

LXIII. ÉV.

HARMADIK FOLYAM

1939. JÚLI—SZEPT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

1939. évi folyam * III. füzet

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1939

ÚJ KÖNYVEK.

NEUERSCHEINUNGEN AUF DEM GEBIETE
DER BIBLIOGRAPHIE.

Áldásy Antal dr. :
A Magyar Nemzeti Múzeum
Könyvtárának Címeres levelei.

IV—V—VI. kötet. — Sajtó alá rendezte dr. Czobor Alfréd
(A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címjegyzéke
II. 4. 5. 6.)

Gulyás Pál dr.:
Magyar Írók élete és munkái.

*Id. Szinnyi József hasonló című művének
kiegészítő sorozata.*

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magy. Tud.
Akadémia és az Orsz. Széchényi Könyvtár támogatásával
kiadja a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete.
I. kötet: A—Bac 640 lap. Előfizetési ára a kiadónál P 50.—

Hubay Ilona:
Missalia Hungarica. — Régi magyar
misekönyvek 1480—1537.

(Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kiadványai V.) 1938. 108 lap.
31 fametszettel, 33 vízjegyzajjal és 2 kolofonhasonmással.
Ára P 16.—

Magyar Könyvészet.
Bibliographia Hungariae 1911—1920.

Barcza Imre címgyűjtésének felhasználásával szerkesztette
az Országos Széchényi Könyvtár Bibliografiai Osztálya. —
A m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter támogatásá-
val kiadja a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők
Országos Egyesülete. I. kötet. A—K. Sajtó alá rendezte
dr. Kozsca Sándor. 1938. IV+640 l. Ára P 50.— Sajtó alatt.

A PRAY-KÓDEX RENDELTETÉSE, SORSA, SZELLEMTÖRTÉNETI ÉRTÉKE.*

A Pray-kódex 172 hártyalevele közül a magyar tudományt természetszerűleg az az egy lap érdekelte legjobban, melyen legrégibb összefüggő nyelvemlékünk, a *Halotti Beszéd* van megörökítve. Amióta PRAY GYÖRGY 1770-ben felhívta a kódexre a figyelmet és SAJNOVICS JÁNOS ugyanez évben a *Halotti Beszédet* kiadta, a kódex egésze elsősorban ezen nyelvemlék, majd a hazai történetünk szempontjából fontos Évjegyzetek és zsinati határozatok kedvéért foglalkoztatta kutatóinkat. Közöttük a kézirat egészének korát, rendeltetését, értékét, egyes részeinek, köztük a Libellusnak jellegét legjobban BÁTTHYÁNY IGNÁC ismerte fel, aki a zsinati határozatokat és a Libellust 1785-ben kiadta és a kódexet helyesen *Sacramentarium Boldvense*-nek elnevezte.

Sajnos, későbbi kutatóink a kódex eredeti használati helyére vonatkozólag nem követték a BÁTTHYÁNY által megadott nyomot, hanem közbe-közbe határozottan „kalandos” képzelettel keresték a kézirat eredeti használati helyét Taksonyban (PAULER GYULA), Deákiban (BÉKESI EMIL és PRIKKEL MARIÁN), Székesfehérvárott és Somogyban (KARÁCSONYI JÁNOS), Veszprémben (ERNYEY JÓZSEF), míg aztán 1927-ben ZALÁN MENYHÉRT vissza nem tért BÁTTHYÁNY tételéhez, a boldvai eredethez, legalább is a Libellust kivéve a kódex törzsrészeit illetőleg.

ZALÁN bizonyításának lényege oly világos és meggyőző, hogy minden további megfigyelés legfeljebb megerősítő mozzanatokat adhat hozzá, de erejét meg nem gyöngítheti. Mivel a kézirat értékelésénél eredeti rendeltetési helye, írásának ideje, további sorsa rendkívül fontos, röviden összefoglaljuk és kiegészítjük ZALÁN gondolatmenetét.

* A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete második országos kongresszusán, június 8-án tartott előadás.

Előre kell bocsátanunk, hogy a középkori liturgikus kéziratok átlag valamivel könnyebben árulják el benső tartalmukkal rendeltetési helyüket, mint a mai nyomtatott liturgikus könyvek. Hiszen akkor a másoló tehetsége szerint alkalmazkodhatott forrásainak kiválasztásában, anyagának alakításában megrendelőjének céljaihoz, saját egyéniségét is felfedhette. Aki a Pray-kódex naptárát, csízióját, nagy és kis Sacramentariumát összeállította, tudós hajlamú gyűjtő volt, nem szolgai másolója *egyetlen* Sacramentarium-kéziratnak. A Hahóti-kódex mutatja a magyarországi liturgia fejlettségi fokát a XI. század végén. A Pray-kódex liturgiája ahhoz viszonyítva határozottan fejlettebb, gazdagabb; nemcsak ünnepeinek száma szerint, hanem a XII. század liturgikus fejlődésének, a magyarországi liturgiára való hatásának értékesítésével is. Egyelőre nincs módunkban megállapítani, mennyi a Pray-kódex összeállítójának egészen egyéni munkája a kéziratban; a Halotti Beszédnek latin eredetijét még nem találták meg sehol másutt; bizonyosra vehetjük, hogy az Ordo Missae előkészületi és hálaadó, áldozás előtti és áldozás utáni imádságai közt is vannak egészen egyéni termékei az összeállítónak. Tudatosan nevezem a kódexíróat összeállítónak, szerkesztőnek, mert látszólag tisztára másolásjellegű munkájában is annyi eredetiség, sokoldalúság, forrásainak szabad kezelése nyilatkozik meg, hogy mihelyt a kézirat megfelelő kiadásban hozzáférhetővé válik külföldi szakkutatók számára is, a Pray-kódex szerkesztője minden bizonnyal a liturgia-történet kiváló Anonymus-ai közé kerül. Néhány példán szemléltetjük a Pray-kódex szerkesztőjének egyéni munkáját. A Nagy Sacramentariumot most KNEWALD KÁROLY boncolta szét ugyanolyan éleslátással különböző rétegekre, mint ahogy már a Hahóti-kódexet is elemezte.

Ez az elemzés nemcsak a Pray-kódex liturgiájának tartalmi gazdagságára vet fényt, hanem szerkesztőjének sokoldalúságára, körültekintő gondjára. Megtartja az eredeti gelasianus-gregorianus alapot, megőrzi lényegileg a Hahóti-kódex tartalmát, de lényegesen bővíti a magyar, a bencés, a keleti eredetű miséket, és a XI. század végén még alig mutatkozó germán réteget jóformán újonnan szerkeszti.

Formai szempontból is elárulja a másoláson felülemelkedő szerkesztői voltát a) az egy ünnepre, alkalomra közölt kettős,

hármaskor formulákkal;¹ *b*) ugyanezt bizonyítja a kisebb Sacramentarium miséinek összeállításával, melyek mind kiegészítik a nagy Sacramentariumot; *c*) azzal, hogy aránylag sűrűn illeszti bele a régi Sacramentarium-típusú (három oratio) miseszövegek közé a már fejlettebb, a Missale plenum típusa felé közeledő miseformulákat, melyekben nemcsak az oratiók vannak meg, hanem az ének- és olvasmányrészek is; *d*) az Ordo Missae összeállításában is nyilván önálló úton jár, ezért tér el a Micrologus miserendjétől. Ezzel egyúttal magyar érzésvilágát is elárulja. Megmarad a megszokott hazai miserend mellett, némi ravaszsággal tünteti el a Micrologusét, hogy észre ne vegyék attól való eltéréseit. *Tudós* hajlamát akkor mutatja meg, midőn másolás közben a Kánon történetére mond egész érdekes dolgokat: hogy például Alexandriai Kelemen szerkesztette a misekánont, hogy egyes mondatait Nagy Szent Leó, Nagy Szent Gergely és Sándor pápák szövegezték.

Igaz, hogy állításainak egy részét megtalálta a Micrologusban, de hogy Alexandriai Kelemenről honnét vette ezt a véleményét, azt egyelőre nem tudjuk. Aki ennyi eredetiséggel szerkeszt, és nem pusztán másol, annál nyilván nem az egyszerűen másolt részekben fogjuk megtalálni azokat az adatokat, melyekből a kézirat rendeltetési helye megállapítható, hanem azokból a részekből, melyeket épp a rendeltetési hely és cél szerint alakít át.

Hogy KARÁCSONYI² és ERNYEI is tagadásba vették a kézirat bencés, monasztikus eredetét és rendeltetését, és világi papok, káptalan, püspöki székesegyház szükségletére írottnak mondták a Pray-kódexet, azt módszerük hibája, az említett elv figyelmen kívül hagyása okozta. A Libellus is, az Ordo Missae is, a Sacramentarium törzse is az egyetemes egyház számára készült, nem pusztán szerzetesek, nem is pusztán világi papok számára. Amikor a Pray-kódex szerkesztője ezeket lemásolja, köti őt az eredeti szöveg és csak annyit alakít, amennyit saját célja szerint

¹ A Mária-ünnepek forrásait kutatva, sikerült igazolnom, mint ahogy az áldásformulákra ZALÁN MENYHÉRT bizonyította be, hogy a Pray-kódex nemcsak a hivatalos római forrásanyagot (gregorianus, gelasianus) használta fel, hanem igen sok gallikán elemet is megőrzött. KÜHÁR FLÓRIS: Mária-tiszteletünk a XI. és XII. század hazai liturgiájában. Budapest, Szent István-Akadémia, 1939.

² Hol írták a H. B.-et. Magyar Nyelv, XXI. (1925) 221. sk.

szükségesnek lát. Ez azonban épp elég, hogy a kézirat eredeti rendeltetési helyét felismerjük belőle.

A két Sacramentariumnak (KNIEWALD szerint S₁ és S₂) bencés, monasztikus jellege ünnepeiből, votivmiséiből, egyes oratióknak *kifejezett* megjegyzéseiből¹ annyira kétségen felül áll, hogy részletes igazolásra ma már nem szorul.

Hogy a Pray-kódex bencés monostorának és templomának védőszentje KERESZTELŐ SZENT JÁNOS volt, azt a kézirat többször is félreérthetetlenül megmondja. Húsvét napján a vízszenteléssel kapcsolatos körmenet először a Szent Margit-kápolnához megy, majd visszatér a templomba. Az itt mondott oratióban a Boldogságos Szűz és Keresztelő Szent János pártfogását kéri, mint ahogy a Margit-kápolna oratójában Szent Margitét. ZALÁN M. felkutatta ezen oratio párhuzamos alakjait külföldi monostorokban, kéziratokban és azokból világos, hogy a Boldogságos Szűz említése az oratio törzséhez tartozik, a patrocinium kifejezésére a második helyen említett Keresztelő Szent János szolgál.

Pünkösöd oktaváján megszentelik a házat és tartozékait helyiségenként. A templomban mondott oratio szerint: *locum istum in honore sanctae Mariae sanctique Johannis baptiste consecrasti...* (131'). Hogy a Boldogságos Szűz említése az oratio formulás törzséhez tartozik, azt a kézirat más oratói bizonyítják, ahol a monostort egyszerűen „congregatio et familia beati Johannis Baptistae“-nek nevezi (Missa communis pro vivis atque defunctis — 105' l.); Missa communis — cuncta congregatione Sancti Johannis Baptistae ac familia eius — 106 l.

A védőszentnek természetszerűleg kiemelkedő kultusza van az illető monostorban. A Pray-kódex Naptára és Sacramentariuma Keresztelő Szent Jánosnak következő ünnepeit ismeri. A főünnep a június 24-i; Nativitas vigiliával és oktavával. Jellemző, hogy az ünnepen két miseszöveget közöl a Pray-kódex (missa in mane, missa in die. 77 l.). Augusztus 29-én van Keresztelő Szent János fővétele (86 l.); szeptember 24-én pedig Keresz-

¹ Pl. Szent Benedek Translatio octava-ján „quem spiritalis disciplinae nobis doctorem dedisti, da quaesumus, ipso intercedente ut salutaria eius monita 2dimplere... mereamur“ (80. l.) Vagy: Missa pro congregatione (109. l.): familiam huius sacri coenobii... beato Benedicto intercedente.

telő Szent János fogantatása; ezt az ünnepet a mai Missale naptára nem ismeri; KNI EWALD keleti eredetűnek mondja.

Védőszentjét ugyancsak fényesen és sűrűn ünnepelte a Pray-kódex monostora. Érdekes, hogy a Boldogságos Szűz fogantatását (december 8) utólag írta be még a naptáríró keze a naptárba, az ünnep oratói a Sacramentariumba lapszélre kerültek. Hisz a XIII. század elején még élénken emlékeztek a Mária fogantatásának ünneplése ellen szóló tilalomra és vitákra. De Keresztelő Szent János monostorában lehetett dogmatikus aggodalom a Boldogságos Szűz fogantatásának ünneplése ellen; védőszentjük fogantatásának ünneplését azonban természetesnek tartották, bár ennek dogmatikai alapját nehezen találták volna meg ők is. Hogy Keresztelő Szent János különlegesen érdekelte őket, az abból is látszik, hogy a Pray-kódex 62. lapján, az adventi időszaknál a lapszélre írtak egy rájavonatkozó oratóiót. Mivel egy Boldva melletti Keresztelő Szent Jánosról nevezett monostor leégését kétszer is bejegyezték a Pray-kódex évjegyzeteiben és húsvétmutató táblájában az 1203. évhez (10' l. és 16' l.), nem lehet kétséges, hogy a Pray-kódex eredeti használati helye a boldvai Keresztelő Szent János monostora volt. Az Évjegyzetek XII. századi adatai közül is néhány az egri egyházmegyére utal, melynek területén ez az apátság volt Miskolc közelében. (Különösen feltűnő a közeli Széplak templomszentelésének említése 1143-ból.)

Mivel Boldváról más forrásunk 1200-ig nem szól, csak a Pray-kódex említett adata, talán nem tévedünk, ha az 1195-ben bejegyzett DEZSŐ apátot (Desiderius abas depositus) boldvai apátnak tekintjük. Esetleg épp ő az, aki a kalandos sorsú kódexet megrendelte. Monostorának két tagját említi az évjegyzék, BUDA papot, aki 1198-ban halt meg és DÁNIELT, akit 1200-ban szenteltek pappá. Ennek a DÁNIELnek halálát is bejegyezték a naptárba november 27-re, éppúgy, mint BUDA papét is február 15-re. Tán egy másik boldvai apátot is ismerünk abból az időből, amikor még a Pray-kódexet Boldvában használták, a február 18-án elhunyt SIMEON apátot, kiről csak a naptár emlékszik meg, a krónika nem. Hogy az említett DEZSŐ és SIMEON apátok boldvaiak voltak, ezt a feltevésünket megerősíti az a tény, hogy hasonló nevű apátokról az 1200 körüli évekből Rendtörténetünkben nincs adat. (PRT XII/B. névmutató.)

Boldva az 1203-ban történt leégés után nem szűnt meg, 1231-ben IV. Béla a Miskolc-nembéli Fülének adományozza, 1270-ben is fennállt még, aztán világi papok kezére került; két-tornyú, háromhajós román temploma ma református templom.

A Pray-kódex sorsa minden bizonnyal az 1203-i tűzvészsel válik el Boldváétól. Hogy már a tűzvészt nem jelzik oly formában: *monasterium hoc*, vagy: *nostrum*, hanem enélkül, arra engedne következtetni, hogy a bejegyzés idején a kódex nincs már Boldván. Hogy 1228-ban már Deákiban volt, ezt a 10. lapon való bejegyzés igazolja, mely szerint 1228. november 14-én JAKAB nyitrai püspök fölszentelte *ezt* a Boldogságos Szűz tiszteletére épült templomot.

Mivel IX. GERGELY 1228. január 9-én adott meghatalmazást a szentmártoni apát kérésére a váci és nyitrai püspököknek, hogy *valamelyikük* az apátsághoz tartozó újjáépített salai (most Deáki) templomot felszentelje,¹ és mivel ez a templom Szűz Mária tiszteletére épült, nem nehéz a Pray-kódex bejegyzése alapján meghatározni az 1228-ban felszentelt templomot. Hogy meddig használták Deákiban, nem tudjuk; hogyan került a szomszédos Taksonyba, melynek templomszentelése szintén be van jegyezve év nélkül a Naptárban november 14-én (*consecrata est haec ecclesia de Taxen*), aztán a század vége felé a pozsonyi káptalanhoz,² azt éppoly nehéz kideríteni, mint sorsát Boldva leégése után közvetlenül.

Mivel már úgyis elég feltevés kúsztalta össze a Pray-kódex történetét, legyen szabad egy tisztán hipotézisnek szánt gondolat-tal a Pray-kódex 1203 utáni egyik használati helyére rámutatni. KARÁCSONYI meglátására térek vissza, hogy a Pray-kódex egy-ideig Somogyvárott volt. Csak más előfeltevéssel. KARÁCSONYI szerint a Pray-kódexet eredetileg a fehérvári prépostság számára írták, onnét került Somogyvárra. Az eredmény szempontjából sokkal egyszerűbb azt mondani, hogy Boldva leégése után került Somogyvárra. III. INCE pápa 1204. szeptember 14-i leveléből³

¹ PRT I. 687.

² Erre vonatkozólag elég meggyőző ZALÁN M. bizonyítása. MKSZ. 1927. 270. l.

³ PRT XII/B. 152. l.

ismerünk adatokat, melyek jól alátámasztják feltevésünket. Somogyvárott francia bencések voltak alapításától, 1091-től kezdve. Ez az apátság a francia, cluny-i kongregációhoz tartozó Saint-Gilles-apátságtól függött jogilag. 1204 előtt meghalt apátja és helyébe a francia konvent természetesen francia apátot választott. IMRE király azonban a konvent jelöltjét nem fogadta el, hanem az apátságot az olasz származású BERNÁT spalatói érseknek, volt tanítójának adta kommandába. A somogyváriak zúgolódtak új uruk ellen, négyen panaszra mentek a pápához, azt is felpanaszolták, hogy BERNÁT csúful bánt velük, vasraverterte őket, a kolostorba magyar bencéseket helyezett. — Ez a pápai irat nem mondja meg, honnét vett BERNÁT érsek-kommandator annyi magyar bencést, amennyi elég volt Somogyvár ellátására. Mivel Boldva 1203-ban leégett, magában véve is valószínű, hogy szerzetesei üszkös rommá vált hajlékukat szívesen felcserélték Somogyvárral, legalább is addig, amíg apátságuk újjá nem épült. A már kész Pray-kódex 1203-ban Somogyvárra kerülván — minden bizonnyal szerkesztőjével együtt —, ott bizonyos kiegészítésben és átdolgozásban részesülhetett. Hogy a Pray-kódex szövegéből mennyi esik a somogyvári tartózkodás idejére, már nehéz megállapítani. Mégis odautalnak a következő részek: 1. Somogyvárnak Szent Egyed volt a védőszentje, a Pray-kódex XIV' lapján ott van a *Sonent ymni deo digni*-sequentia Szent Egyed tiszteletére, melynek Chevalier Repertoriuma szerint ez az első lelőhelye. Az utólagos beírás kora megfelel a Pray-kódex feltételezett somogyvári tartózkodásának (a XIII. század első tizede).

2. Somogyvárnak ez időtájt BERNÁT spalatói érsek volt a kommentátora, aki íróember is volt, két munkájáról emlékezik meg TAMÁS spalatói főesperes; az egyiket kora eretnekségei ellen írta, a másikban beszédeit foglalta össze. Ezek a művei elvesztek. Azt is tudjuk róla, hogy Szent Jeromos tiszteletét igyekezett terjeszteni, hisz Szent Jeromos Dalmáciából származott. A Pray-kódexben a Libellus (Micrologus) végén maradt féloldalmi üres hely, arra valamivel későbbi kéz beírta az Antikrisztust 1210-re váró bejegyzését, majd pedig egy vitaszöveget, melyben egy meg nem nevezett eretnekségnek azt az állítását cáfolja, hogy a papoknak nincs bűnbocsátó hatalmuk. Maga a tétel a valdiak tanaiból való; a szöveg még nincs azonosítva, de van bizonyos valószínűsége annak, hogy BERNÁT spalatói érsek munkájának egy részlete.

Ugyancsak BERNÁT spalatói érseknek tulajdoníthatjuk azt a szentbeszédet, mely mint fedőszöveg a Sacramentariumban van (XII). Sok rövidítéssel sűrűn teleírt lap, nehezen olvasható. Domine si fuisses hic-kel kezdődik. KNEWALD halotti officiumnak nézte, de az egész szöveg egy *sűrített beszédvázlat*, mely a tisztítóhelyen szenvedő lelkek megsegítésével kezdődik. Tartalmas, jól felépített, hatásos beszédvázlat. Érdemes lenne vele foglalkozni, dogmatörténetileg is jelentős emlékké válhat és irodalomtörténetünk is értékesítheti középkori hitszónoklásunk emlékeként.

BERNÁT érsek-kommendátor hatására mutatna továbbá a kis Sacramentarium másik fedőszövege, a Szent Jeromos-evangélium. A Szent László-kultusz iránti különleges érdeklődésnek is több jele van a Pray-kódexben; ezek közül az utólagos bejegyzés (a húsvétmutató táblában) szintén a Szent Lászlótól alapított somogyi apátságra utalna és annak azidei kormányzójára, aki a szenttéavatási szertartást végző DE CRESCENTIIS bíboros-legátusnak kísérelője volt.

Ezek alapján kíséreltük meg azt a feltevést, hogy a Pray-kódex 1203 után Somogyvárra került szerzőjével együtt; ott azonban sokáig nem maradhatott, mert 1210-ben már nem BERNÁT érsek az ura Somogyvárnak, hanem GILBERT az apát, bizonyára az a G.-vel jelzett szerzetes, aki 1204-ben három társával a pápa elé ment panaszra.

Mi lett a kézirat további sorsa? 1228-ban már Deákiban van, Deáki Pannonhalmának volt birtoka és fiókmonostora; oda tehát minden valószínűség szerint Pannonhalmáról került. Hogyan? Talán szerzőjével együtt. A Somogyvárra került magyar bencések aligha maradhattak ott, mikor küldőjük, BERNÁT érsek, elvesztette az apátságot. Közben Boldva megint felépülhetett, néhányan bizonyára hazamentek. Viszont somogyvári tartózkodásuk alatt megismerkedhettek az egész megyében, a somogyvári apátság birtokain is tizedet szedő pannonhalmi szerzetesekkel, akik ellen GILBERT apát mindjárt kormánya elején perbeszáll. Bizonyos érzelmi közösség is lehetett emiatt a Somogyvárra küldött, onnét azonban a franciák győzelme után kinézett boldvaiak és a somogyvári apáttal perben álló pannonhalmiak közt. A Pray-kódex szerzőjét talán tudós hajlama, könyvszeretete is ösztökelte, hogy Pannonhalmára való föl vételét kérje.

Pannonhalmán Uros apát idejében voltak idegenből átvett szerzetesek; egy 1216-ból kelt oklevél szerint (PRT I. 534) ott van SEBESTYÉN apát, aki sohsem volt pannonhalmi apát; tehát csak apáti címét megtartotta idegenből jött apát lehetett. A Pray-kódex szerzője, a Halotti Beszéd írója is így kerülhetett a Szent-hegyre, ahol valamikor a kódexébe belemásolt Évjegyzetek első százéves részlete készült. Idegenből jött szerzetes nehezen szokik meg új monostorában. Pannonhalmának már akkor is voltak cellái, alárendelt prioratusai, vagy prépostságai, Somogyban, Deákiban. A boldvai Anonymus ezért kerülhetett el könyvével együtt Deákiba.

Habent sua fata et homines et libelli. Az ember sorsát megoldja a halál; „ysa mend ozchuz iarov vogmuc“; a könyv tovább hányódik, mint írója és gazdája. Benne él nemcsak írójának lelki világa, hanem korának szelleme is tovább.

A Pray-kódex tehát annyit mond magáról és sorsáról, hogy Boldván készült az ottani Keresztelő Szent Jánosról nevezett bencés apátság számára; 1203 előtt készen volt; azután oly kolostorba került, ahol Szent Egyedet különösen tisztelték és a boldvainál élénkebb francia-cluny szellemű hatás alatt állottak. 1228-ban, a templomszenteléskor Deákiban volt már. Ezen adatok hézagait iparkodtunk kitölteni regénynek látszó feltevésünkkel.

Még csak annyit: ha a Pray-kódex el is került Pannonhalmára, ott szerzőjének kezében maradt. Ha a székesegyház számára szolgált volna, Szent Benedek július 11-i Translatiója (oktávás ünnep a Pray-kódexban!), alig kerülte volna el a törlést. Pannonhalma jó viszonyt, jogközösséget tartott Montecassinóval, 1212. január 25-én imaszövetségre is lépett vele; ez az imaszövetség mindmáig fennáll. Már pedig Montecassino nem tűrte, hogy egy vele szövetségi viszonyban álló apátság ezt az ünnepet, mely legfőbb kincsének, alapítója ereklyéinek Franciaországba való átvitelét ünnepelte, megtartsa. Ezt a tilalmát már 1180-ban világosan közölte Pannonhalmával.¹ A Pray-kódex szerzőjének ez az ünnep kedves lehetett, nyolcadára is szép oratiókat írt könyvébe. Könyve fölött maga rendelkezett még;

¹ PRT. I. 608—9. „De festo quoque translationis non celebrando apostolicis excommunicationibus interdicto... quantum nuncio vestro placuit, pauca de plurimis perscripsit...“

Deákiban pedig vidéken volt, ahol örültek, hogy van egy jó misekönyvük, nem vizsgálták, megfelel-e a cassinói felfogásnak.

*

A Pray-kódex misekönyvnek, liturgikus könyvnek készült elsősorban. Mai szemmel úgy látszik, hogy a liturgia kiemeli az embert az idő kereteiből, odaállítja szemtől-szembe az Örökkévalóval, ajkára az égi udvar örök ildomú beszédét adja; még köznapi ruháit is levetteti vele, hogy semmi se maradjon benne a múltó esztendőök hangulatából, korának szelleméből. És mégis — a Pray-kódexben annyi mozzanat, tény utal az 1200-as évekkel meghatározott európai és magyar szellemi fázisra, hogy a kormeghatározást nemcsak az írás típusával, nemcsak a krónika és naptár bejegyzéseivel, hanem az egész Pray-kódex szellem-történeti helyével is elvégezhetjük.

A XII—XIII. század fordulója a liturgiában is fordulatot jelent. Ezt a fordulatot a következőkkel jellemezhetjük. I. Változás áll be a liturgia végzőinek karában. Az ókeresztény liturgia a klérus és a nép misztériumos drámája volt; amikor a liturgia a karoling-korban megújul, a népi elem kiszorul belőle; végzése a klérusé marad, mely káptalanokban és monostorokban megszervezve, a régi liturgia formáit megtartja, azt egy magasabb réteg életstílusává teszi. A kórus ekkor különül el néptől, a templom hajójától; az oltárt is úgy állítják fel, hogy a pap hátat fordít a népnek. Ezt a liturgikus életstílust alakította ki leg-tökéletesebben Cluny és világraterjedő szerzetesi szövetsége. A nép tisztára nézőközönséggé lett a liturgia drámájában. Azelőtt értette a drámát, most már csak a cselekményeket látja. Hogy a cselekmény mégis érdekelje, a mise egyes részeinek és egészének allegorikus, szimbolikus jelentést tulajdonítanak, mely elszakad a misztérium-dráma lényegétől és a mellékes szertartásokra veti a hangsúlyt. Ennek a szimbolikus misemagyarázatnak érdekes példája a 15' lapon közölt misemagyarázat.¹ Eszerint például az Evangélium Krisztus igehirdetését jelenti, a két gyertya Mózes és Illést, a füstölő Krisztus testét, a felszálló füst a szentek imádságait.

¹ Ismerteti ZALÁN M. A Pray-kódex forrásaihoz, MKSZ. 1927.

2. A Pray-kódex e szempontból a változás előestéjén áll. Még bencés monostor számára készül, ahol az élet nem más, mint, hogy mai hasonlattal éljünk, eljátszása annak a drámának, egész éven át, annak minden napján, melynek a Pray-kódex a rendező- és szerepkönyve. De már betolakszik az új idők igényével a nép. Latin az egész kézirat, csak egy lap jut a népnyelvnek. Ez is biztató kezdet, a magyar irodalom hajnalhasadása. A XII. században a premonstreiek kolostorai jelentik a nép felé való megnyíltságot. Amikor a Pray-kódexet írták, a valdiak, patarénusok herezise támadt viharirammal neki az arisztokráciává vált klérusnak, a néptől elszakadt liturgiának. Kétségbevonták a papok bűnbocsátó hatalmát, az élet metafizikai értelmét másban keresték. A XII. század végén is ott lebeg a *válság* hangulata, melyet épp a katarok népmozgalma, a társadalmi rend elleni izgatása vált ki. JOACHIM DE FIORE apát ennek a válsághangulatnak a teológusa. A Libellus végén a Pray-kódexbe odaírják, hogy az Antikrisztus 1210-ben jön majd el. Aztán egy másik kéz a papság bűnbocsátó hatalmát védi a heretikussal szemben (XXXVI'). Ebből a válsághangulatból az a két szent vezette ki ezt a kort, kiknek ünnepeit utólag pár évtized múlva jegyezték be a naptárba: Szent Ferenc és Szent Domonkos. Mind a ketten új formát teremtenek a szerzetességben, olyat, mely a nép egyszerű szegény életét éli, hogy az evangélium megint a szegényeknek hirdettségévé váljon. Ez a két szent legyőzi a válsághangulatot, legyőzi a világgyűlölő herezist, az Egyház lelkét megtölti az ételszeretet új áramával. Hogy kiérezni a Pray-kódex naptárából a rajongást Assisi szentje iránt! *Beatissimi* Franciscinak írja be, amikor az apostolokat is csak alapfokban mondja szenteknek!

3. A káptalanok és apátságok istentisztelete egész könyvtárt igényelt. Pannonhalmának Szent László korában meglevő 80 könyve közül 41 szolgálja a monostori liturgiát;¹ a falura kitett plébános, vándorúton járó szerzetes nem hordhatott magával egész könyvtárat. A régi Sacramentarium, mely a miséző papnak volt mintegy szerepkönyve, már nem elég akkor, midőn a pap mellett nem nagy kórus, hanem a liturgiát nem

¹ KÜHAR FLÓRIS: Szent Mór lelkivilága. Szent Mór Emlékkönyv, 1936. 50. l.

értő nép áll. Egy könyvbe kell összefoglalni a zsolozsma, mise, szentségkiszolgáltatás imádság- és énekrészeit, szertartásainak menetét. Így keletkezik a XII. század végén a Breviarium és hosszú kísérletezés után a XIII. században a mai értelemben vett hangjegynélküli teljes Missale. A Pray-kódex itt is az átmenetet jelenti a Sacramentarium és a Missale közt. Törzse Sacramentarium-típusú; aránylag sok miséje és szertartása azonban az oratiókon kívül a mise ének- és olvasmányrészeit is közli, az énekrészeket legtöbbször neumákkal. Az újtípusú szerkönyveket falusi papok és a koldulószerzetek használják és terjesztik el.

A szerkönyvek alapszövegei és szertartásai akkor készültek, amikor még naponkint általában csak egy misét mondtak, püspök (apát), klérus és nép együtt. Az a szokás, hogy minden pap külön is misézzen, a középkor elején kezdődik és lesz lassankint általánossá. Ennek következménye az oltárok megsaporodása a templomokban (Boldván két oltár van — Szent Kereszt, Szent János-főoltár és egy Margit-kápolna), másrészt a szerkönyveknek oly átalakítása, mely alkalmassá teszi őket egy *személy* által végzett istentisztelet tartására. Azelőtt a liturgia rendező-könyve, az ú. n. Ordo külön könyv volt, a szertartásmester annak alapján irányította a cselekményt. A XI. századtól kezdve az Ordo-k megsokasodnak, majd beledolgozzák őket a szerkönyvekbe, melyek addig csak szöveggönyvek voltak. A gregorianus-reform aztán egységesíteni akarta az egész egyházban a római, vagy rómainak gondolt szertartások, ünnepek rendjét.

Ezért írta KONSTANZI BERNOLD a Micrologust, a középkor e szakának liturgikus törvénygyűjteményét, rubricisztikáját. Ezt fogadta el KÁLMÁN király korában a magyar püspökök zsinata. A Micrologusra mindenütt szükség volt, de leginkább ott, ahol szerkönyveket szerkesztettek és másoltak. Nem véletlen tehát, hogy a Pray-kódexbe a Kálmán-kori zsinati végzések is, a Micrologus is belekerültek. Az is biztos, hogy a Pray-kódex Sacramentariumának szerkesztője szem előtt tartotta a Micrologust, hiszen idéz belőle.¹ Viszont épp a Miserendben, az Ordo Missae-ben nem követi teljesen, hisz a XII. század végén indul meg az a folyamat, mely a misemondás módját lassan alakítja ahhoz a

¹ V. ö. KNI EWALD értekezését: A Pray-kódex miserendje. Theologia, 1939.

formához, mely a trienti zsinat után kiadott misekönyvben kristályosodott ki és vált egyetemesen kötelezővé.

Nem szabad felejtenünk, hogy a XII. század előtti Sacramentariumok és Gradualék miseszövegei a maihoz képest ugyan-csak kevés imádságot adnak a misemondó pap számára. A mise a pap és a kórus, a pap és az assistencia párbeszédes drámája; a papnak az előmisében nincs más feladata, mint az Oratio elmondása és a szorosan vett cselekmény végzése. Míg a kórus énekli a maga részeit, a pap hallgat. A kenyér és bor felajánlásakor is a kórus énekel zsoltárt. A magánmiseknek, kismiseknek szokása a misét is átalakította; a közösség istentisztelete volt, lassankint majdnem magánájtatossággá lett. A Miserend szerkesztői nem nyúlhatnak a mise ősi részeihez, például a Kánonhoz; viszont egyéni alakító, szerkesztő hajlamuk ráveti magát a misét megelőző előkészítő imádságra és a misét követő hálaadásra; továbbá a régi szövegekkel ki nem töltött cselekményekre: a misekezdetre, felajánlásra. Elég legyen ennek megvilágítására a Pray-kódexben a következő lapszámok megadása: Praeparatio ad missam: 10 lap (17—21), öltözködés 2 lap, oltárhoz menés, Confiteor (megvan már a Judica zsoltár) a füstölésig 2 lap; a szorosan vett mise Introitus-tól Ite missa est-ig 13 lap; ebből 1 nem hozzátartozó, palimpszesztus; gratiarum actio és külön áldozási ájtatosság 5 lap. — A liturgiát formáló génusz itt változik meg, hangján is megérezni a korszakfordulót. Az antik miseszövegeket a többes első szám, a mértékbe fogottság, ritmus és rövidség jellemzik. Ezeket a római szellem sugalmazta és alakította. Az újakat általában egyes első személy használata jellemzi, mely annyira szembeszökő, hogy belőle majdnem biztosan lehet következtetni az illető miseszöveg középkori eredetére. Ezek az új szövegek *egyéni*ek, az áhítat szabad szárnyalását nem köti meg az ókor mértéke; nincs ritmusuk és a régiekhez viszonyítva bőbeszédűek, áradozók. Századokon át a liturgia formálta a maga kötöttségével a lelkeket, most — megfordítva: az új lélek alakítja magához az áhítat formáit a liturgiában is. Ez a jámborság a maga egyéniségkeresésével még ott is kísérletez, ahol a liturgia a legkötöttebb: a misekánonban. A Pray-kódex a consecratio szövegénél a lapszélre írja a következő fohászokat: Ave sanctissima caro, in perpetuum mihi

summa dulcedo. (28. l.) És: „Ave in aeternum coelestis potus, mihi ante omnia et super omnia dulcis.“ (28' l.)

Ez a bejegyzés szintén korjellemző.¹ Annyival inkább megnyilatkozik ez az alakító törekvés ott, ahol a régi Miserend nem töltötte ki a szertartást imádságszövegekkel: a felajánlásnál és az áldozásnál. A Pray-kódex miserendje ezeken a helyeken látszik egyéninek; összevetése a középkori Ordo missae-kkel a liturgiátörténet számára jelent KNEWALD tanulmányában megjelentetéseket. A Miserendtől elkülönített áldozási ájtatossága pedig a középkori áhítat egyik legszebb megnyilatkozása.

Ha a Pray-kódex liturgiáját vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a Pray-kódex szellemtörténeti szempontból pontosan beilleszkedik abba a korba, melyben keletkezett, melyre a benne található kormeghatározó jegyek utalnak. Örömmel állapíthatjuk meg: úgy áll a korszakfordulón, hogy nemcsak a multat idézi, hanem az új fejlődés irányába mutat.

Ugyanezt vesszük észre, ha a részletekbe térve, a Pray-kódex *ünneptárát* vizsgáljuk. KNEWALD részletes tanulmánya főleg itt van segítségünkre. Az ő alapján megállapíthatjuk, hogy a Pray-kódex *naptára* (most a Cisiót, az S₁ és S₂ ünnepeit figyelmen kívül hagyjuk) 61 bencés-szerzetes jellegű, 62 francia eredetű, 30 Keletről származó, 24 germán jellegű, 14 sajátosan magyar ünnepet tartalmaz. Ez az ünneptár feltűnően azonosnak mutatja a magyarországi liturgiának és a XII. századvégi magyar szellemnek egyéb területeken megnyilatkozó vonalait. Amikor P. mester, Béla király jegyzője Párizsban tanul, ahol az ősegyház nagy főpapjaira emlékeztető LUKÁCS érsek is műveltségét szerzi; Amikor III. BÉLA onnét hozza feleségét és francia-román stílusban építi fel esztergomi palotáját, akkor természetesnek találjuk azt, hogy a magyar liturgia ősforrását alkotó frank-bencés liturgia ily hatalmasan befolyásolja a XII. század végéig újabb szentek kultuszával liturgiánkat. Magyarország a Kelet és Nyugat határvonalán összekötő kapcsa a két részre szakadt kereszténységnek Szent István óta. Rajta keresztül vonulnak a keresztes-hadak és a szentföldi zarándoklatok Kelet felé; vannak görög,

¹ P. BROWE egy római Szent Péter-templomi Sacramentariumban (1200. körüli időből) találta meg ezt a bejegyzést áldozás után. Jb. f. Lit. Wiss. 13. (1933) 50. l. — V. ö. KNEWALD tanulmányát.

bazilita monostorai; a XII. században CERBANUS a pannonhalmi apát számára fordít le görög munkát; a század második felében a politikai hatalom a Bizáncban nevelkedett III. BÉLA kezében van. A keleti liturgia tehát két úton is ideér sajátosan keleti ünnepekkel, melyek közt az ószövetségi szentek ünneplése felülnő.

Közvetlenül Keletről, de egyúttal a kereszteshadak, keleti országaik révén a Kelettel érintkező franciák révén is gyarapodik liturgiánk keleti ünnepekkel. Ezekhez a hatásokhoz járul — még mindig gyengén — a *németországi* kultuszok átvétele. Hogy Egyházunk a szomszédos német egyháztól a XI. század végén (*Habóti-kódex*) alig vesz át ünnepeket és a XII. század végén is keveset, annak magyarázatát kereshetjük abban a tényben, hogy Magyarország az investitura-harcban is a pápa pártján állott és a XII. század pápa-császár küzdelmeiben is legalább érzelmileg kitartott a pápa pártján. A század eleje tele van német háborúkkal, a Pray-kódex évjegyzetei is többet följegyeztek. FREISINGI OTTO leírása a magyarokról nem mutat különösebb rokonszenvet a magyarok iránt; ilyen volt bizonyára a magyarok érzése is a németekkel szemben. A Pray-kódex német szentjei és ünnepei majdnem kizárólag bencés jellegűek; a szerzetesi összetartozás legyőzte itt a nemzeti ellenszenvet. Az a szerkesztő, aki az 1173-ban kanonizált Becket Tamás angol (Canterbury) érseket már felvette a naptárba, az 1146-ban szenttéavatott II. Henrik császárt, Szent István sógorát, Szent Imre nagybátyját — teljesen mellőzte.

A Pray-kódex ünnepjegyzéke a nyugati liturgiában azzal is korszakfordulót jelent, hogy bizonyos szempontokból *előre jelzi az egyházi év fejlődésének irányát*. A középkor előtt az egyházi évet a helyi kultuszok (vértanúk, hitvallók) gazdagították, közöttük részben a római kultuszok emelkedtek ki, részben — a karoling-reform idején — a frank egyházak ünnepei. A gregorián-reform ezen a téren is egységre törekedett, a kanonizációnak Róma számára való fenntartása már magában is elősegítette az egyes helyi kultuszok egyetemesítését. A Pray-kódex világos jeleit adja annak, hogy a XII. század végén mily hamar eljutott a magyar föld északi szélére egy-egy, mondhatni modern ünnep. Az előbb említett Becket Tamás († 1170; szenttéavatása 1173) a világos példa erre; hozzátársul Szent László, kinek

szenttéavatása (1192) után kezdték írni a kódexet és a szerkesztő már két miseformulát ad ünnepére. A kész kódexbe a szenttéavatások, ünnepkijelölések után mindjárt bejegyzik pótlólag Szent Ferenc, Szent Domonkos (két ünnep), Szent Erzsébet ünnepeit, Szent Ferenc miseoratiói is odakerülnek a lapszélre. III. Ince és IX. Gergely pontifikátusa, a császári hatalom elhanyaglása Róma tekintélyét annyira emelték, a koldulórendek megjelenése, az ő központi kormányuk annyira utánozta az egyetemes egyház központi berendezkedését, hogy az érintkezésnek akkori nehézségei mellett is hamar eljutottak a kanonizációs bullák mindenfelé, az eldugott Deákiba is és a liturgia mindjárt alkalmazkodott az új követelményekhez. (Ne felejtjük el, hogy ma is találni vidéki plébániákat, ahol például a kis Szent Teréz miséjét hiába keresi az ember!) Az előbbi századokban a helyi kultuszok kelnek kéziratokkal, összeköttetésekkel vándorútra, a Pray-kódex idejében már a Rómából parancsolt kultuszok hatják át az Egyházat.

De még mindig nagy jelentősége van a nem-római liturgikus indításoknak. Mily nehezen fogadja el például Róma a Mária-tisztelet új ünnepekkel való gyarapodását! A Pray-kódexben hiányzik még Sarlós Boldogasszony (Visitatio), de ez Nyugaton is csak a XIII. század folyamán fejlődik ki, a keletiek egyáltalán nem ünnepelték. Viszont a Pray-kódexben megvan a *Repraesentatio B. Mariae Virginis* november 21-i ünnepe, mely Nyugaton csak a XIV. században válik ismeretessé¹ és pótlólag, de a naptár törzsrészét írónak kezével beírták a naptárba is, lapszélre az S₁-be is a Boldogságos Szűz fogantatásának (*Conceptio B. M. V.*) december 8-i ünnepét és oratióit. Ez a XII. században még erős vita tárgya, melyet Aquinói Szent Tamás még a XIII. században sem fogad el, bár a XII. századtól kezdve bencés-kolostorokban és egyes egyházmegyéekben is kezdik ünnepelni. Az ünnep terjedésének útján a Pray-kódex is fontos állomás.

Azok az oratiók, melyek a 95. lap szélén találhatók, világosan kihangsúlyozzák az ünnep által kifejezett dogmát (pl.: Postcomm. cuius [Mariae] nostrae causa salutis exstitit hodierna

¹ Csodálatos, hogy MIHÁLYFI: Nyilv. Istentisztelet 4. kiadása, 1933. év. (162. l.) erről nem vesz tudomást, holott ZALÁN M. erre már 1927-ben rámutatott.

conceptio; általános közbenjárása: Secr. ... genitricis filii tui supplicatione placatus, per eam nos et a peccatis absolvas et ad visionem gloriae tuae perducas).

Hasonló állomást jelöl meg a Pray-kódex a *Halottak Napjának* (november 2) terjedése útján, mely a X. században keletkezik a clunyeknél, a XII. században Honorius, Sicardus, Beleth már ismerik (Sicardus cremonai, a másik kettő francia!), de általánossá csak a XIV. században lesz. A Pray-kódex naptárában november 2-höz ugyanaz a kéz jegyzi fel pirossal, mely az embolizmusokat, a zodiakus állását és az S $\frac{1}{2}$ -ből vett, a törzsben hiányzó szenteket hozzáírja: inchoat. *Recordatio defunctorum*. Ez a bejegyzés is megerősíti azt a feltevésünket, hogy a Pray-kódex pótbéírásainak egyrészét Somogyvárótt írták, ahol a cluny-i Consuetudok szerint éltek.

A Pray-kódex szerkesztőjének magyar lelkiisége nemcsak a Halotti Beszédben tündöklök, hanem abban a gondban, mellyel a magyar Propriumot összeállítja. A Naptár eredeti bejegyzései közt ott van Szent Istvánnak augusztus 15-i Transitus-a, augusztus 20-i főünnepé vigiliával, október 2-án Inventio Corporis S. Stephani; május 30-án Translatio dexteræ. Ez utóbbi későbbi béírás. Az 1192-ben szenttéavatott Szent László ünnepére (június 27) két miseszöveget közöl; Szent Imre (Henricus) november 13-i ünnepére három miseszöveget, ezek közül egy a lapszálon. Ismeri szeptember 2-án Szent Imre depositio-ját. Szent Gellértnek két ünnepé van a törzsben (július 26 és szeptember 24), egyet pótlólag írnak hozzá (február 24. Translatio). Pótlólag írják be Szent Erzsébetet november 19-ére. A Hahóti-kódexben is meglevő magyar kultuszok még: Szent Elek; Szent Adalbert (együtt Szent Györggyel).

A magyar kereszténység történetének első két századával ugyancsak gyökeresen beleírta magát az Egyház életének legbensőbb rétegébe, liturgiájába. A Pray-kódex szerkesztőjének itt kellett eredeti munkát végeznie, hisz a meglevő liturgikus szövegek vagy elégtelenek voltak céljához, vagy csak utánjárással voltak más egyházak szerkönyveiben találhatók. Őseink buzgó-sága lobog e szövegekben.

•

A Pray-kódex mindjárt megírása után vándorútra kel. Miskolc mellől, a boldvaparti monostorból elkerül feltevésünk szerint Somogyvárra, onnét Pannonhalmára, majd Deákiba. Ott se marad sokáig, a XIII. század végén már Pozsonyban lesz a káptalan tulajdona. Ahol csak megfordul, mindenütt eleven hitélet, mozgalmas szellemiség légkörébe kerül. Felső-Magyarországban ez időben még sok bencés-kolostor áll Boldva környékén. Egész közel Boldvához áll a Miskolc melletti Tapolca — az apostolfejedelmek tiszteletét hirdeti. Széplak, Péteri, Százd, Kács, Kompolt, Tomaj, Szerencs, Bozók, Tereske monostorai mind az ősi bencés szokások szerint élnek. A Pray-kódexből ZALÁN MENYHÉRT összevetése alapján azt is látjuk, hogy a monostorok napi és évi életrendje mennyi hasonlóságot, egyöntetűséget mutat ez időben a külföldi kolostorokéval, a közeli osztrák-német dunamelléki apátságokéval és a távoli francia kolostorokéval. A monostorok még a liturgiának élnek elsősorban; ami tudományt bennük ápolnak, az is voltaképen az istentiszteletből fakad és annak szolgál. Hisz maga a *liturgia* is felfokozott, legmagasabb szintre emelt lelki és anyagi kultúrát tételez fel és azt sugározza szét. A korális énekmelódiaiak a kórusokról szállnak és hatnak messze; a magyar fül megszokja őket, kézimalmot hajtó szolgáléányok és a vizek partján pásztorkodó nép fiai, ha nem is értik a szöveget, de a dallamot megőrzik. A monostori élet zártságán is áthat a nép felé ennek benső rendje, a népi élet Szent György-napjától Szent Mihályig (mily gazdag, neumákkal ékes liturgiája van a Pray-kódexben!), Szent Mihálytól Szent György napjáig a monostor kalendáriumához igazodik. A szentek kultusza a monostorban magában emeli az *egyháztörténeti tudást*, érdeklődést kelt a nagy mult, annak heroizmusára iránt és növeli a monostorlakók erényeit; a népben ez a tudás ugyan nem hatalmasodik el, hogy is tudná nyomon követni a Kalendarium idegen hangzású névsorát; de lassankint hozzászokik, hogy gyermekeit a szentek nevére kereszteltesse (*védőszentek*). Ez a folyamat a XIII. század elején még csak elindulóban van; mennyi őseredeti magyar személynevet őriznek még a monostorok falvai a XIII. század negyedik tizedében, mint például a pannonthalmié az Albeus-féle jegyzékben¹ (1237—40), de itt-ott már látszik

¹ PRT. I. 771.

a kalendáriumi nevek felvétele. Például: Ruozdon (Ravazd) ezek a jobbágyok: Paulus, Luthart, Lepart, Leustah, Jacob; de ugyanakkor például Vyloch (Újlak)-on a következők: Joanus, Uche, Bocsa, Reque, Mogus, Urlov, Phylippus.¹ A személynevek mellett a falunevek is függnék a templomok védőszentjeitől. A szentek népies tiszteletét befolyásolják a legendáikban elmondott csodák; egyes bajok, nyavalyák, veszedelmek (tűzvész, árvíz stb.) a szentekben így találják meg különös *segítőszentjüket*. Ha a Pray-kódexben nincs is még meg a 14 segítőszent együttes kultusza, de hogy az alapgondolat megvolt, azt a kettős oratiókban kifejezett különös érdeklődés, vagy egyéb mozzanatok mutatják. Lapszélre kerül például Szent Wolfgang, Szent Ottilia miséje, Szent Zsigmondnak, Szent Egyednek, Balázsnak, Miklósnak két miséje is van egymás mellett; Kozma és Damján orvosszentek a szövegben is, a lapszálon is kapnak oratiót; az anyák védőszentje, Szent Anna, mivel a Sanctorableból kimaradt, a Communeba kerül — ugyancsak megnevezendő helyre — az egy szűzről és a sok szűzről szóló misék közé (98. l.). A népi igényeket nemcsak a segítőszentek miséi szolgálják, hanem a különféle votívmisék és áldások. Az áldásokkal foglalkozott már ZALÁN MENYHÉRT.

Votívmisékben a Pray-kódex nagy gazdagságot tár fel. Van benne a *hét minden napjára* külön votívmise; ezeket a Micrologus is felsorolja és Alcuinnak tulajdonítja. Az első köztük a Szentháromság miséje, vasárnapra. A Micrologus nem helyesli a Szentháromság külön ünneplését a róla nevezett vasárnapon; Kálmán király korában azonban ez az ünnep nálunk már kötelező; a Pray-kódex nem veszi be a vasárnapi misék közé, hanem neumas és kottás teljes miséjét közli a votivák közt. Hétfőn az angyalokról, kedden a bölcseségért, szerdán a Szentlélek kegyelméért, csütörtökön a szeretetről, pénteken a Szent Keresztről, szombaton a Boldogságos Szűzről miséznek, ha lehetséges. A különféle votívmisékben a kor, a nép, a misemondó pap, az Egyház, állam földi és örökkévaló igényei tárulnak fel. Van itt mise például a rossz bírák, rágalmazók, ellenségek ellen, utasok, fogságban sínylődők, betegek, kísértésben szenvedők, világot elhagyók érdekében. A kolostori szellem, mint azt egykorú

¹ PRT. I. 773.

külföldi levelezésekből látjuk, melegen ápolja a barátság lelkét; a Pray-kódexben öt miseformula is van: pro amico, egy pro amicis (III, III', III''), ez eléggé rávilágít hazai kolostoraink bensőséges lelkivilágára.

A monostori liturgiának, benső életnek, tudománynak a népre való kisugárzását egyéb mozzanatokon is látjuk. A középkori liturgiába még beleszövődtek szorosan vett dramatikus részek; az ünnep tárgyát nemcsak a mai liturgia eszközeivel jelenítették meg, hanem egészen drámai módon. A Pray-kódex a nagypénteki *passió*ban Krisztusnak ruháitól való megfosztását játszatja el szimbolikusan, az oltár ruháinak levevésével; *húsvéti misztériumjátéka* színesebb, kedvesebb, mint mai feltámadási körmeneteink. Népi játékaink (betlehemezés, háromkirályok, Mikulás) ezek mintájára keletkezhetnek. A Kalendarium azáltal is hat a népre, hogy megjelöli az egészségi, gazdasági stb. szempontból fontos napokat.

A Pray-kódex naptárának egészségi szabályai hónapok szerint változtatják az élet rendjét étkezésben, ivásban, különféle gyógyfüvek használatában. A kolostorokban határozott napok vannak az érvágásra. A népi gyógyításmódok, a gyógyfüvek termesztése, gyűjtése minden bizonnyal érezték ennek a kolostori bölcseségnek a hatását. Ugyanilyen jellegű a *szerencsétlen napok* jegyzéke a Pray-kódexben. Ősi babonák nyernek tudálékos színt ezekben, de az életre való hatásuk erős, mondhatni kiirthatatlan. Manuel bizánci császár június 18-án, Szent Procopius napján nem mer ütközetbe bocsátkozni, mert az szerencsétlen nap.¹

A kultúra járása ugyanaz, mint a vízé; magasból jön és mikor szétterjed, szintje leesik. A középkor kolostorai nálunk a XII. század végén az átlagos középkori kultúrnívót képviselik, azt, amely a karoling-kortól kezdve meglehetősen állandó kultúrértékeket jelentett könyvben, iskolában, liturgiában, művészetben, énekben. A Pray-kódexből látjuk, hogy komolyan törek-szenek az új értékek átvételére vagy termelésére, de ugyanakkor hűségesen őrzik ennek karoling-kori forrásait: Alkuint, Bédát, az ő nevéhez fűződő irodalmat, Usuardot az ünnepnaptár terén. Történelmi érzékük megőrzi számunkra Évjegyzetek formájában multunk legbecsesebb adatait. A kereszteshadak által is tágul

¹ Erdélyi L. Magyar Tört. I. 122. l.

a magyar kultúra hordozóinak horizontja, követség-járások, az uralkodók idegenből való házasodásai, új szerzetek meghonosodása, tanulmányúti P. Mesterek Bologna- és Párizs-járása, külföldről hozott főpapok működése, hazai főpapok zsinatrajárása (Oros pannonhalmi apát ötször volt Rómában és résztvett 1217-ben a kereszteshadjáratban is a Szentföldön) mind hozzájárulnak a magyar művelődés gazdagításához, szintjének emeléséhez. A Pray-kódexben mindez nyomot hagyott; még a kereszteshadakról is találunk benne oratiót és arra utal a zárándokok botjának és táskájának megáldása is.

A Pray-kódex a *maga egészében* nemzeti kultúránk egyik legbecsesebb kincse. Ideje már, hogy ne csak egyik lapjával, hanem egész tartalmával foglalkozzunk.

KÜHÁR FLÓRIS O. S. B.

MÁTYÁS KIRÁLY TÖRVÉNYKÖNYVE.

MÁTYÁS király 1486. évi magán- és büntetőjogi törvénykönyve, az ú. n. *Decretum Maius* az első magyar törvény, amely nyomtatásban is megjelent. Két kiadása közül az egyik 1488. június 2-án Lipcsében jelent meg, a másik a nyomtatási hely, év és nyomdász megnevezése nélkül.¹ A berlini Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke a beküldött fotokópiák alapján már 1915-ben megállapította, hogy az 1488-i kiadást MORITZ BRANDIS, az impressum nélküli kiadást pedig KONRAD KACHELOFEN, ugyancsak lipcsei nyomdász nyomtatta. Egyben azt is megállapította, hogy az utóbbi kiadás címbetűtípusát (6. sz.) KACHELOFEN leginkább az 1491—1494-es években alkalmazta és így feltehető, hogy ebben az időtájban készült a magyar törvénykönyv második kiadása is.²

¹ Elsőnek SEB. SEEMILLER (Bibliothecae Academiae Ingolstadiensis Incunabula Typographica. IV. Ingolstadii 1792. p. 137.) írta le az impressum nélküli kiadásnak az ingolstadti egyetemi könyvtárban levő, csonka példányát. PANZER (Annales typographici I. Norimbergae 1793. p. 266.) átvette SEEMILLER leírását és a törvénykönyvet ANDREAS HESS nyomtatványai közé sorolta. Időközben a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárába került az impressum nélküli kiadás teljes példánya, valamint az 1488. június 2-án megjelent első kiadás 12 levélnyi töredéke. Ezek leírását adja HORVÁT ISTVÁN (Tud. Gyűjtemény, 1833. évf. II.); abban tévedett, hogy az ingolstadti példányt egy harmadik kiadásnak vélte. Ez az ingolstadti példány, melynek első íve hiányzik, idővel a müncheni egyetemi könyvtárba került. Itt írta le HAIN 5779. sz. a. COPINGER 1757. sz. leírásában már mellőzte PANZER és HAIN azon feltevését, hogy ez az impressum nélküli kiadás budai nyomtatvány; a nyomtatás időpontjául viszont az 1486. évet vette. Midőn az 1488-as lipcsei kiadás, egy levél híján teljes példánya, SZIRMAJ TAMÁS adományából a M. Tud. Akadémia könyvtárába került, BOROVSKY SAMU (Akad. Ért. 1898. p. 339.) megállapította, hogy MORITZ BRANDIS nyomdájában készült. Utoljára HELLEBRANT ÁRPÁD (Akad. Ért. 1915. évf. p. 222.) ismertette a Kommission f. d. GW. megállapítását, mely szerint az impressum nélküli kiadást KONRAD KACHELOFEN lipcsei nyomdász nyomtatta, állítólag 1491 után.

² V. ö. HELLEBRANT ÁRPÁD cikkét az Akad. Ért. 1915. évf.-ban.

A törvénykönyv két kiadásának részletes ismertetésével elsősorban az impressum nélküli kiadás megjelenési évét szeretnénk pontosabban meghatározni.

A két kiadás szövege teljesen azonos.¹ Vizsgáljuk meg először az 1488. június 2-án megjelent első kiadást.

A 2. levélen kezdődő előszóból megtudjuk, hogy „a könyvárusok már régóta könyörögtek a híres Magyar Királyság ezen törvényeinek kiadásáért. Kijavítva, kicsiszolva akarták ezeket közrebocsátani, hogy ezáltal munkájuk és költségük érdemesebb legyen.“ Az előszó írója „ezért úgy gondolta, hogy kedvükben kell járni, egyrészt nemes igyekezetük, másrészt e törvények kiválósága miatt, mert nemes embernek hazája törvényeit nem ismerni csúf dolog“. Méltó szavakkal dicsőíti ezután Mátyás királyt a művelt embert és kiváló törvényhozót, akinek törvényeit Solon és Licurgus törvényeihez hasonlítja. E bevezető sorokat szerzőjük .B. .R. .L. betűkkel írta alá. Ezt követőleg azt olvassuk, hogy a művet MOHORAI VIDFY AMBRUS, Nógrád vármegye alispánja rendezte sajtó alá. Az artikulusok registere után következik maga a törvény szövege, utána pedig *Series Estimationum* címmel egy becslési tarifa, melyet az elévülésre és az egyes életkorok cselekvőképességére vonatkozó megállapítások egészítenek ki. A becsütarifa a nemesi és jobbágyi birtokjog legfontosabb vagyontárgyait sorolja fel és így a kiadó ezzel a közhasználatra szánt toldalékkal a törvénykönyv kelendőségét csak fokozta.² A könyvet a nyomdász colophonja zárja le.

Az impressum nélküli kiadást, a betűtípusok tanúsága szerint, KONRAD KACHELOFEN lipcsei nyomdász nyomtatta. Szövege és a B. R. L. betűkkel szignált előszó teljesen azonos az 1488-i kiadásával. A könyv terjedelme viszont 66 levél helyett — a betűtípusok kisebb sormérete miatt — csak 40 levél. Címlapját

¹ PÁRNICZKY—BÁTYKA, A magyar Corpus Juris. Bp., 1936. p. 40., nyilván azért említene két különböző kiadást, mert az impressum nélküli kiadás teljes példányát nem hasonlították össze az 1488-i első kiadásnak a M. Tud. Akadémia Könyvtárában levő teljes példányával.

² Becslési tarifák a régi törvénykódexekben is találhatók, így a MÁTYÁSKORABELI NYIRKÁLLAI-féle formuláskönyvben is (Orsz. Levéltár). MÁTYÁS király törvénykönyvének becsütarifája az első, amely nyomtatásban megjelent. V. ö. HOLUB JÓZSEF: Az életkor szerepe középkori jogunkban. Bp., 1922.

fametszet díszíti, colophonja pedig nincsen. A csaknem azonos sajtóhibák is amellett szólnak, hogy KACHELOFEN a MORITZ BRANDIS nyomdájában készült első kiadás után nyomtatta a másodikat.

MORITZ BRANDIS 1488-ban tűnt fel Lipcsében és a magyar törvénykönyv első nyomtatványainak egyike.¹ Minden valószínűség szerint ugyanabból a nyomdászcsaládból származott, mint LUCAS, MATTHAEUS és MARCUS BRANDIS, akik hol Lübeckben, Merseburgban, hol pedig Lipcsében és Magdeburgban tűntek fel felváltva és az északnémetországi nyomdászat megalapításában nagy érdemeket szereztek. Jellegzetes betűformáikat, az ú. n. *Brandis-típust* (M₄₀) sok nyomdász, így KONRAD KACHELOFEN is mintául vette. Közülük került ki Lipcse első nyomdásza is. MARCUS BRANDIS 1481—87-ig dolgozott a szász egyetemi városban, munkásságát pedig MORITZ BRANDIS folytatta 1488-tól 1490-ig. Bár jó nyomdász hírében állott, anyagiakban nem kedvezett neki a szerencse. Az 1490-ben megjelent *Sachsenspiegel* példányait a hitelezők elkobozták,² ő pedig Magdeburg-ba költözött. Lehet, hogy rendezetlen anyagi viszonyai miatt esett el a magyar törvénykönyv második kiadásának munkájától, amely így KONRAD KACHELOFENNAK jutott. KACHELOFEN, aki egyik nyomtatványában (HC 7203) CONRADUS GALLICUSNAK nevezte magát, valószínűleg Elzászból származott Lipcsébe.³ Első datált nyomtatványa (H 13487) 1485-ben jelent meg. Nyomdája azonban csak 1489-től kezdve lendül fel, amikor JOHANN SCHMIEDHÖFER lipcsei könyvárustól több megbízást kap. Hogy a magyar törvénykönyv nyomását mikor fejezte be, azt a Kommission f. d. GW. — mint már említettük — a betűtípusok alapján igyekezett megállapítani.

KACHELOFEN a törvénykönyv szövegét a Brandis-típusok körébe tartozó textúratípussal (3. sz.), a címlap „Constitutiones incliti regni vngarie“ feliratát pedig címbetűtípussal (6. sz.) nyomtatta. Ezt a 3. sz. típust 1487 (H 7203) óta 1495-ig állan-

¹ VOULLIÈME: Die deutschen Drucker des XV. Jhs. Berlin, 1922. p. 86. szerint első datált lipcsei nyomtatványa, egy Breviarium Brandenburgense, 1488. nov. 15-én jelent meg. GW nem említi.

² VOULLIÈME id. m.

³ V. ö. KLEMPERER, VIKTOR: Konrad Kachelofen, Johann Kachelofen. Gutenberg-Jb. 1929.

IV. Kázmér lengyel király
törvénykönyvének előszava.
(„B⁶ kiadás, nyomtatta Konrad
Kachelofen.)
A kopenhágai kir. könyvtár példányából.

in collegio generalij in wisliza. vid. inf. p. 3.

Institutiones et statuta vel **S**intagmata p^o
vincialia incliti regni polonie per serenissimuz
p^oncipem et dominum **D**ominum kazimirum p^omū
polonie regem: magnum ducē lit wanie: russie: p^oussie
q^o dominum et beredem ꝛc **E**dita et p^omulgata cuius
p^ofecto: multiplex et varia atq^{ue} recōdita et altissima eru
dicto in maximisq^{ue} pactis ꝛ belli negocijs exercitatio **I**n
vero p^o conditione et statu boim vicia corripienti **Q**ui
q^{ue} terras tumultuantes et res novas molientes: ad fir
dem et obsequium regium sua opa redegit: atq^{ue} p^o p^o
tas et quietas tandem reddidit

no. 1368. Herz. L. 1. 111

Impressum in **L**ypce.
Anno dñice incarnationis
Millesimoquadringesi
moctogesimo octavo.
Mdesis Junij die secūda.

Mátyás király törvénykönyve.
Az I. kiadás colophonja.

Et si Bibliopole tampridem sepius atqz iterz blandi-
ti sint: pro istarum Constitutionum incliti Regni Un-
garie accomodatione: vtqz easdem: castigatas limatas
et pumicatas traderet: quo opera et impensa eorū ac-
ceptor: maiorisqz pensi haberetur: qui p̄sertim in singu-
lis imprimendis Lodicibus hoc sibi potissimum cōsules-
rent: curarent pro viribus. Morem gerendum esse cen-
sui: cum amore et fauore ingeniorum et studioz: tum
constitutionum et Legum predictarum preclaritate et
excellentiā: quas profecto viro patritio (Et quidem pa-
trie sue p̄stitutiones) dignozare turpe ē. Quin p̄sertim
summa et eminentissima auctoris p̄claritas: opus hoc
clarum efficiat. Mathias nempe Rex et ille sane virtu-
tum princeps: semper inuictus: semper interritus: para-
ua manu maximas res perficere solitus. Quis (Ut ce-
teroz pace dixerim) inter alios p̄cipuos ⁊ p̄marios
homines. diuosqz reges et Imperatores: quasi matuti-
num quoddam sidus effulget: Ea vite sanctimonia: ea
integritate: ea religione: ea Furis Cēsarij etiam et Pō-
tificij cognitione: Ea deniqz eximia et materne et Latie
eloquentie: aliozqz ydeomatum: et quidem plurimozū
copia ac suauitate p̄edit? In maximis deniqz quibusqz
gerendis rebus qm̄ aptissimus. Et qui nunq̄ dubia vi-
ctoria hostem reliquit: semper vicit: omni bellica et ciui-
li laude. omnem antiquitatem: aut equauit: aut supera-
uit: Et vt ceteras eius laudes et profecto innumeras tra-
seam. Quis nobilitate: vl' p̄bitate: vel rerū studio opti-
marum: vel clementia: vel quouis alio laudis titulo eo
p̄stantior: Quis clarissimarum rerum: magnitudine
belloz p̄loz nūero: varietate victoziaꝝ Celeritate p̄ficiē-
di: metis āplitudie: p̄tinatia ī rebelles: clemētia in sub-

ditos: liberalitate in omnes qui sibi conferre possit. Sz
 de his hactenus. Quanta igitur potestas legum atque
 vis existat Sine quib⁹: nec vrbs aliqua: nec locus con
 stare potest: nemo ambigit. Non enim maiori egent cō
 mendacione: prout Jurisconsultus Ulpianus iquit
 Utilitas cum per se patet commendacione non eget.
 Quare omnes et singulos presertim quib⁹ interest hoz
 tor: moneo et pro Jure amicitie requiro et obtestor vt
 illa Syntagmata hasq; patrie ordinatiōes nauiter lus
 trent: legent: volutent et amplectentur Sicutiq; leges
 Solonis et Licurgi venerentur;

.B: .R. .L.

Humanitate quadā: et profecto innata bonita
 te nō mediocri Magnifici Ambrosij wydfij de
 Mohora Vicecomitis Comitatus Neugra
 dien. opusculum hoc: in primis participatū:
 castigatum tandē et: ipressum extat Luitus sa
 ne ingenium ad optimarum artiiu cognitionē
 cōmodumq; et profectū Reipublice: et agendo
 et consulendo natura compatatum est;

Mátyás király törvénykönyve.
A 2. kiadás címlapja

dóan használta nyomtatványaiban. A 6. sz. típus legkorábbi alkalmazását úgy a *British Museum Catalogusa*,¹ mint a GW² BREITENBACH: *Clipeus contra iacula*... című nyomtatványában ismerte fel, melynek megjelenési időpontját a BMC 1489. december 15. utánra, a GW pedig 1490-re teszi. Az 1489. év végével KACHELOFEN nyomdájában feltétlenül készen állott a 6. sz. típus betűkészlete. Nincs tehát akadálya annak, hogy MÁTYÁS király törvénykönyve második kiadásának megjelenési évét nem kizárólag a betűtípusokkal, hanem egyéb körülményekkel is megvilágítsuk.

A második kiadás szószerint közli az első kiadás előszavát, amely élő emberként említi MÁTYÁS királyt. MÁTYÁS 1490. április 6-án váratlanul halt meg. Ha a törvénykönyv második kiadása halála után is jelent meg, valószínű, hogy még életében került sajtó alá.

A *Decretum Maius* a bíraskodást és perjogot szabályozta az országban. Artikulusai sok tekintetben sértették a főurak és nemesek érdekeit, akik MÁTYÁS halála után régi jogaiknak akartak érvényt szerezni. Az országhatárra érkező új királynak 1490. július 31-én (vasas Szent Péter napja előtti szombaton) Farkashidánál feltételeket szabtak,³ az 1492-i országgyűlésen pedig olyan törvényt hoztak, amely a *Decretum Maius*nak a nemességre káros újításait hatályon kívül helyezte.⁴ Nehezen tételezhető fel, hogy MÁTYÁS király halála után akadt volna kiadó, aki az ország változott hangulata ellenére piacra dobta volna az 1486. évi törvény szövegét. Az 1488-i első kiadás példányait valószínűleg hamarosan szétkapkodták, úgyhogy újabb kiadás vált szükségessé. Ez pedig minden valószínűség szerint még a király életében, de mindenesetre II. ULÁSZLÓ 1490. július 31-i bejövetele előtt hagyta el KONRAD KACHELOFEN lipcsei sajtóját.

A magyar törvénykönyv nyomdászai MÁTYÁS király korársának, IV. KÁZMÉR lengyel királynak törvényeit is kinyom-

¹ Vol. III. 1913. p. 625.

² Bd. IV. 1930. No. 5084.

³ V. ö. Corpus Juris Hungarici. II. Ulászló conditioi.

⁴ Erre vonatkozólag ld. HÓMAN—SZEKFI: Magyar történet. I. kiad. III. 387, 415, 417, 418. II.

tatták. KAZIMIERZ PIEKARSKI értékes tanulmányában¹ részletesen ismerteti a „*Constitutiones regni Poloniae*“ (H 5664) két kiadását, melyek közül az „A“ kiadást MORITZ BRANDIS, a „B“ kiadást — mely pontos utánnyomása az elsőnek — KONRAD KACHELOFEN nyomtatta. Mindkét nyomdász ugyanazzal a textúratípussal nyomtatta úgy a lengyel, mint a magyar törvénykönyvet.² KACHELOFEN a lengyel törvények „B“ kiadását még ugyanazzal a fametszettel (SCHREIBER 3787. SCHRAMM XIII. 84.) is díszítette, mint a magyar törvénykönyvet, csak MÁTYÁS király címerét vésette ki a fadúcból és a lengyel királyi címet helyezte helyébe.

A „*Constitutiones regni Poloniae*“ mindkét kiadása a nyomtatás helyének, idejének és nyomdászának megnevezése nélkül jelent meg. PIEKARSKI véleménye szerint az „A“ kiadás (M. BRANDIS) a magyar törvénykönyv 1488. június 2-i első kiadásával körülbelül egyidőben, a „B“ kiadás (K. KACHELOFEN) pedig 1490—91 körül jelenhetett meg. Az „A“ kiadásra vonatkozó feltevését egy egykorú feljegyzéssel igazolja, mely a lublini consistoriális bíróság előtt 1489. szeptember 8-án tárgyalt perrel kapcsolatban a törvényeket „*statuta juris terrestris in sexternis impressa*“ szavakkal említi. A „B“ kiadásra vonatkozó feltevését viszont a magyar törvénykönyv második kiadásának valószínű időpontja igazolja. KONRAD KACHELOFEN, akárcsak MORITZ BRANDIS, nyilván gyors egymásutánban nyomtatta a magyar és a lengyel törvénykönyveket és így feltehető, hogy a „*Constitutiones regni Poloniae*“ „B“ kiadása is elkészült még 1490-ben.

Említettük, hogy KACHELOFEN úgy a magyar, mint a lengyel törvénykönyv címlapját ugyanazzal a fametszettel díszítette, úgyhogy a törvényhozó királyt és a két tudóst ábrázoló képen a magyar és a lengyel királyi címet felcserélte.

A lipcsei ősnymtatványok kevés fametszete nem készült egységes stílusban. Helybeli fametszőműhely híján, a nyomdászok valószínűleg a lipcsei vásárookra érkező fametszőktől vásá-

¹ O średniowieczny wydaniach statutów świeckich (syntagmatów). Kwartalnik historyczny. 1923. XXXVII. 3—4. p. 378.

² M. BRANDIS 3. sz., K. KACHELOFEN 3. sz. típusa. Utóbbinak 6. sz. címbetűtípusa a lengyel kiadásból kimaradt.

rolták a dúcokat. Ezek a korai német ősnymtatványillusztráció megszokott ábrázolásait alig gazdagították új művészi ötlettel. KACHELOFEN nyomtatványainak legszebb dísze, kerek nyomdászjelvénye (SCHRAMM XIII. 9.) sem eredeti compositió, hanem SCHONGAUER egyik rézmetszetének (B 101) jólsikerült változata. MÁTYÁS királyt és a két jogtudóst ábrázoló fametszet is egyszerű fametszőmester munkája, mely sablónos királyábrázolással IV. KÁZMÉR törvényeinek díszítésére is alkalmas volt.

A következőkben vizsgáljuk azt, ki kezdeményezhette a magyar és a lengyel törvénykönyvek kinyomtatását és ki lehetett az, aki e törvénykönyveket ugyanazon lipcei nyomdászoknál kinyomatta és nyilván a költségek kockázatát, valamint a példányok szállítást is vállalta?

MÁTYÁS király már 1471. évi decretumában elrendelte (art. 31.), hogy a törvényt minden egyes vármegye számára le kell másolni és a vármegyék törvényszékének meg kell küldeni. Csak egyező másolatok szétküldése biztosíthatta a törvény egységes végrehajtását. A könyvnyomtatás lényegesen megkönnyíthette volna a törvények sokszorosítását, ennek ellenére a magyar törvények hitelesített példányai csak 1595-től kezdve jelentek meg rendszeresen nyomtatásban.¹ MÁTYÁS király *törvénykönyve*, valamint WERBÓCZY *Tripartituma* megelőzték a hivatalos törvénykiadásokat.² A *Decretum Maius*-t ismeretlen kiadó, a *Háromaskönyv* első kiadását (RMK III. 214.) pedig maga WERBÓCZY nyomatta ki saját költségén.

Az 1480-as évektől kezdve a nyomtatott könyv mindjobban meghonosodott magyar földön. MÁTYÁS király már 1479-ben elrendelte az esztergomi egyházmegye *breviáriumának* kinyomtatását (GW 5468). 1484-ben, lehet, hogy a király kezdeményezésére, nyomdába adták az esztergomi *misekönyvet* (HC 11429), amelyet az új kiadások egész sora követett. Ugyancsak MÁTYÁS király ismerte fel elsőnek a sajtó politikai célra használhatóságát.

¹ A M. Nemzeti Múzeum könyvtárának hitelesített, régi magyar törvényeit ismerteti HORVÁTH IGNÁC a M. K. Szemle 1896. évf.-ban. Itt találjuk az „Articuli diaetales Posonienses Anni 1595” (RMK. III. 847/a.), RUDOLF király pecsétjével és sajátkezű aláírásával hitelesített példányát, amely ILLYÉSHÁZY ISTVÁN, Liptó és Trencsén vármegyék örökös főispánja számára készült.

² V. Ö. PÁRNICZKY—BÁTYKA id. m. III. fej.

Bécs 1485-ben történt elfoglalása után, III. FRIGYES császár ellen röpiratot nyomtatott Strassburgban és Nürnbergben,¹ amiért a császár felszólítást intézett ezekhez a városokhoz; ebben megtiltotta, hogy falaikon belül MÁTYÁS megbízásából bármit is nyomtassanak. 1488. március 20-án jelent meg Brünmben TURÓCZI JÁNOSnak a magyarok történetéről szóló *krónikája* (H 15517), melyet szerzője DRÁGI TAMÁSnak, a királyi kúria helytartójának ajánlott. A brünni nyomda valószínűleg FILIPECZ JÁNOS váradi és 1484 óta olmützi püspök alapítása volt,² a krónikát is nyilván ő adta sajtó alá. A második kiadás (H 15518) THEOBALD FEGER budai könyvárus költségén, már alig három hónap múlva megjelent Augsburgban, egy nappal később, mint MÁTYÁS *törvénykönyvének* első kiadása Lipcsében.

A *Decretum Maius*-t 1486. Pál fordulása napján (január 25.) szentesítették. Nyomtatásban tehát több mint két év múlva jelent meg, jóval a kézírt másolatok szétküldése után. A nyomdába adott kéziratot MOHORAI VIDFY AMBRUS nógrádi alispán rendezte sajtó alá, valószínűleg a vármegyei törvényszéknek megküldött hivatalos másolat alapján.

MOHORAI VIDFY AMBRUS, 1486—1488-ig Nógrád megye alispánja,³ unokaöccse volt MOHORAI VIDFY MIKLÓS váci őrkannoknak, MÁTYÁS király kiváló diplomatájának⁴ MOHORAI MIKLÓS pályája kezdetén szolgálattevő kamarása volt a nagy humanista pápának, II. PIUSnak és csak ennek halála után tért vissza hazájába. Ettől kezdve MÁTYÁS király megbízásából sokszor jár Rómában és Velencében. 1470—71-ben is vagy másfél évet tölt Rómában. Ekkor egy időre KARAI LÁSZLÓ budai prépost és VERONAI GÁBOR későbbi erdélyi püspök is csatlakoznak hozzája. KARAI, a kiváló humanista, most hívja meg a Rómában dolgozó HESS ANDRÁST Budára, hogy itt nyomdát alapítson. MOHORAI MIKLÓS, felismerve a nyomdászat nagy jelentőségét, valószínű-

¹ V. Ö. FRAKNÓI: Mátyás király megbízásából nyomtatott politikai röpirat. MKSZ 1915. évf. és Fitz: Hess András. Bp., 1932. 158. l

² V. Ö. DUDIK B.: Geschichtliche Entwicklung des Buchdrucks in Mähren. Brünn, 1879. p. 13.

³ VIDFY AMBRUS-ra vonatkozólag ld. Nógrád vm. monografiája, 408. l. és KOVACHICH, MART. GEORG.: Supplementum ad vestigia comitiorum. Budae, 1800. II. 310.

⁴ V. Ö. FRAKNÓI: Mátyás király magyar diplomatái. Bp., 1900. 65. l.

leg megértéssel támogatta KARAI nyomdaalapítási tervét és bizonyára mindvégig azok közé tartozott, akik a nyomtatott könyv útját egyengették Magyarországon.

De a nyomtatott könyv ismert barátai voltak az 1486. évi decretum előkészítői is. BONFINI elbeszéléséből tudjuk,¹ hogy MÁTYÁS király a törvényhozó országgyűlést megelőzően, Bécsbe hívatta ZÁPOLYAI IMRE nádoron kívül FILIPECZ JÁNOS királyi kancellárt, valamint DRÁGI TAMÁST, a királyi kúria helytartóját, a kiváló jogtudóst. Az 1488. márciusában megjelent TÚRÓCZI-*krónika* remekbe készült első kiadása érlelte meg talán a király környezetében, elsősorban FILIPECZ JÁNOS és DRÁGI TAMÁSBAN azt a gondolatot, hogy az 1486-i decretum örökérvényű rendelkezéseit sajtó útján még közismertebbé tegyék. És MOHORAI VIDFY AMBRUS úgy hivatali, mint családi összeköttetései révén jutott ahhoz a fontos feladathoz, hogy a törvény szövegét sajtó alá rendezze.

A magyar törvénykönyvet pedig hamarosan követte IV. KÁZMÉR lengyel király törvényeinek kiadása.

A lengyel király teljhatalmú tanácsosa, az olasz származású PHILIPPUS CALLIMACHUS állandó figyelemmel kísérte MÁTYÁS király politikáját és hatalmi törekvéseinek letörésében a lengyel politika célját látta. MÁTYÁS kormányzási elvei azonban oly nagy hatással voltak rá, hogy ellene írt röpiratában, az „*Attila*”-ban, valamint IV. KÁZMÉR utódjához, JÁNOS ALBERTHEZ 1492-ben írt „*Consilium*”-ában az 1486. évi *Decretum Maius*-t vette alapul és egyben MÁTYÁS királyban látta a renaissance fejedelem mintaképét.² KARDOS TIBOR megállapítása szerint, CALLIMACHUS 1486-ban kezdte meg az „*Attila*” kidolgozását Velencében, amikor a lengyel király követeként ott tartózkodott és Lengyelországban fejezte be, valószínűleg 1488. végén. A kéziratot megküldötte olaszországi barátainak, hogy Friaulban kinyomassák. Itt akart hangulatot kelteni vele MÁTYÁS ellen. Az „*Attila*” LAZARINO ARIMENESE, a velencei hajóhad parancsnokának költségén állítólag meg is jelent Trevisóban, 1489-ben.³ CALLIMACHUS

¹ Decades IV. liber 7.

² V. ö. KARDOS TIBOR: Callimachus. Bp., 1931.

³ Az „*Attila*” Federici: *Memorie Trevigiane sulla Tipografia del sec. XV.* Venezia, 1850. szerint 1487-ben Pordenone-ban, ZENO: *Dissertazioni Vossiane.* II. 335. és BRUNET szerint pedig 1489-ben Trevisóban jelent meg,

MÁTYÁS király törvényét nyilván az 1488. június 2-i kiadásból ismerte. Nem lehetetlen, hogy ő benne fogant meg a gondolat, hogy a nagy vetélytárs törvénykönyvének mintájára kinyomassa a lengyel király törvényeit is. Kérdés, ki vállalta a kivitelezést?

Budán 1473 táján ANDREAS HESS, a lengyel királyság székhelyén, Krakkóban 1474 körül CASPAR HOCHFEDER¹ próbálkozott meg a nyomdászat meghonosításával. Egyik vállalkozás sem járt tartós sikerrel, úgyhogy a XV. században úgy a magyar, mint a lengyel könyvpiacot külföldi nyomdák látták el nyomtatványaikkal. A magyar, valamint a lengyel könyvkereskedelem hamarosan belekapcsolódott abba az európai hálózatba, melynek egyik legtehetségesebb irányítója és kezdeményezője a nürnbergi nyomdász-kiadó, ANTON KOBERGER volt. KOBERGERnek Lyonban, Párizsban, Frankfurt a/M.-ban, Breslauban, Regensburgban, Passauban, Krakkóban és Budán voltak bizományosai, akik biztos piacot szereztek úgy az ő, mint más nyomdászoknál megrendelt nyomtatványai számára. JOHANN AMERBACHAL folytatott levelezéséből megtudjuk, hogy ő látta el még a távoli Erdélyt is könyvekkel. Egyízben arról panaszkodott AMERBACHnak, hogy a háborús viszonyok mennyire megnehezítik számára a keleti országokban levő követeléseinek behajtását. Ezt igazolja a SCHEDEL-féle *Weltchronik* 1509-i zárszámadása is, amely az adósok sorában pl. THEOBALD FEGER budai könyvárust 56 florenus tartozással említi.²

THEOBALD FEGER, az első budai könyvárus az 1480-as évek elején, nyilván KOBERGER megbízásából telepedett Budára. Üzlete jól jövedelmezhetett, mert hamarosan saját költségén is adott ki könyveket. Ezeket kiváló német nyomdászokkal nyo-

---

GERARDUS DE LISA vándornyomdász sajtóján. Ezzel szemben a GW nem veszi fel az ő nyomtatványok sorába. Az „Attila”-nak ez az állítólagos első kiadása megvan GR. APPONYI SÁNDOR Hungarica könyvtárában (48. sz.). Betűtípusai valóban eltérnek GERARDUS DE LISA-nak HAEBLER Typenreperitoriumában közölt típusaitól. Az első kiadás tehát vagy elveszett, vagy pedig csak 1500 után jelent meg.

¹ V. ö. HAEBLER: Die deutschen Buchdrucker des XV. Jhs. im Auslande. München, 1924. p. 281.

² KOBERGER üzleti összeköttetéseire vonatkozó adatokat ld. HASE, Oskar: Die Koberger. Leipzig, 1885. és KAPP—GOLDFRIEDRICH: Geschichte des deutschen Buchhandels. I. Leipzig, 1886.

matta s kivitelükre sokat áldozott. Az 1484. évi *esztergomi breviariumot* (GW 5469) és az 1498. évi *esztergomi misekönyvet* (Cop. 4239) a nürnbergi GEORG STUCHS, a *Túróczi-krónika* MÁTYÁS királynak ajánlott második kiadását (H 15518) az augsburgi ERHARD RATDOLT, az 1491. évi *esztergomi misekönyvet* (HC 11431) a brünni STAHEL és PREINLEIN, az 1494. évi *esztergomi zsinat végzéseit* (Langer 11.) a bécsi JOHANN WINTERBURGER nyomtatta számára. Kiadványaiban sohasem hallgatta el nevét. Ha ő lett volna MÁTYÁS *törvénykönyvének* kiadója, ezt valószínűleg megemlíti. A másik budai könyvtáros, GEORGIUS RUEM, akit még MÁTYÁS király életében, KORNIS BENEDEK váradikáns kanonok hívott Budára, szintén foglalkozott könyvkiadással. Két kiadványát, az 1490. szeptember 10-én megjelent NICOLAUS DE ALSENTIA: *De officio misse liber-t* (BALLAGI 35.) THEODORUS DE RAGAZONIBUS, az 1493. évi *esztergomi misekönyv* (HC 11432) pompás hártypéldányait JOANNES HAMMAN velencei nyomdászok nyomtatták. Ő is megnevezi magát mindkettőben. Valószínűnek tartjuk, hogy az előző következő megjegyzése: „Etsi Bibliopole iam pridem sepius atque iterum blanditi sint: pro istarum Constitutionum incliti Regni Ungarie accomodatione: ...” e budai könyvtárosokra vonatkozik és THEOBALD FEGER közvetítésével, aki ekkor a *Túróczi-Krónika* 2. kiadásával volt elfoglalva, a nürnbergi ANTON KOBERGER vállalta a magyar *törvénykönyv* kiadását. S nem sokkal ezután ő adta ki a lengyel *törvénykönyvet* is, mivel Krakkóval élénk üzleti összeköttetést tartott fenn. KOBERGER ekkor már sokat dolgoztatott idegen nyomdákkal. A magyar *törvénykönyvet* már azért sem nyomathatta volna Nürnbergben, mert MÁTYÁS 1485-i röpirata miatt a császár eltiltotta a nürnbergi nyomdászokat attól, hogy bármit is nyomtassanak MÁTYÁSNAK. A nürnbergi nyomdászok eleget is tettek e tilalomnak. 1484-ben még KOBERGER adta ki az *esztergomi misekönyv* első kiadását (HC 11429), GEORG STUCHS pedig a MÁTYÁS rendelte *esztergomi breviarium* második kiadását (GW 5469). 1485-től MÁTYÁS király haláláig nem jelent meg magyarországi nyomtatvány városukban. GEORG STUCHS 1490. évi *esztergomi misekönyvének* (HC 11430) megjelenésekor (szept. 18.) pedig már II. ULÁSZLÓ volt a magyar király. KOBERGER talán azért választotta a nyomtatás helyéül Lipscét, hogy egyrészt a jogi szöveg korrektúráját rábízza az

ottani egyetem valamelyik jogászára, másrészt pedig azért, hogy a lipcsei vásárokról kelet felé irányuló élénk áruforgalom révén a példányok gyors szállítását biztosítsa.

Ha ő volt a törvénykönyvek kiadója, ki írhatta a magyar törvénykönyvnek .B..R..L. betűkkel szignált előszavát? Erre a kérdésre mindeztideig csak azzal a feltevéssel válaszolhatunk, hogy az előszót MORITZ BRANDIS, az első kiadás nyomdásza írta [BR(andis) L(ipsiensis)?].¹ Ebben az esetben újabb érdekes probléma merül fel. Az, nem dolgozott-e MORITZ BRANDIS Rómában, mielőtt Lipcsébe telepedett le? 1470-ben ugyanis JOANNES PHILIPPUS LIGNAMINE orvos nyomdát alapított Rómában, ahol német nyomdászokat alkalmazott.² Ő volt a nyomda vállalkozója és tudományos irányítója, a kivített pedig segédeire bízta. Egyik nyomtatványában³ a kivitelező nyomdász B. R. M., egy másikban⁴ B. R. betűkkel jelezte nevét. A BRANDIS-család tagjai sokfelé dolgoztak; eddigi tudomásunk szerint azonban csak német városokban. Nem lehetetlen, hogy MORITZ BRANDIS először délnek vette útját, amikor a német nyomdászok közvetítésével az olaszországi nyomdászat is megindult és így ő lenne ez a B. R., vagy B. R. M. mester. (BRandis, vagy BRandis Mauritius?)

A kiadóra és az előszó szerzőjére vonatkozó feltevéseinkre csak a .B..R..L. siglák végleges megfejtése adhat megtámadhatatlan feleletet.

HUBAY ILONA.

¹ Erre DR. FITZ JÓZSEF, az Orsz. Széchényi Könyvtár főigazgatója figyelmeztetett.

² HAEBLER id. m. p. 22.

³ VALLA: *Elegantiae*. 1471. Hain 15801.

⁴ S. AMBROSIIUS: *De officiis*. cca 1473. GW 1607.

Az 1486. évi Decretum Maius kiadásai.

I.

*Constitutiones incliti regni Hungariae*Lipsiae [MORITZ BRANDIS] 1488. 2. Jun. 4°.

66 lev. [a—fsg—is]. 26 sor. Betűtípus: 3 : 94G. Inicialék helye: [1] [2]
[3]. Vízjegyek: 1. és 2. ábra.

1. lev. üres. 2 a lev. Et si Bibliopole iam pridem sepins atq || iterū blanditi sint: pro
istaru Cōstitutio || num incliti Regni Ungarie accomodati || one: ... 3 b-8 a lev. register.
8 b lev. üres 9. lev. a törvény praefatiójával hiányzik. Vége 60 a lev. 5. sor ... Comitatus
tenentibus et honoris. || 60 b lev. üres. 61 a lev. [s]equitur Series Estimatiōis ...
65 b lev. 12. sor Sic tractatur (sic!) de prescriptione. || 66 a lev. 12. sor De Etate. ||
66 a lev. 17. sor Impressum in Epsest. || Anno dñice incarnaciōis || Millesimoquadringentesimo
teffo. || mvoctogefimooctavo. || Mēsis Junii die secūda. || 66 b lev. üres.

Cop. 1758. HORVÁTH IGNÁC 305. SZABÓ RMK III. 17. BALLAGI 24.
KOVACHICH, JOS. Nic., *Notitiae Praeliminares*. 1820. II. I. HORVÁTH ISTVÁN,
Tud. Gyűjt. 1833. II. 25. BOROVSKY, *Akad. Ért.* 1898. 339. HELLEBRANT,
Akad. Ért. 1915. 222. GULYÁS, *Könyvnyomtatás* 32. I. PÁRNICZKY—BÁTYKA:
A magy. Corpus Juris. 1936. 38. I. FITZ, *Hess A.* 136. I. U. a., *Mathias Corvinus*.
Gutenberg Jb. 1939. 133. I.

Példányok: M. Tud. Akad. (SZIRMAY TAMÁS ajándéka. 9. lev. hiányzik.
Következő bejegyzéssel: „Samuelis Székely de Doba comparavit Epperjessini
Die 1. Maii A^o 1728.”) M. Nemzeti Múzeum (12 lev. töredék, részben a
pozsonyi káptalan, részben JANKOVICH MIKLÓS tulajdonából.)

2.

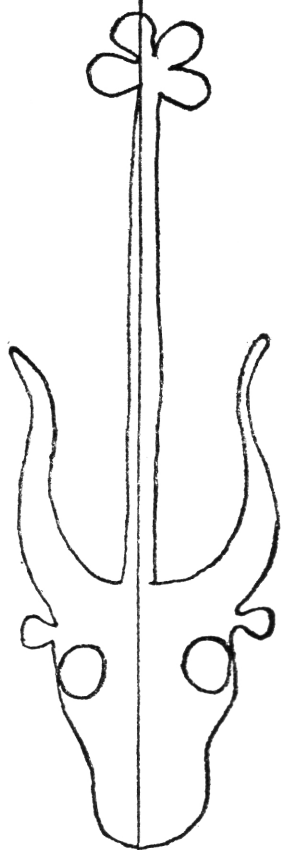
Constitutiones incliti regni Hungariae[Lipsiae, CONRADUS KACHELOFEN, 1490. júl. 31. előtt.] 4°.

40 lev. aabcdseio. 31—33 sor. Betűtípus: szöveg 3 : 89G; cím 6 : 71G.
Inicialék helye: [2] [3] [4]. 1a lev. fametszet: 135 × 90 mm. Rubrumjel: a.
Vízjegyek: Briquet 14.520.

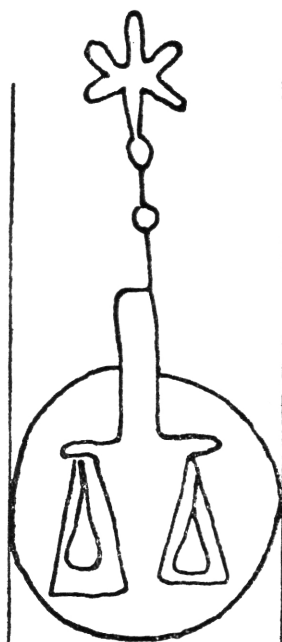
1 a lev. Constitutiones incliti regni ungarie || alatta fametszet. 1 b lev. üres. 2 a
lev. sign. a j Et si Bibliopole iam pridem sepins atq iteq blandi || ti sint: pro istarum
Constitutionum incliti Regni Un || garie accomodatione: ... 3 a - 6 a lev. register.
6 b lev. üres. 7 a lev. sign. b j [s] Althias dei gra Hungarie: Bohemie: Dal. || matie.
Croatic: ... Vége 37 a lev. 6. sor. ... Comitatus (sic!) tenentibus et honoris || 37 a
lev. 7. sor [s] Equitur Series Estimatiōum ... 40 a lev. 4. sor [Sic tractatur de
prescriptione. || 21. sor De Etate. || 40 b lev. üres.

Hain 5779. Cop. 1757. HORVÁTH IGNÁC 274. SZABÓ RMK III. 59.
BALLAGI 25. SEEMILLER, *Bibl. Incol.* IV. 137. PANZER I. 266. KOVACHICH,
JOS. NIC.: *Notitiae Praeliminares*. 1820. II. I. HORVÁTH ISTVÁN, *Tud. Gyűjt.*
1833. II. 25. I. HELLEBRANT, *Akad. Ért.* 1915. 222. I. PÁRNICZKY—BÁTYKA:
A magy. Corpus Juris. 1936. 39. I. FITZ, *Hess A.* 1936. I. U. a., *Mathias*
Corvinus, Gutenberg Jb. 1939. 133. I.

Példányok: M. Nemzeti Múzeum (teljes, végéhez idegen nyomtatvány-
ból vett levél kötve). Egyet. Ktr. (teljes) München, Univ. Bibl. („a“ ív
hiányzik).

Vízjegyek
a „Constitutiones regni
Hungariae“
1488. jún. 2.-i kiadásából.

LEGYEZŐ-DÍSZES KÖNYVKÖTÉSEK ERDÉLYBEN

(Egy díszítő-motívum története.)

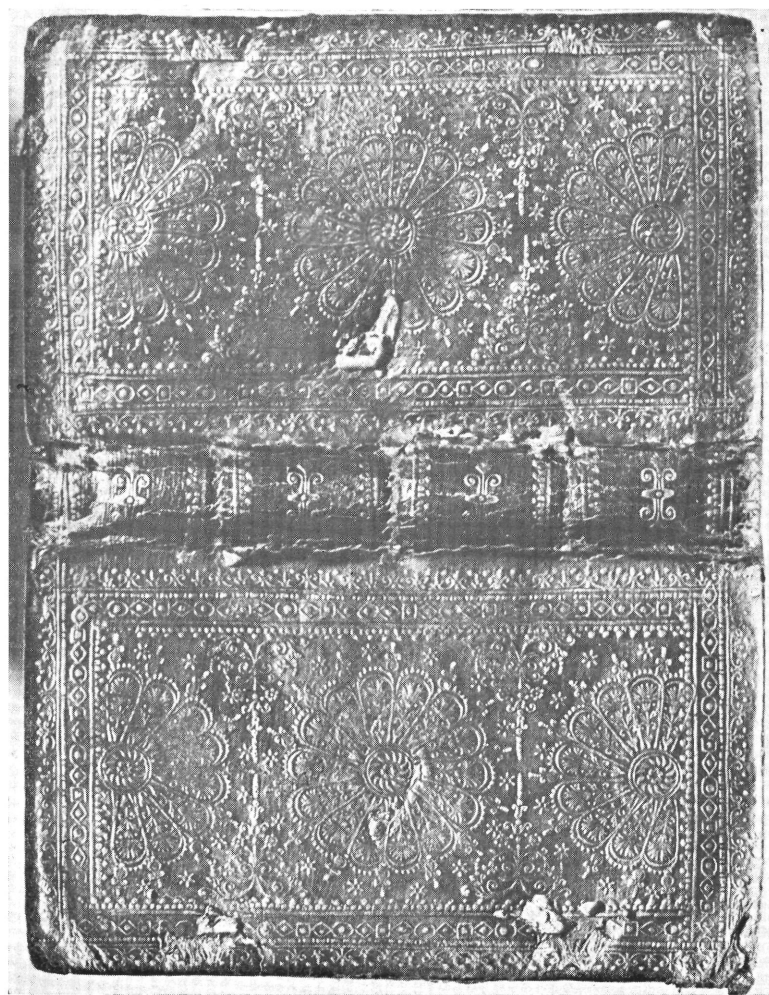
Az erdélyi fejedelemségnek abból a korszakából, ahová tanulmányozásaink elvezetnek bennünket, nagy politikai teljesítményeket már nem jegyzett fel a történetírás. Bethlen Gábor és a két Rákóczi dicsőséges korszaka lezárult, a «szegény együgyű fejedelem» — ahogy az egykorú naplóíró I. Apafi Mihályt nevezte — politikai remeklésekre nem képes. A tizenhetedik század második fele az erdélyi fejedelemség hanyatlása. Az ország külpolitikai tekintélye évről-évre csökken, az elődök idejében folytatott hatalmas építkezések megállanak, Erdély önállósága is hamarosan megszűnik; a század végére, midőn a «szegény együgyű fejedelem» meghal, a független Erdély rövid idő alatt a Habsburg-ház keleti tartományává süllyed. A bukás csúfos, a nagy elődök nyomában az utolsó szereplések siralmasan szomorúak, de épp most, közvetlenül a bukás előtt, a hanyatló korban, újra megmutatja az erdélyi műveltség, hogy mi lappang ereiben. Országos erő kifejtésre már nincs mód; a test kimerült a nagy fejedelmek dicsőséges tornáján, de a szellem tovább csillog és olyan területeken, ahol az elődök kísérletet is alig tettek, remeket alkot.

A hanyatló korszakok legtöbbször a kisművességnek kedveznek. I. Apafi Mihály korában kezdik írni memoárirodalmunk utolérhetetlen remekeit, az erdélyi emlékiratokat és a képzőművészetben, az egykorú nagy építkezések helyett tovább virágzik az iparművészet. Mátyás király óta először, itt a keleti Erdélyben emelkedik könyvkötőművészetünk nyugateurópai színvonalra. Hasonló jelentőségű munkákkal a nyugati Nagyszombat csak később lép nyomába.

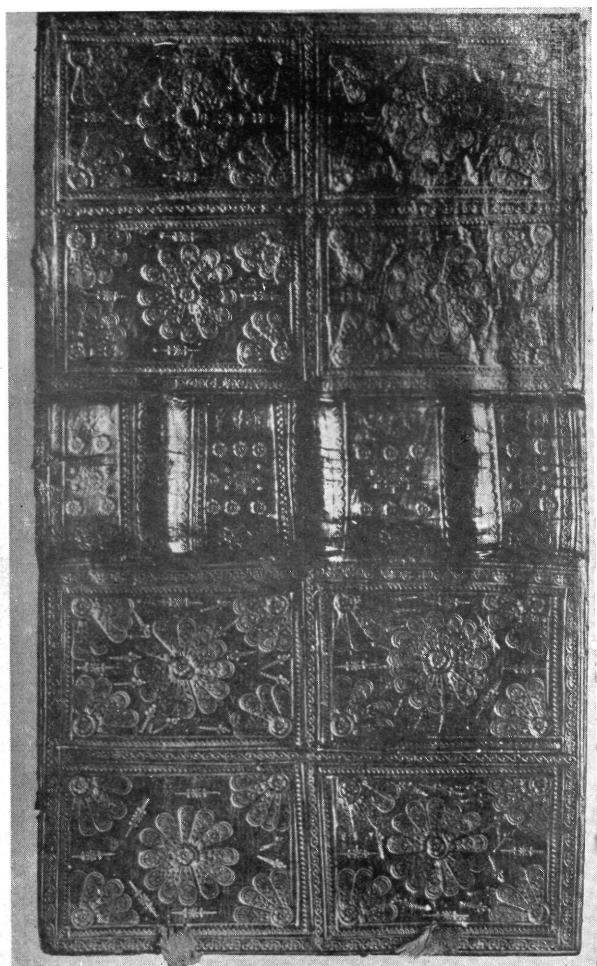
«Magyarország négy ízben kapcsolódott bele tevékenyen a könyvkötés egyetemes fejlődésébe. Első ízben a XV. században, az egyedülálló, sok tekintetben vitás eredetű Korvinákkal, második ízben a XVII. században, az olasz barokk provinciális stílusváltozataival, a nagyszombati s a sok tekintetben egyéni jellegű kolozsvári Bornemissza-kötésekkel, harmadízben pedig a XVIII. században, a hamburgi és wittenbergi pergamentkötések hatása alatt keletkezett debreceni kötésekkel s végül ma, az angol és német stílustörekvések szellemében készült, de felismerhetően lokális jellegű modern kötéskísérletekkel.» JASCHIK ÁLMOSTól idéztük ezeket a mondatokat,¹ aki vázlatos szavaival is világos tájékoztatást ad könyvkötéstörténetünk négy csúcspontjáról. Az erdélyi fejedelemség hanyatló korában kivirágzott könyvkötőművészet emlékei, a JASCHIK által BORNEMISSZA-kötéseknek nevezett munkák. (Az elnevezést I. APAFI MIHÁLY fejedelem feleségéről, BORNEMISSZA ANNÁRÓL kapta, akinek könyvtárából több díszes, a fejedelemasszony nevével ellátott kötés maradt fenn.) A BORNEMISSZA-kötéseket a fenti felfogás együtt emlegeti a nagyszombati jezsuita-műhely termékeivel, s mindkettőt az olasz barokk provinciális stílusváltozatának tekinti. Mint látni fogjuk, ezek az erdélyi kötések időrendben megelőzik a nagyszombatiakat, és mindkettő egy más európai stílus fejlődésébe kapcsolódik; ha azután az eklektikus szellemű nagyszombati műhely fel is szívja motívum-kincsébe az Erdélyben megvalósult eredményeket.

A BORNEMISSZA-kötések első részletes jellemzését RÁTH GYÖRGY adta, az 1896-i történelmi kiállítás könyvtábla-anyagáról értekezve: «... ama sorozatban gazdagon voltak azok az egyforma jellegű díszkötések képviselve, melyek az öreg Apaffy Mihály fejedelemsége idején, Kolozsvárott divatban valának. Ezeket jellemzi egy részben, vagy egészben kinyitott legyező alakú díszítmény, melyet a könyvtábla közepén s esetleg szögletein alkalmaztak, s mely ornamentum a könyvkiállítási kalauzban sugaras körlapnak, a történelmi kiállítás katalógusában pedig pávafarknak neveztetik.» — RÁTH GYÖRGY ír néhány szót a legyező-motívum külföldi rokonságáról is, majd így folytatja: «... a szóban levő díszkötések többi díszítményei sem olyanok,

¹ *Könyvkötés.* — Művészeti Lexikon. Szerk. ÉBER LÁSZLÓ. Bp. 1935. I. köt. 592—93. l.

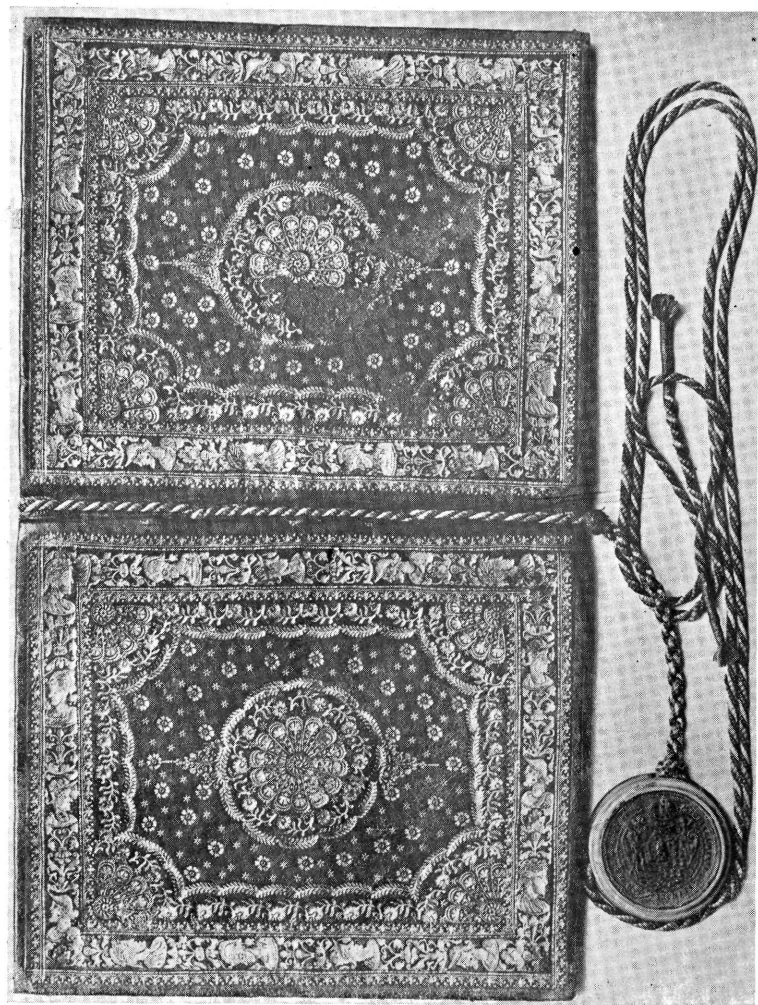
1. kép. Erdélyi kötés. (1673.)

2. kép. Erdélyi kötés. (1674.)

3. kép. Erdélyi kötés. (1675.)

4. kép. Erdélyi kötés. (1684.)

amilyenekkel másutt nem találkozánk. Azonban mégis ezeknek más külföldi díszítményektől bizonyos apró, eredeti vonásokban való eltérése, a különös beosztás, például néha négy-öt, sőt több különfajtájú ornamentumokból álló keretek képzése, valamint általában az ornamentumoknak túlgazdag felhalmozása, amikkel fényes hatást kívánnak elérni, s tényleg el is érnek: az egésznek oly sajátos jelleget kölcsönöznek, mely a táblákat a külföldiektől szemlátomást megkülönbözteti, s nyilvánvalóvá teszi, hogy azok csakis nálunk készülhettek. A kötések egyébiránt jó erős, pirosra, barnára vagy feketére festett marokin-bőrből szabatosan készítvék, és kézi aranyozásuk is kifogástalan.»¹ Az idézetből nyilvánvaló, hogy a BORNEMISSZA-kötéseknek fő meghatározó jegye a legyező-dísz. Ez a motívum szabja meg a tábla jellegét, ez a középponti díszítő-elem és minden más motívum csak keretül szolgál, a legyező-díszet szolgálja.

Mielőtt a legyező-díszes erdélyi kötések magyarázatába bocsátkoznánk, vessünk egy tekintetet a motívum európai történetére. Kísérjük megrajzolni a genezisé, Nyugat-Európa könyvkötőművészetében való szerepét, hogy azután az összefüggésbe beleilleszthessük az erdélyi kötések hazai formáját. A legyező-díszes motívum európai összefüggéseit a hazai stíluskép eredete és megvilágítása szempontjából óhajtjuk nyomon követni, bár az öncélú vizsgálatnak is meg volna az értelme, hiszen a külföldi szakirodalom sokat foglalkozott ugyan a legyező-dísszel, azonban csak leíró módszerrel. A motívum eredetét, megalkotóját, vándorútját és összefüggéseit még nem állapította meg senki.

II.

Ha a legyező-motívum ősképletét keressük, a keleti művészet díszítő-elemei között kell nyomozásunkat elkezdeni. A kör vonalaival kapcsolatos díszítő-formák éppúgy, mint az ovális motívumok, legtöbbször ide nyúlnak vissza. A keleti művészetekben gyakran ismétlődnek a legyező-díszre emlékeztető spirális formák, amelyeknek az európai művészetbe való bekapcsolódása nem ismeretlen a kutatás előtt. (Hogy egyébre ne

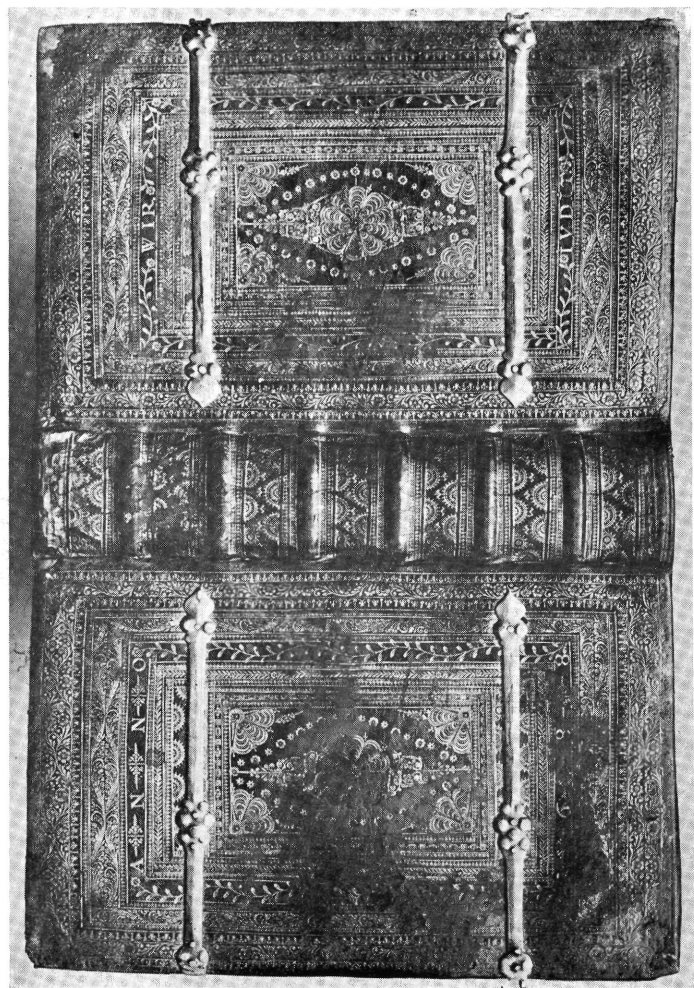
¹ Magyarországi könyvtáblák a történelmi kiállításon. — Bp. 1897. (Klny. Az iparművészet 1896-ban című munkából), 8. l.

is utaljunk, a Corvin-kódexek kötéseinek és a velük egykorú olasz könyvtábláknak orientális díszítő elemei köztudomásúak.) Rövid tanulmányozás után a legyező-dísz keleti eredete sem lehet kétséges. Legközelebbi rokonait arab kötésekben ismerhetjük fel. Itt láthatók a gazdagon díszített európai legyező-díszeknél jóval egyszerűbb, dísztelen vonalakból megrajzolt legyezős formák. Az orientális művészeti elemek első európai befogadó és feldolgozó állomása Velence. Velencén át került az európai díszítő elemek közé a legyező-díszes motívum is. A mi szempontunkból annak az adatnak van a legnagyobb jelentősége, hogy a XV. század végén és a XVI. században még arab könyvkötők is dolgoztak Velencében, akiknek alkotásai közvetlenül terjesztették el az arab díszítő sajátosságokat. Ismerünk XVI. századi velencei kötések¹, amelyeknek tábladíszai teljességgel arab motívumokból tevődnek össze, majd olyanokat is — a fejlődés következő állomása ez —, midőn a középmézőn már a velencei művészet elemeit, a keretdíszítésben pedig arab motívumokat találunk.

A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy hasonló elemek nem ismeretlenek a spanyol renaissance iparművészetében sem. Spanyolország keleti kereskedelmé révén kialakult orientális összeköttetéseknek tudatában könnyen érthető ez. Példaképen csupán egy XV. századi ládikára utalunk (*Gothischer Kasten*. Lederschnitt, vergoldet und zum Theil ausgemalt. Spanien, 15. Jahrhundert.),² amelyen egyéb orientális díszítő-motívumok mellett, a legyező-dísz egyszerű, vonalasan megkonstruált, arab ősképpével is találkozunk. Ennek ellenére, alig valószínű, hogy a legyező-motívum spanyolországi, arab ősképből fejlődött volna ki az európai könyvkötőművészetnek a XVII. század folyamán általánossá váló díszítő-eleme. Mint legtöbb európai kultúrnép-nél, a spanyoloknál is el fog terjedni a legyező-díszes könyvtábla, de csak a XVII. század második felében, azonban nem a helyi előzményekre megy vissza, hanem Franciaországból kerül át. A már kifejlett stílusnak Spanyolországba importálása a két

¹ V. ö. Illustrierte Geschichte des Kunstgewerbes. — Berlin, év nélkül. 1—2. köt. — II. köt. 715. l.

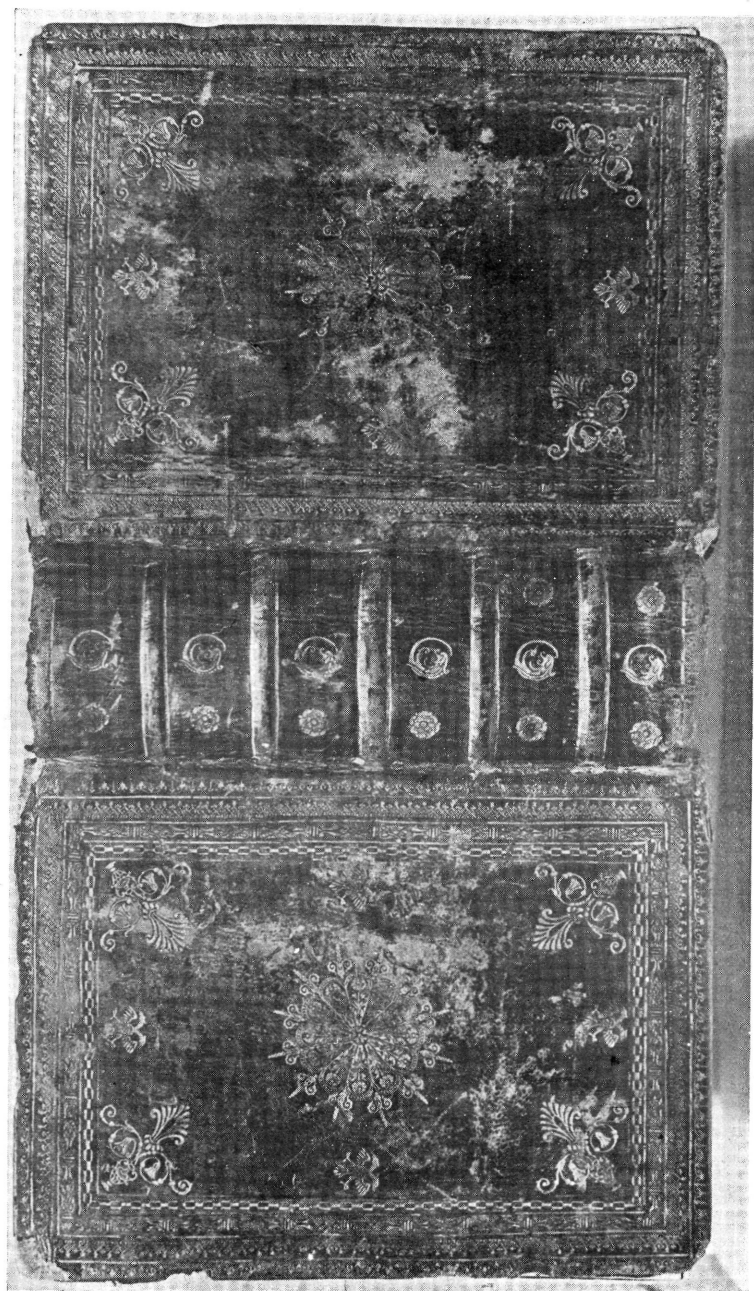
² V. ö. P. ADAM: Zur Entwicklungsgeschichte des Lederschnittes mit besonderem Bezug auf spanische Arbeiten. — Monatschrift für Buchbinderei und verwandte Gewerbe. 1890. évf. 98—103. és 115—119. l.

5. kép. Erdélyi kötés. (1688.)

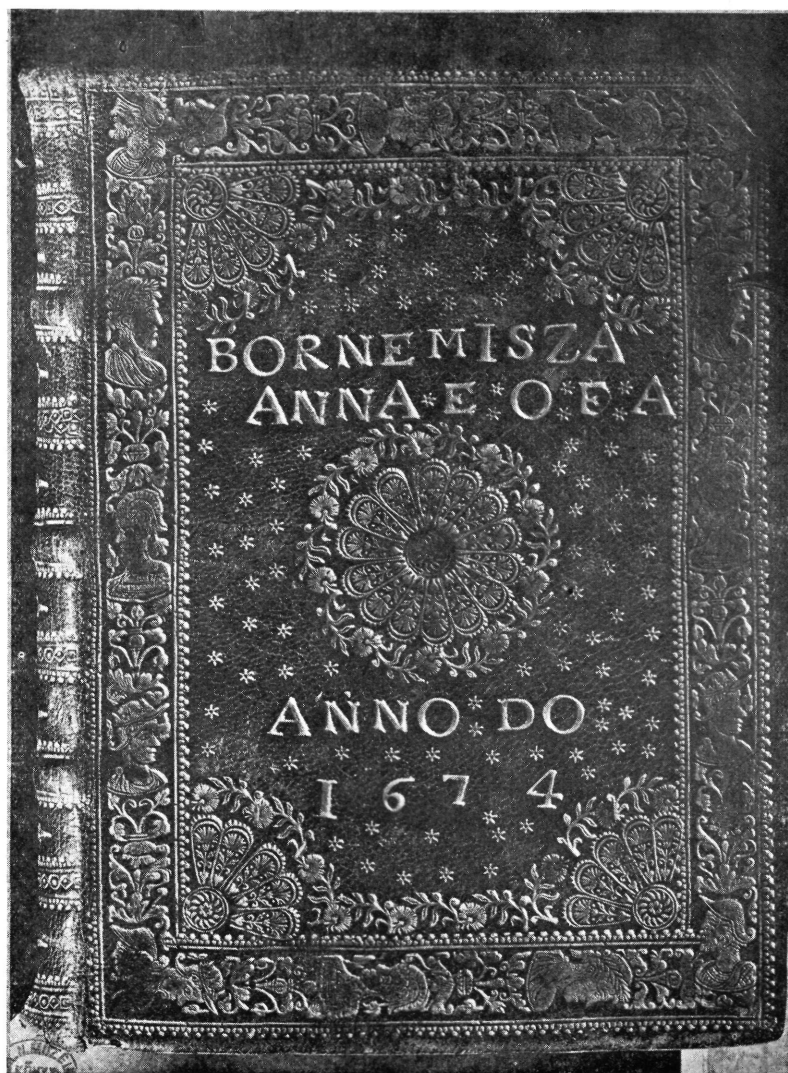

6. kép. Erdélyi kötés. (17. század vége.)

7. kép. I. Rákóczi György Bibliája, Francia körés. (Készült : 1632 előtt.)

8. kép. Erdélyi kötés. (1674.)
(Tartalmazza : RMK. I. 1161. Nemz. Múz. Iparműv. Gyűjt.)

ország közötti politikai, s az uralkodó családok rokoni kapcsolatain alapszik.¹ (XIII. Lajos francia király felesége, Anna, leánya volt III. Fülöp spanyol királynak; XIV. Lajos felesége, Mária Terézia pedig IV. Fülöpnek.)

Velence közvetítő szerepe az arab legyező-motívummal kapcsolatban hitelesnek tartható. Felesleges bővebb bizonyítóanyagot felsorakoztatnunk a külföldi szakirodalomból. De nem hagyhatjuk említés nélkül a magyar RÁTH GYÖRGYÖT, aki már a múlt század végén ugyanezen a véleményen volt: «Ezt a legyező-dísz egyszerű vonalakból alakítva először régi arab kötésekben találjuk. Az araboktól átvették a XVI. században az olaszok, mint a magyar iparművészeti múzeumnak egy ebből a századból származó könyvtáblája mutatja; sőt Olaszországban ily ornamenseket (t. i. a legyező-dísz arab ősképet) a karosszékek bőrborítékaira is nyomtak...»²

III.

Ezután az a következő kérdésünk, vajjon a Velencében meghonosodott arab motívumból hol és mikor alakult ki az újkori könyvkötészet gazdagon csillogó díszítőeleme, a legyező-dísz? Az volna a természetes, hogy a kifejlés az arab motívum betelepülésének színhelyén, Velencében ment volna végbe. Az adatok azonban mást igazolnak. Arra a kérdésre, hogy hol és mikor lépett fel először kifejlett formában a legyező-dísz, csak egyféleképpen adhatunk kielégítő feleletet. Mégpedig úgy, ha statisztikát készítünk a keletkezési hely és keletkezési év szempontjából meghatározható legyeződíszes kötéseknek egy nagyobb csoportjáról. Statisztikai táblánkhoz áttanulmányoztunk közel százötven amerikai, angol, dán, francia, holland, magyar, német, olasz svájci, spanyol és svéd kötéspublikációt, kiállításkatalógust, könyvet és részlettanulmányt. A legyező-díszes kötéstáblák keletkezési hely és keletkezési év szerinti statisztikájából a következő eredményt

¹ Az uralkodó családok közötti rokoni kapcsolatoknak a művészeti stílusok és ízlésáramlatok terjedése szempontjából való vizsgálása érdekes összefüggéseket tár fel egy angol nyelvű munkában: Burlington Fine Club. — Exhibition of Bookbinding. — London, 1891.

² RÁTH GYÖRGY: I. h. 8. l.

kaptuk. (Az évszám a legyező-díszes kötéstábla első előfordulását jelenti az illető ország területén.)

Franciaország	1604 ¹
Olaszország	1640 ²
Németország	1654 ³
Hollandia	1664 ⁴
Svédország	1666 ⁵
Magyarország	1673 ⁶
Spanyolország	1684 ⁷
Svájc	a XVII. század második fele. ⁸

A statisztikából kitűnik, hogy az arab ősképlettel összefüggő legyező-dísz nem Olaszországban, hanem francia területen fejlődik ki, s csak innen kerül majd vissza oda, ahonnan kifejlődéséhez a francia iparművészet az indítást kapta, Olaszországba. Persze nagyon elképzelhető volna az is — ha volna rá bizonyíték —, hogy Olaszországban fejlődött ugyan ki az egyszerű vonalakból megkonstruált arab motívumból a legyező-dísz, de itt nem könyvtáblák, hanem más iparművészeti termékek díszítésére használták és innen vették át a franciák könyvtáblaornamentsnek. Felvetettük ennek a gondolatnak a lehetőségét, de bizonyítására nincsen adatunk. A legyező-motívum, mint könyvtábla-dísz jelenik meg először, mégpedig Franciaországban, s csak

¹ V. ö. GRUEL, LEON: Manuel Historique Et Bibliographique De L'Amateur De Reliures. — I. Partie. Paris, 1887. — II. Partie. Paris, 1905. (Az 1604-ből származó kötés a II. Partie 146. oldalánál lévő számozatlan táblán látható: „Reliure De Livre De Prix Aux Armes De Guise.”)

² V. ö. A collection of facsimiles from examples of historic or artistic book-binding... — London, 1889. — No. 78.

³ V. ö. STOCKBAUER: Ein interessanter Bucheinband des 18. (Helyesen 17.) Jahrhundert. — Monatschrift für Buchbinderei und verwandte Gewerbe, 1890. 76—77. l.

⁴ V. ö. Livres Dans De Riches Reliures Des 16., 17., 18., et 19. Siècles. — Paris, 1910. — No. 149.

⁵ E. HANNOVER: Kunstfaerdige Gamle Bogbind Indril 1850. Det Danske Kunstindustri-Museums Udstilling 1906. — København, 1907. — No. 77.

⁶ SZABÓ: RMK. I. 1151. — A fenti példány GRÓF TELEKI GÉZA tulajdona. — A tábla méretei: 12,4×7,7 cm. (1. kép.)

⁷ V. ö. E. HANNOVER: I. m. — No. 75.

⁸ V. ö. Livres Anciens De Provenances Historiques. — Paris, 1910. — No. 660.

később alkalmazták különféle bőrrel bevont ládikák és tokok díszítésére. Ezek a bőrrel bevont ládikák és tokok igen gyakran maguk is könyvkötőműhelyek termékei.¹

A legyező-motívum kialakulásának felvázolt folyamatát talán nem fogjuk merő hipotézisnek tartani, ha néhány mondatban utalunk a XVI. és XVII. századi olasz és francia könyvkötőművészet erős kapcsolataira, kölcsönhatásaira.² A kapcsolat, ha talán nem is ilyen nagy mértékben, de a műveltség minden területén fennáll. Leginkább szembeötlik GROLIER példája. JEAN GROLIER (1479—1565), aki kötésstílusával a kortársakra éppúgy, mint az utókorra óriási hatással volt, mint pápai követ hosszú időt töltött Olaszországban. Az olasz művészet inspirálta stílusának kialakítására, s viszont ez az olasz inspirációkból megvalósuló francia könyvtáblastílus aztán visszahat az olasz könyvkötőművészetre. A század itáliai könyvkötőstílusának két legnagyobb alakja, MAIOLI és CANNEVARI a maguk stílusát az olasz inspirációkból merítő francia GROLIER nyomán formálják meg. GROLIER példája felette érdekes, de nem egyedülálló. Működésével nem szakad meg az olasz és a francia könyvkötőművészet kapcsolata. Annyira nem, hogy van olyan felfogás — az utóbbiakban erről még szó lesz —, amely a XVI. és XVII. században két könyvkötőstílust különböztet meg: a németet és az egy nevezőre hozott olasz-franciát. Nem lehet függetleníteni az olasz művészettől a GROLIER után fellépő francia mesterek legtöbbjét, NICOLAS ÈVE-t és fiát, CLOVIS ÈVE-t éppúgy nem, mint LE GASCON-t. A két utóbbi működése már arra az időre esik, midőn

¹ Ismeretes egy finom, vörös maroquin borítású ládika, amelyet a tizenhetedik század nagy francia könyvkötője, CLOVIS ÈVE készített, MEDICI MARIA számára. Aranynyomásos díszítése ugyan nem legyező-motívumokból, hanem az egykorú francia ornamentika másik kedvelt díszítő-eleméből, az à la fanfare motívumból tevődik össze. — V. ö. Catalogue de reliures du XV au XIX siècle... — Paris, 1929. — No. 130.

Hogy egy legyező díszes munkára is hivatkozzunk: a párizsi Musée de Cluny anyagában látható egy, a tizenhetedik század első felében, Észak-Olaszországban készült, barnabőrrel bevont hangszer-tokocska, melyen a könyvkötési technikára emlékeztető legyeződíszek láthatók. (V. ö. Musée de Cluny. — Guide Officiel. — 1935, 85. l. — A hangszer, amelynek tokján a legyező-motívum látható, francia elnevezéssel: „Petit théorbe“.)

² V. ö. MEUNIER, CHARLES: Causerie sur la reliure française. — New York, 1906.

a legyező-motívum kialakul Franciaországban. Az sem lehetetlen, hogy közülük való az, aki a Velencében meghonosodott egyszerű, vonalas arab díszítőelemből megteremti Franciaországban a pompázó, gazdag legyező-dísz, hogy innen visszatérjen újra a motívum Olaszországba és a század második felében helyet kapjon Európa legtöbb kultúrnépének könyvtábla-ornamensei között.

IV.

A francia könyvkötészet, amely a XVII. század elején megteremti a legyező-dísz, most éri el alkotóképessége csúcspontját. A XVII. század könyvkötőművészetében a francia mestereké az első hely. A század, amelynek műveltsége udvari műveltség, az udvar kötelékébe kapcsolja a szellem legjobbjait, az írók éppúgy, mint a művészt vagy az iparművészt, tehát a könyvkötőt is. Hogy a könyvkötészet a francia barokk műveltségben olyan nagy virágzást ért el, elsősorban annak köszönhető, hogy az udvari élet középpontjai, az uralkodók, I. Ferencről kezdve (1494—1547), hagyományosan mecénásai a könyvnek. A francia könyvkötő a bibliofil uralkodók idejében éppúgy, mint az író, udvari ember, udvari könyvkötő, «Relieur du Roi».

A magyar könyvkötészet történetének egyik első kutatója, KESZLER JÓZSEF, korának gondolkozása szerint nem a stílus, hanem a protestáns-katolikus antitézisből kiindulva magyarázza az újkori könyvkötőművészetet. Tanulmányozásának XVI. századi kiindulásánál írja, de ugyanezt a gondolatot fenntartja a következő századra vonatkozó magyarázatánál is: «A könyv külső díszítésére nézve a XVI. század két fő-typust különböztet meg: az olasz-franciát és a németet, vagyis a katolikust és protestánst, vagy pedig, hogy anyagilag még közelebből fogjuk tárgyunkat, a fényes pompájút és az egyszerűt.»¹ Ha KESZLER szavaihoz óhajtjuk magyarázatunkat kapcsolni, a mi gondolatmenetünk vonalában egy társadalmi szempontra kell utalnunk. A protestánsnak nevezett, úgynevezett vaknyomásos táblák egyszerű kivitelének egyedül az az oka, hogy a nagy tömegekre számító protestantizmus olcsó könyveket óhajtott adni, viszont az olasz-francia kötések gazdag pompája a királyi és a főúri meg-

¹ V. Ö. KESZLER JÓZSEF: Könyvkötészet. (Könyvkiállítási Emlék. Bp. 1882.) 224. l.

rendelők anyagi helyzetének köszönhető. Hiszen a protestáns erdélyi fejedelem, I. APAFI MIHÁLY viszonylag éppolyan pompát fejt ki könyveinek bekötötésénél, mint a katolikus XIV. LAJOS és a protestantizmushoz hasonlóan, szintén a tömegekhez szóló katolikus ellenreformációnak szintúgy megvannak a maga egyszerű, olcsóbb kötése, mint a hitújításnak. Ebből a szempontból tehát nem protestáns és katolikus, hanem a nagyobb tömegeknek készült, egyszerűbb és az előkelő megrendelők igényeit szolgáló, díszes kötések vonulnak végig a XVI. és a XVII. század történetén.

Az udvari kötések legnagyobb mecénásai a királyok és a királyok feleségei mellett az uralkodó környezetében élő előkelők, nagyon gyakran főúri hölgyek.¹ A bőkezű mecénások fejedelmi életükhöz méltó köntösben óhajták látni könyveiket is. A nagy művészet színvonalán álló könyvkötők pedig minden tehetségükkel szolgálják a fejedelmi igényt. A XVII. századi francia könyvkötések anyagukban éppúgy, mint az anyag feldolgozásában és díszítésében méltó részei a barokk élet káprázatos pompájának. A legnemesebb könyvtáblaborító anyag, a bőr, most kapja meg legszebb lehetőségeit. A bőr most az uralkodó könyvtáblaborító anyag, a pergament használata az udvari kötéseknel szűnőfélben van, az ötvöskötések pedig csaknem teljességgel eltűnnek. A bőrok közül is az újkori kereskedelem révén Marokkóból megjelenő maroquin a legfínomabb. Maroquinbe köttenek a francia barokk előkelői szinte kivétel nélkül. Piros, olívdzöld, világos- és sötétbarna maroquin kötések fényes változatossága szinte kiegészítője, nélkülözhetetlen kelléke a barokk kastély belső berendezésének. A század folyamán a maroquin kötések az európai fejedelmek és előkelők büszkeségei közé tartoznak.² A legszebb könyvtáblaborító anyag felületén, a legfényesebb igényeket is kielégíti a legszebb díszítő-eljárás, a kézi-

¹ Az uralkodók környezetének fejedelmien bőkezű könyvkedvelői közül ki kell emelni XIII. LAJOS feleségét, ANNÁT; XIV. LAJOS miniszterét, COLBERT-t; MAZARIN bíborost; HABERT DE MONTMORT-t, MOLIÈRE barátját; LONGUEVILLE hercegnőt, stb., stb. — V. ö. DEVILIE, ETIENNE: *La reliure française*. — Paris—Bruxelles, 1930. 1—2. kötet.

² 1926-ban Párizsban olasz könyvtörténeti kiállítást rendeztek. A kiállítás rendezői előtt az a gondolat lebegett, amelyet a katalógus bevezetésében SEYMOUR DE RICCI így fogalmazott meg: «L'Italie est depuis vingt

aranyozás. A változatos motívumokban bővelkedő, aranyozott táblafelületeket pedig kiegészítik a könyvnek szintoly gazdagon motivált aranymetszetei.

A nagy század francia könyvkötői (CLOVIS ÈVE, MACÉ RUETTE, LE GASCON, ANTOINE RUETTE, FLORIMOND BADIER stb.) az aranyozott tábladíszítésben a legkülönbébb motívumokat alkalmazzák.¹ A tábladíszítés ornamentális elemei között az újítások egész sorának lehetünk tanúi. Közülük némelyiknek az eredete visszanyúlik még a XVI. század végére. Egyik-másik motívumnak megalkotóját névszerint is ismerjük. III. és IV. HENRIK udvari könyvkötője, NICOLAS ÈVE honosította meg az úgynevezett *à la fanfare* dekorációt, amelyen a spirális vonalak uralkodnak, naturalisztikusan ábrázolt pálma-, babér- és cserfágakkal ékesítve. XIII. LAJOS uralkodása idején terjed el, LE GASCON és FLORIMOND BADIER nevével egybenőve, az a pontozott, filigrán vasakkal előállított díszítőelem, amelyet *fers pointillés* néven emleget a könyvkötéstörténet. Ezek az apró vasakkal előállított motívumok gyakran a könyvtábla egész felületét pókháló módján egybefonódva vonják be, több alkalommal a megrendelő címerét is bekapcsolva, a tábla közepén, a díszítőelemek sorába. A tábladíszítésnek ez a módja igen hamar elterjed Olaszországban, Angliában, Hollandiában és Németországban.² És végül — hogy csak a legjelentősebb három francia díszítőelemet említsük — a XVII. századi francia könyvkötészet legelterjedtebb dekorációja, a francia műnyelven *à l'éventail* néven emlegetett motívum, a *legyező-dísz*.

siècles la terre du livre.» Az olasz könyv történetét jelképező 1021 kiállított könyv sok szempontból szolgál érdekes tanulsággal. Így jellemző adatot kapunk a maroquin-kötés XVII. századi szerepére is. A kiállítás katalógusa szerint, a minden kötéstípusra figyelemmel lévő XVII. századi kiállított kötéseknek 34 százaléka maroquin volt. — V. ö. Catalogue de l'exposition du livre Italien. (Manuscrits — Livres imprimées — Reliures) — 1926.

A maroquin-kötés barokk-kori szerepéhez még: THÉVENIN, LÉON—LEMIÈRE, GEORGES: Histoire de la reliure (Les Arts Du Livre című kiadvány IV. kötetében). Paris, 1915, 96—98. l.

¹ V. ö. Über französische Einbände im XVII. und XVIII. Jahrhundert. (Szerző nélk.) — Monatschrift für Buchbinderei und verwandte Gewerbe, 1892. Heft 2. 38—40. l.

² V. ö. Die Kunst der alten Buchbinder. Mit Text und Einleitung von Dr. K. Westendorp. — Halle, 1909. 18—19. l.

9. kép. Francia kötés. (1637.)

10. kép. Olasz kötés. (1678.)

A legyező-díszes motívum megalkotója ismeretlen a kutatás előtt. Csaknem egy fél évszázaddal ezelőtt felvetődött ugyan DU SEUIL (másként DE SEUIL) neve;¹ újabban ismét kezdik őt emlegetni az *à l'éventail*-motívum megalkotójaként,² de megnyugtatóan senki sem tudta az ő szerzőségét bizonyítani. DU SEUIL nevéhez valóban igen sok legyező-díszes kötés fűződik, de semmiképen sem lehetett ő a motívum megformálója, hiszen működése a század második felére, XIV. LAJOS uralkodása idejére esik; pedig, mint láttuk, már 1604 óta ismeretesek francia műhelytermékek, amelyeken teljesen kifejlett alakjában szerepel a legyező-dísz.³ A motívum történetének kutatása számunkra más magyarázatot vetett fel. A legyező-díszes motívum megalkotóját mi nem tudjuk másban látni, mint ugyanannak a LE GASCON-nak a személyében, aki a *fers pointillés* díszítőelemet megkonstruálta. Feltevésünket támogatni véljük először azzal, hogy a század első fele legyező-díszes tábláinak nagy részén az *à l'éventail*-motívumot, a LE GASCON tervezte *fers pointillés* elemek szegélyezik. Másodszor, hogy a *fers pointillés* és az *à l'éventail* körülbelül egyszerre terjedt el a francia határokon kívül. Legtöbb helyen a két motívum együttes megformálásban jelentkezik. És végül, ha összefoglaló munkák még nem is említették díszítőelemünkkel kapcsolatban LE GASCON nevét, kötéskatalógusokban már eddig is gyakran olvashattunk legyező-díszes táblák kapcsán efféle mondatokat: «... *executée dans le genre des reliures de Le Gascon*.»⁴ Egy holland legyező-díszes kötés leírásánál hasonlóképen: «*Magnifique reliure qui est l'oeuvre du relieur Magnus d'Amsterdam, de Le Gascon hol-*

¹ V. Ö. QUENTIN—BAUCHART: Coup d'oeil sur les plus beaux spécimens de la reliure française aux XVI., XVII., et XVIII. siècles. — Paris, 1896. 19—22. l.

² V. Ö. DEVILLE, ETIENNE: La reliure française. — Paris—Bruxelles, 1930. 1—2. köt. (1. kötet 38. l.)

³ ROMHÁNYI KÁROLY (A magyar könyvkötés művészete a XVIII—XIX. században. Bp., 1937.) VÉGH GYULA nyomán (Régi Magyar Könyvkötések. — A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Címjegyzéke, XI. — Bp., 1936.) szintén DU SEUIL-nek tulajdonítja a legyező-dísz megalkotását. Romhányi Végh Gyulától egy súlyos sajtóhibát is átvész: DU SEUIL nevét LE SUEUR-nek írja.

⁴ V. Ö. OLSCHKI, LEO S.: Le livre en Italie. — Firenze, 1914. — No. 113.

landais.»¹ A tudományos ösztön szava ez, amely néha éppolyan biztos érzékkel tájékozódik, mint a levéltári bizonyítékokkal támogatható igazság. Ha kézzelfogható, aktszerű bizonyítékok még nincsenek is előttünk, Du SEUIL légből kapott szerzősége helyett, talán feltételezhetjük, hogy a fers pointillés megformálója, LE GASCON teremtette meg az à l'éventail-t, a legyező-dísz is.

V.

Franciaországi kialakulása után néhány évtizedre — mint statisztikai táblánkból láttuk — elterjed a legyező-dísz Európában. Mindenütt az udvari könyvkötészet pompás maroquin borítású könyvtábláin jelentkezik; udvari megrendelésre dolgozó műhelyek termékeit díszítik. Érdekes tanulságokkal járna külön-külön elemzés tárgyává tenni egy-egy ország legyező-díszes kötés-emlékeit. Nagyon tanulságos lenne ez a vizsgálat akár az egyes műhelyek technikai és művészi elemzése szempontjából, akár a nacionális, karakterológiai kutatások számára. A vizsgálat sokat ígérő, de hosszú oldalakat igényelne, amire most nincs terünk. Ilyenfajta elkalandozás helyett térjünk most már át az általánostól a hazaira; vizsgáljuk meg az *erdélyi* legyező-díszes köteseket, amelyeknek díszítőelemei törvényes tagjai a motívum európai családjának.

Az első, kétségtelenül Magyarországon, pontosan Erdélyben készült legyező-díszes kötésünk 1673-ból való.² (1. kép) De van egy legyezős könyvtáblánk, amelynek kötése a Biblia 1608-as hanaui kiadását borítja.³ (7. kép.) A Biblia I. RÁKÓCZI GYÖRGY erdélyi fejedelemnek volt a tulajdona, aki rengeteg bejegyzéssel látta el könyvét. KESZLER a Biblia pompázó, legyező-díszes tábláját külföldi munkának véli, s feltételezi, hogy talán ott készült, ahol maga a Biblia, Hanauban.⁴ A Biblia bejegyzéseinek áttanulmányozása azonban világosan mutatja, hogy a kötés nem egykorú a nyomtatvánnyal, s a nyomtatás színhelyén

¹ V. ö. Livres dans de riches reliures des 16., 17., 18. et 19. siècles. — Paris, 1910. — No. 149.

² V. ö. 252. l. 6. sz. jegyzet.

³ V. ö. SZABÓ: RMK. I. 412. sz. — Fenti példány a RÁDAY-könyvtár tulajdona. A tábla méretei: 26,5×19,4 cm.

⁴ I. h. 228. l.

nem készülhetett, már csak azért sem, mert ez a díszítő-motívum 1608-ban még csak Franciaországban volt meg. A fejedelem bejegyzéseiből kitűnik, hogy a 20-as évek elején az ő tulajdonában volt ugyan már a Biblia, de az is megállapítható, hogy ekkor még nem ez a kötés díszítette. (A 20-as évek elejéről származó bejegyzéseknek a lap alján lévő sorai ugyanis az újabb bekötésnél eszközölt körülágáskor megcsonkultak.) A címlap versóján és a szöveg első lapján látható, 1632-ből származó bejegyzések már az újra kötött Biblia lapszéleihez igazodnak. Arra következtethetünk ebből, hogy a mai legyezős kötés már 1632-ben megvolt. Ez a feltételezés persze nem jelenti azt, hogy a kötés erdélyi műhely terméke lett volna. Nem tarthatjuk valószínűnek, hiszen, ha Erdélyben készült, hogyan volna lehetséges az, hogy a 30-as évek elejétől 1673-ig egyetlen legyezős kötés sem készült Erdélyben? De még ha feltételezzük is, hogy az 1632-től 1673-ig eltelt több mint negyvenesztendő időszak legyező-díszes erdélyi kötésmélei egytől-egyig elvesztek, a *Rákóczi-Biblia* táblájának erdélyi származása akkor is alig képzelhető el. Külföldi származása mellett bizonyít tábladíszének stílusa. Finoman elosztott díszítései, a tábla közepén a legyező-dísszel; összehatásában éppúgy, mint részleteiben, annyira felette állanak a század második felében készült erdélyi legyező-díszes tábláknak, hogy lehetetlenség volna készítőjében erdélyi mestert sejtenuünk. Ha 1632-ben készen állott a kötés, mint ahogy a bejegyzésekből kitűnik, nem készíthette más, mint francia könyvkötő. Francia származása mellett szól a könyvtáblának néhány díszítőeleme is. Stilizált sárkány- és liliom-motívumok hazai kötésekén sohasem szerepelnek, viszont az egykorú francia könyvtáblák jellegzetes és gyakran ismétlődő díszítőelemei. A francia eredetre bizonyítékkal szolgál I. RÁKÓCZI GYÖRGY külpolitikája és a külpolitikával együttjáró műveltségi orientáció. A franciasság erős alappal rendelkezett ekkor már Erdélyben; be fogja majd tetőzni a nem sokkal később megkötendő svéd, francia, erdélyi szövetség. Ettől kezdve XIII. LAJOS és I. RÁKÓCZI GYÖRGY követeket is tartanak egymás udvarában.

Hogy ezek után a Bibliát kiküldték volna Erdélyből Franciaországba bekötetni, vagy pedig francia könyvkötő járt volna I. RÁKÓCZI GYÖRGY udvarában, erre a kérdésre egyelőre nem tudunk feleletet adni.

VI.

Abban az időszakban, midőn a legyező-díszes könyvtáblák meghonosodnak Erdélyben, I. APAFI MIHÁLY fejedelem uralkodik (1661—1690). «Lassú észjárású, hirtelen haragú, részeseg, de jóindulatú ember.» Körülbelül ezek azok a jelzők, amelyek APAFI nevének hallatára tudatunkban megjelennek. Jóкаи fogalmazta meg a fejedelemnek ezt a szálnalmas képét, de nem tart róla sokkal többet a tudományos történetírás sem. A regényíró és a történetíró közös forrásból merít, mindkettő hitelesnek fogadja el a fejedelem kortársainak, az erdélyi emlékiróknak tanúságát. Pedig az emlékirók, önleplező egyöntetűséggel, egy jó szót sem tudnak mondani a fejedelemről. Elfogultságuknak igen egyszerű a magyarázata: legtöbbjük ellenséges viszonyban volt APAFIVAL és többet közölük, «felségsértés» címén birtokaitól is megfosztott a fejedelem. A sok becsmélés között már magasztalásnak tűnik fel a kortárs szava, midőn így ír róla: «Papnak született, nem fejedelemnek!» Nincs szándékunkban rehabilitálni APAFI MIHÁLYT a politikust; meddő kísérlet volna ez, s kísérletünknek igen kevés köze lenne az igazsághoz. Valóban nem fejedelemnek született ő, hanem papnak, tudósnak, akinek teher volt a fejedelemség, s boldogan bízta az ország gondját kancellárjára, TELEKI MIHÁLYRA és nem bántotta az sem, hogy a fejedelmi udvarban nem ő, hanem felesége, BORNEMISSZA ANNA a hangadó. APAFI MIHÁLYT a tudomány érdekelte, amelytől a soha nem kívánt fejedelemség elragadta.

A tudomány és a műveltség érdekében a nehéz körülmények ellenére is igyekezett megtenni mindent, magánéletében pedig *könyvei között* találja legnagyobb gyönyörűségét. Ez a politikailag tehetetlen uralkodó, kora legműveltebb emberei közé tartozott. Műveltségét mi sem bizonyítja jobban, mint könyvtára. Könyveinek fennmaradt lajstroma teljes könyvtárának csak egy kis részét jelenti. 166 munkát sorol fel, 187 kötetben. Találunk köztük történelmi, földrajzi, orvosi, jogi, államtudományi, heraldisai és nyelvészeti munkákat, remek kötésekben. Voltak ritkaságyszámba menő könyvei is, köztük egy Corvina.¹ Ez a nagy-

¹ V. Ö. THALLÓCZY LAJOS: Öreg Apafi Mihály könyvtára. — Magyar Könyvszemle, 1881.

műveltségű férfi nemcsak olvasó, hanem író is volt¹ és ha nem is rendelkezett nagy vagyon felett, udvarát is igyekezett fejedelmi keretek között tartani. A nála dolgozó mesteremberek közül az ötvösökre, az órásokra és a műkertészre volt a legbüszkébb. A finomabb ötvösmunkákat a «francia ötvös» végezte. Nagy gyönyörűségét lelte a fejedelem az órákban, ezért két francia konvenció órást is alkalmazott.²

Megszabott keretünkön túl, talán túlságosan hosszan időztünk I. APAFI MIHÁLY személyénél. De úgy éreztük, szükséges volt néhány mondatban utalnunk ennek a «lenézett» fejedelemnek azokra a vonásaira, amelyek megérdemlik az utókor becslését. A tudós, a művelt fejedelem ismerete nélkül aligha volna elképzelhető, hogyan születhettek meg a «szegény együgyű fejedelem» udvarában a magyar könyvkötészet történetének ezek a csillogó értékei.

VII.

Az előzőekből már láthatjuk, hogy francia ízlés uralkodott APAFI udvarában, mint fejedelmi elődjeinél. Barokk udvari élet az övé is, mint nyugati kortársaié; ha szűkös is ez a hanyatló erdélyi élet és a pompakifejtésre nincs is meg a nagy anyagi támaszték. Az 1673-tól most már folyamatosan jelentkező legyező-díszes könyvtáblák is udvari kötések. A fennmaradt legyező-díszes táblák egykori megrendelői kivétel nélkül az udvarhoz tartozó előkelők. Ott szerepel közöttük a fejedelem, a fejedelemasszony, BORNEMISSZA ANNA, TELEKI MIHÁLY a kancellár, a kancellár felesége, VÉR JUDIT és más, kevésbbé ismert udvari emberek, mint UJHELYI ISTVÁN, s az udvari élethez tartozó előkelő asszonyok (KORNIS KATA, GARAI KATA ERZSÉBET, VANYAI MÁRIA stb.).

A műhely francia példák után dolgozott, de ahogy a tábla-stílus ornamentális megoldásai mutatják, a műhelyvezető aligha lehetett született francia, hanem *francia nyomokon járó hazai mester*. Elképzelhető, hogy a díszítésekhez szükséges vészeteket APAFI «francia ötvös»-e készítette, de a táblasík részleteiben és

¹ V. ö. SZABÓ: RMK. I. 771., 1161. és RMK. II. 1483. sz.

² V. ö. THALLÓCZY LAJOS: I. Apafi Mihály udvara. — Századok, 1878. 429. l.

összhatásában az egykorú erdélyi művészet stílusképéhez igazodik. APAFI udvarában kivirágzott könyvkötőstílus mutatja az újkorban először a magyar alkotó-fantázia alakító, alkotó szerepét az iparművészetnek ebben az ágában. Az idegenből vett minták sajátosan helyi jelleget öltenek és helyi vonásoktól kapják összképüket. Az erdélyi legyező-dísz, amely legtöbbször maga is darabosabb, durvább, mint a francia mintakép, igen sokszor különféle virágdíszek szegélyezik; hasonló, mint amilyenek erdélyi ruhákon, úri hímzéseken, sőt építészeti alkotásokon és fafaragványokon is láthatók.¹ A tábladíszek ornamentális sajátosságai kétségtelenné teszik, hogy kötéscink erdélyi műhelyben készültek. A stíluson felül azonban pozitív adattal is támogatjuk felfogásunkat. A 2. képen látható kötés belső váza egy 1673-ban, Erdélyben nyomtatott Decretum leveleiből van össze-ragasztva (Magy. Kvszemle, 1900, 201. l.). Az erdélyi műhely létezését világosan bizonyítja ez a dokumentum. Hiszen, ha ez a kötésünk — melynek ornamentális elemei között még erdélyi motívumok nincsenek — hazai mester munkája, senki sem kételkedhetik a többi, erdélyi díszítő sajátosságokkal ékes könyvtáblánk erdélyi származásában.

Magáról a *műhelyről* pozitív levéltári adatunk nincsen. Bizonyára ugyanolyan jellegű lehetett, mint a külföldiek. Elsősorban az udvar megbízására dolgozott, de készített másoknak is, hiszen az udvari megrendelések, különösen Erdélyben, nem tarthattak fenn egy nagyobb szerszámkészlettel felszerelt és talán a mesteren kívül még néhány embert foglalkoztató műhelyt. A műhely uralkodó díszítőeleme a legyező-motívum, de azt sem szabad gondolnunk, hogy legyező-dísz nélküli kötések nem készített volna. Ismerünk erdélyi kötések, amelyek kétségtelenül ugyanennek a műhelynek a termékei, de egészen más díszítőelemek ékesítik. A kivételek ellenére, a vezető motívum és az APAFI-korabeli erdélyi, udvari kötések fő meghatározója az à l'éventail-motívumra visszamenő ornamentális elem, az erdélyivé vált legyező-dísz. Könyvkötésemlekeink között igen sok ilyen erdélyi kötés maradt fenn, amelyeknek teljességre törekvő rendbeszedése nem lehet most a feladatunk. A hátralévő sorokban még néhány

¹ Az erdélyi virágdíszekhez lásd: BALOGH JOLÁN: Kolozsvár műemlékei. Bp., 1935. — KÁMPIS ANTAL: Erdély iparművészete. (A történeti Erdély című kötetben. Szerk.: ASZTALOS MIKLÓS. Bp., 1936.)

jellegzetes táblát szeretnénk kiemelni, hogy rajtuk keresztül bemutassuk a legyező-díszes erdélyi könyvkötés fejlődési állomásait.

VIII.

A legrégebb emlékeken az újdonság erejével ható *legyező-dísz* kiabálóan uralkodik. (1. kép.) A stílusnak ez az állomása egyúttal a legnehézkesebb. A legyezőket szegélyező díszítésben stilizált formákkal dolgozik a mester. Növényi elemet csupán a legyező vonalaiban találunk és pedig egy-egy hosszúszerű, stilizált, négyszirmú szekfűt, a tábla térkitöltőelemei között hatszirmú, szintén stilizált nefelejcseket. De mindezek felett uralkodó szerepe a legyező-dísznek van (középen teljes kör, alul és felül félkör), csaknem teljesen kitöltve a teret. A tábla keret-díszé is egészen alárendelt szereppel rendelkezik, stilizált, keskeny formájával.

A következő állomásnál éppen ilyen uralkodó szerepe van a legyező-dísznek, de a példaként kiemelt táblán¹ (2. kép) szelletes megoldást talál a könyvkötő. Négy síkra osztja a táblát, amellyel olyan hatást ér el, mint a kazettás, renaissance mennyezetek. A díszítések a négy táblarészben azonosan ismétlődnek; mindegyikben a legyező dominál, mint előbb is. Középujt egy-egy teljeskörű, a négy sarokban pedig egy-egy negyedkörű legyező helyezkedik el. Térkitöltésül csak néhány, hegyes díszítőelemet találunk. A keret-dísz itt is alárendelt szereppel bír, de erőteljesebb súlyhoz jut a kazettákat elválasztó szerepe révén. A kötés arany metszését ritkán elhelyezett, stilizált motívumok alkotják.

Azt a nagy gazdagodást, amelynek a következő táblánál tanúi lehetünk² (3. kép), könnyen megmagyarázhatjuk a kötés tartalmával. A fejedelemnek egy adománylevelét borítja ez a díszes, gazdag aranyozású tábla, amely kitűnő példája a reprezentatív igényű, erdélyi udvari alkotásnak. Első tekintetre feltűnik, hogy kiemelkedő munkának szánták. Éppen reprezentatív céljánál fogva nem egy elemével közelebb áll külföldi mintaképeihez. A legyező-dísz most veszíti el először uralkodó szere-

¹ V. ö. SZABÓ: RMK. I. 1161. — A fenti példány GRÓF TELEKI DOMOKOS tulajdona. — A tábla méretei: 19 × 13 cm.

² I. APAFI MIHALYTÓL származó kézirat adománylevel, 1675-ből. — GRÓF TELEKI DOMOKOS tulajdona. — A tábla méretei: 20,7 × 17,5 cm.

pét. A középen helyezkedik el most is, de már alárendelt szerepet kap, a négy sarokban elhelyezett negyedlegyezők pedig csaknem elvesznek a belső tér keret-díszében, ahol naturalisztikusabb virág- és levélgirlandok jelentkeznek. A külső keret erőteljes szerephez jut, melyen a renaissance-kötések félalakos, antik fejekkel mintázott elemei jelennek meg ismét. A belső keret és a legyezős középdísz közötti tér kis csillagokkal és hatszirmú virágokkal van szabályosan teleszórva. A legyező szekfűje azonos az előzőkkel.

A legyező-dísz a fejlődés folyamán mind alárendeltebb szerepet kap.¹ (4. kép.) Itt is megtartja középponti szerepét, de uralkodó hangsúlya egyéb ornamentelek között elhalkul, csak közép-motívummá redukálódik. A legyező-dísz elhelyezése meg-egyezik az 1. képen láthatóéval. A legyezőben elhelyezett szekfűt nyolcszirmú kerek virág váltja fel. Magyaros keret-díszek lesznek az uralkodók, melyeket stilizált virágfüzerek képeznek, de felbukkannak naturalisztikus növényelemek is, mint például a makk.

A következő fokon már teljesen elveszíti a legyező-dísz eredeti jellegét.² (5. kép.) A középen van ugyan, de alárendelt, kicsiny díszítőelemmé redukálva. A legyező íveiből a virág-dísz is eltűnik és helyette félkörökkel van betöltve. A kereté itt is a vezetőszerep, amely a belső teret teljesen összeszűkíti. Stilizált motívumok és naturalisztikus elemek váltják benne egymást. A növényi elemek között megjelenik a nyíló búzavirág. Gazdag arany metszését dús, aprólékos növényi motívumok díszítik.

Még egy utolsó példa.³ (6. kép.) A kötés jellege itt már mindenestől más lesz, mint az előzőknél. Növényi elemek uralják, a multból, elsatnyult formában ittmaradt legyező-dísz, de már alig van néki valamelyes szerepe. A vezetőhely most már a néphímzésekre emlékeztető naturalisztikus virágdíszeké.

¹ V. ö. SZABÓ: RMK. I. 1302. — A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára TODORESZKU-gyűjteményének tulajdona. — A tábla méretei: 20 × 14,5 cm.

² V. ö. SZABÓ: RMK. I. 970. — A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára TODORESZKU-gyűjteményének tulajdona. — A tábla méretei: 34,3 × 22 cm.

³ V. ö. SZABÓ: RMK. I. 1215. — A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának tulajdona. — Méretei: 14,6 × 8,7 cm.

A díszes, arisztokratikus kötésektől így vezet a fejlődés útja a mai szemlélő világában népiesnek tetsző formák felé. De ezek a díszítő sajátságok, a kötések keletkezésének idejében még korántsem népies motívumok, hanem jellemző ornamentális elemei az erdélyi „úri” művészetnek.

IX.

A XVII. század végén, a felvázolt fejlődés utolsó szakaszánál, le is zárul az erdélyi könyvkötészetnek ez a gazdag időszaka. *Udvári* kötések voltak ezek, amelyeknek életlehetőségei megszűntek a leáldozó fejedelemséggel. Az erdélyi udvari könyvkötés megszűntével párhuzamosan azonban nem fog a magyar könyvkötőművészet fénye is leáldozni. Az erdélyi műhely eredményei fel fognak tűnni a nagyszombati jezsuita műhely termékein. A nagyszombati nyomda és a vele kapcsolatos könyvkötőműhely ugyanakkor emelkedik (1693-tól) a külfölddel is versenyképes színvonalra, midőn az erdélyi műhely jelentősége már alább hagy.¹ A XVIII. századból mindössze egyetlen egy legyezős kötést ismerünk Erdélyből,² mégpedig 1701-ből. Az utolsó erdélyi legyezős kötés teljességgel azonos egy ugyanabban az évben, Nagyszombatban készült táblával.³ A két tábla közötti azonosság talán távolabbi szempontokra is adhat kiindulást? Erdélyben ez volt az utolsó legyezős kötés; nem lehetetlen, hogy az erdélyi műhely szerszámkészlete a nagyszombati műhely birtokába került. De a német nyomokon haladó nagyszombati könyvkötészet motívum-anyagának csak egy kicsinyke részét képezik a legyezős elemek; korántsem fog itt olyan középponti szerephez jutni a motívum, mint Erdélyben.

A legyező-dísz a hanyatló erdélyi fejedelemségnek volt Magyarországon a jellemző ornamentális sajátsága. Ha fel is tűnik a XVIII. században Nagyszombatban, sőt néha a debreceni pergament-kötéseken, virágkora lezárul az erdélyi fejedelemséggel. Majd a XIX. század elején — mint Franciaországban — még egyszer megjelenik. GUTTMANN JÁNOS kolozsvári compactor eleveníti fel, más, régi erdélyi könyvkötési motívumokkal együtt.⁴

TOLNAI GÁBOR.

¹ V. ö. A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Története. — Bp., 1927.

² V. ö. ROMHÁNYI: I. m. 192. sz. alatt leírt példány.

³ V. ö. ROMHÁNYI: I. m. 191. sz.

⁴ KESZLER: I. h. 229. l.

A MEGSZÁLLOTT TERÜLETEK MAGYAR IDŐSZAKI SAJTÓJA.

Ha a megszállott területek magyar időszaki sajtóját vizsgáljuk, azt találjuk, hogy az elszakított területeken elsősorban a politikai hírlapirodalom fejlődött ki. Ez érthető is, hiszen a hírlapok szállították a legújabb híreket s ezek ismertették meg a magyarsággal a politikai helyzetet, amelynek ismeretére múlhatatlanul szüksége volt, ha meg akarta állani helyét a megváltozott viszonyok között s ha védekezni akart az őt ért támadásokkal szemben. És a hírlapok előállítása és terjesztése is a legkevesebb nehézségbe ütközött. A szaklapok csak az egyesületi élet kiépítésével indulhattak meg, az irodalom pedig eleinte inkább csak a hírlapok hasábjain tengődött, míg az irodalmi egyesületek és irodalmi élet megszervezésével megindultak az irodalmi folyóiratok is, legutoljára a tudománycsak.

Ez volt a fejlődés menete általában minden Magyarországtól elszakított területen, azzal a különbséggel, hogy míg a Felvidéken és Délvidéken a békeidőkben önálló magyar sajtó alig volt, addig Erdély már akkor is meglehetősen független irodalmi életet élt. A Felvidék és Vajdaság mindig az anyaországhoz tartozott s földrajzi fekvése is olyan volt, hogy a pesti lapok hamar, még aznap, eljutottak bármelyik részére, míg Erdélyt távolabbi fekvése és tradíciói is elválasztották bizonyos mértékig az anyaországtól. Ezért volt, hogy míg a Felvidéken és Délvidéken teljesen újonnan kellett megteremteni a magyar sajtót, addig Erdélyben gyakorlott újságírógárdát és régi hagyományokkal bíró egyesületeket és lapokat talált a megszállás, úgyhogy ezeket csak át kellett szervezni. Így történt, hogy míg Erdélynek tekintélyes folyóiratirodalma is van, a Felvidék és Délvidék csak a politikai lapok fokozatára érkezett el, mert bár sok folyóirat jelent meg magyar nyelven a régi Csehszlovákiában, ezek

tiszavirágéletűek voltak, keletkeztek és kimúltak s általában magukon viselték a kiadó politikai párt bélyegét.

Ha közelebbről figyeljük az utódállamok magyar hírlap-irodalmát, úgy találjuk, hogy a megszálláskor az elszakított területeken csak helyi jelentőségű politikai lapok voltak, hiszen Budapest lapjai az ország bármely pontjára akadálytalanul eljuthattak. A megszállás azonban elzárta az utat a magyarországi lapok elől s a magyarság országos jelentőségű napilapok nélkül maradt. Erdélyben, mely mégis távolabb esett Budapeستől, még volt néhány nagyobb jelentőségű lap, mint például a kolozsvári *Ellenzék* stb., de országos jelentőséggel ezek sem bírtak, s a magyarság eleinte nem is tudta pótolni a hiányokat, mert a megszállás ténye teljesen megdermesztette. Eleinte nem is hitt a megváltozott helyzetben, átmeneti állapotnak tartotta, aztán pedig a passzív rezisztencia álláspontjára helyezkedett. Így történt, hogy a megszállás után nem a magyarság hivatott vezetői indították meg az új politikai lapokat, hanem a konjunktúrát kihasználó baloldali elemek. A Felvidéken az emigránsok indítanak lapokat. Az emigránsok egy része Erdélybe s a Vajdaságra is eljutott, de ezeken a helyeken inkább a már meglévő lapoknál helyezkedett el, míg Csehszlovákiában magukhoz ragadták a vezetőszerpet. Legnagyobb részük ugyanis Bécsben telepedett meg s így legkönnyebben a szlovákiai piacot tudták megközelíteni, ahol a csehszlovák államhatalom nagyon szívesen látta őket. Így történt, hogy két bécsi napilapjuk, a *Bécsi Magyar Ujság* és a *Jövő* tízezres példányszámmal árasztotta el Szlovákiát¹ s ők alapították meg a megszállás utáni első nagyobb magyar napilapot is a Felvidéken, a *Kassai Naplót*. Az emigránsok kora azonban hamar lejárt, mert az a nemzetközi kultúra, melyet ők hirdettek, nem férközhett a hazájáért és léteért aggódó magyarság lelkéhez.

Az emigránsok lapjai után lassan kialakulnak a vezető politikai napilapok, melyek jórészt máig kezükben tartják a vezetőszerpet. Mégpedig először a baloldaliak s csak ezeknek az ellen-súlyozására szólnak meg az Egyesült Magyar Pártok lapjai.

A Felvidéken 1937-ben három politikai irányzat érvénye-

¹ SZVATKÓ PÁL: A sajtó. Magyarok Csehszlovákiában, 1918—1938. Az Ország Útja. Bp., 1938. évi 6. sz.

sült. A magyar nemzeti, a kormánypárti és a szociáldemokrata-kommunista irányzat. A kormányttámogató lapok képviselője a pozsonyi *Magyar Ujság* volt, mely 1929-ben indult a szintén kormánypárti *Reggel* utódjaképpen s 1938-ban szűnt meg. Szerkesztője DZURÁNYI LÁSZLÓ, ki azelőtt a *Prágai Magyar Hírlap* szerkesztője volt. — A *Prágai Magyar Hírlap*, az Egyesült Magyar Párt hivatalos lapja, 1922-ben indult a *Reggel* ellensúlyozására és hamarosan egyeduralkodó lett a felvidéki öntudatos magyarság körében. 1938. nov. 4-én szűnt meg, hogy helyét a Budapestben megjelenő *Felvidéki Magyar Hírlap*-nak adja át. A *Prágai Magyar Hírlap* Szövetkezet kiadásában megjelenő olcsóbb lap, a pozsonyi *Új Hírek* lett a visszacsatolás után Csehszlovákiában maradt magyarság vezető lapja. — A kommunista-szociálista irányzat legelterjedtebb lapja volt az 1935-ben Märisch-Ostriban indult olcsó *Magyar Nap*, mely 1938-ban szintén megszűnt. Ennek az irányzatnak Erdélyben, vagy a Vajdaságon nincsen jelentős képviselője, hiszen a cseh- és magyarországi szocialista lapokat oda akadálytalanul beengedték, úgyhogy újabb lapalapításokra nem volt szükség.

Erdélyben a *Keleti Ujság*, mely 1918. dec. 24-én a románok bevonulása napján indult¹ Kolozsváron WEISS SÁNDOR szerkesztésében, eleinte a román politikába való aktív beavatkozást hirdette,² míg 1927-ben a Romániai Országos Magyar Párt birtokába került s annak hivatalos lapja lett. A *Brassói Lapok* (ind. 1920) viszont eleinte konzervatív politikát folytatott és a passzív rezisztencia híve volt, míg 1927-ben átvette a *Keleti Ujság* demokratikus irányzatát.³ 1931-ben *Bucaresti Lapok* címen melléklapot is adott ki. Országos jelentőségű lap Erdélyben az 1880-ban BARTHA MIKLÓS által alapított kolozsvári *Ellenzék* is, mely nem hivatalos magyar párti lap, de a nemzeti eszme szolgálatában áll. A baloldali *Napkelet* és jobboldali *Pásztortűz* vitájában ez a lap állott a *Pásztortűz* mellé a *Napkelet*-et támogató *Keleti Ujság*-gal szemben. Szintén országos jelentőségű, de kevésbé el-

¹ GYÖRI ILLÉS ISTVÁN: A Politika. Metamorphosis Transylvaniae. 1918—1936. Cluj, 1937.

² MIKES IMRE: A sajtó. Metamorphosis Transylvaniae 1918—1936. Cluj, 1937.

³ MIKES IMRE: A sajtó. Metamorphosis Transylvaniae 1918—1936. Cluj, 1937.

terjedt a katolikus irányzatú *Magyar Lapok* (Nagyvárad), melynek címe előbb *Erdélyi Lapok* volt.¹

Jugoszlávia legelterjedtebb lapja a szabadkai liberális *Napló*, mely 1929-ig a *Bácsmegyei Napló* címet viselte. Érdeme, hogy irodalmi rovata van s irodalmi pályázatokot szokott kiírni. E lap ellensúlyozására törekszik a katolikus *Reggeli Ujság* (Újvidék), melynek címe 1929-ig *Délbácska* volt. Ennek is volt irodalmi melléklete *A Mi Irodalmunk* címen, melyet SZENTELEKY KORNÉL szerkesztett, ez azonban már megszűnt. Ezeken kívül még említésre méltó a jugoszláviai magyarság legrégibb lapja, a 68. évfolyamába lépő *Híradó* (Nagybecskerek), mely 1929-ig *Torontál* nevet viselt.

Ezek az országos jelentőségű lapokon kívül természetesen mindenütt voltak helyi jelentőségű lapok is, részint az Egyesült Magyar Pártok² kezében, mint a Felvidéken a *Szepesi Híradó* (Igló), *Kárpáti Magyar Hírlap* (Ungvár), *Érsekújvár és Vidéke* (Érsekújvár) stb. és Erdélyben a *Szabadság* (Nagyvárad), *Ujság* (Szatmár), *Déli Hírlap* (Temesvár) stb. És voltak az őslakosság-
nak is lapjai, mint a Felvidéken a munkácsi *Őslakó*, a lévai *Bars*, mely ma 61. évfolyamát éli, a pozsonyi *Híradó* stb. s Erdélyben az *Aradi Közlöny* (Arad, 54. évf.), *Szalontai Lapok* (Szalonta, 51. évf.). Erdély legrégibb lapjai közé tartozik a liberális kapitalista *Temesvári Hírlap* (Temesvár, 37. évf.) is, de úgy ez, mint a felkapott nagyvárad *Napló* (41. évf.) kezdének veszíteni jelentőségükből.³

Még egy típusát kell megemlítenünk a megszállott területi lapoknak, az úgynevezett riport- vagy bulvárlapokat, melyek olcsó áraikkal és szenzációhajhászó híreikkel óriási olvasóközön-séget teremtettek maguknak. Ilyenek a Felvidéken az *Esti Ujság*

¹ Romániában egyidőben a magyar helyneveket az újságok címében nem volt szabad használni s ezért a lapok kénytelenek voltak címüket állandóan változtatni. Pl. az „Erdélyi Szemle“ „Szemle“ és „Erdélyi Szemle“, „Erdély“ „Erdély“ és „Transylvania“, a „Temesvári Hírlap“ „Temesvári Hírlap“ és „Timisoarai Hírlap“ címen jelent meg váltakozva aszerint, hogy a rendelet érvényben volt vagy sem.

² Erdélyben a magyar párt neve Romániai Országos Magyar Párt volt, de ma már megszűnt, mivel a kormány az egypárt-rendszerre tért át. Mi azonban az 1937-es állapotokat vettük alapul.

³ MIKES IMRE: A sajtó. Metamorphosis Transylvaniae 1918—1936. Cluj, 1937.

(Pozsony) és a *Kassai Ujság* (Kassa), Erdélyben a *Jó Estét!* (Kolozsvár), *Esti Lap* (Nagyvárad), *Friss Ujság* (Arad) stb. és Jugoszláviában az *Új Hírek* (Zombor), mely Jugoszlávia legelterjedtebb lapja volt, míg a *Napló* és *Reggeli Ujság* is be nem hozták a féldináros árat, amikor is példányszáma felére csökkent.

De vessünk egy futó pillantást a folyóiratirodalomra is. Eltekintve az 1919-ben indult *Tavaszi* (Pozsony) című irodalmi hetilaptól, mely 1921-ig élt, és nemzeti irányú volt, itt is, mint a hírlapoknál, eleinte baloldali elemek próbálkoznak lapindításokkal. A Felvidéken az emigránsok alapítják az első folyóiratokat.¹ 1921-ben indul a *Tűz* Pozsonyban GÖMÖRI JENŐ szerkesztésében, 1922-ben a *Nemzeti Kisebbségek* szintén Pozsonyban ANTAL SÁNDOR szerkesztésében. Erdélyben első a TABÉRY GÉZA szerkesztésében 1919-ben megjelenő *Tavaszi* (Nagyvárad), ZSOLT BÉLA lapja, a *Magyar Szó* (Nagyvárad), SZÁNTÓ GYÖRGY szerkesztésében a *Periszkóp* (Arad), FRANYÓ ZOLTÁN lapjai, a *Geniusz* és *Új Geniusz* (Arad), Marosvásárhelyen pedig az OSVÁT KÁLMÁN által szerkesztett *Zord Idő*, mely később a Kemény Zsigmond Társaság lapja lett. Ezek a lapok azonban hamarosan megszűntek, mert részint a viszonyok nem voltak még konszolidáltak, részint a közönség nem értette meg a belőlük áradó nemzetközi kultúrát.

A Felvidéken komoly magyarnyelvű folyóiratok csak a harmincas években keletkeztek, amikor sikerült új életre hozni a komáromi Jókai Egyesületet, a pozsonyi Toldy Kört és a kassai Kazinczy Társaságot. A Kazinczy Társaság folyóirata, a *Magyar Írás*, 1932-ben indult DARKÓ ISTVÁN, majd SZOMBATHY VIKTOR és RÁ CZ PÁL szerkesztésében. Nemzeti szellemű irodalmi, kritikai és művészeti folyóirat volt, mely azonban anyagiak hiánya miatt 1937-ben megszűnt. Ennek pótlására a három fentemlített irodalmi egyesület összefogásából megalakult Csehszlovákiai Magyar Irodalmi Szövetség a Tátra könyvkiadóvállalattal karöltve kiadta a *Tátra* című folyóiratot TAMÁS MIHÁLY szerkesztésében. Írói között találjuk MÉCS LÁSZLÓT, KODOLÁNYI JÁNOST, SZVATKÓ PÁLT, FÉJA GÉZÁT, DARKÓ ISTVÁNT. 1932-ben indult az *Új Élet* (Rozsnyó) RÁDY ELEMÉR, majd SIMKÓ FERENC

¹ NARANCSIK IMRE: A tudomány művelése. Magyarok Csehszlovákiában, 1918—1938. Az Ország Útja. Bp., 1938. 6. sz.

szerkesztésében. Ez „az ifjú katolicizmus szociális és világnézeti folyóirata“, melynek háttérében a Prohászka Ottokár-Köiök állanak. Főleg társadalmi kérdések érdeklik. Főmunkatársa MÉCS LÁSZLÓ. 1937-ben indult az *Új Szellem* című kultúrpolitikai szemle SZVATKÓ PÁL szerkesztésében.

Külön említjük meg a Csehszlovákiai Magyar Tudományos Irodalmi és Művészeti Társaság, az úgynevezett „Massaryk Akadémia“ folyóiratait. Ezt a társaságot MASSARYK elnök 1,000.000 KČ. adományából létesítették 1931-ben a kisebbségi magyar kultúra irányítására.¹ Folyóiratai az 1933-ban indult pozsonyi *Magyar Figyelő* MALÉTER ISTVÁN, majd SURÁNYI GÉZA szerkesztésében, mely néhány vers mellett főleg tudományos témákkal foglalkozott, különös előszeretettel nyelvészetiakkal. Másik lapja az 1931-ben indult többnyelvű *Forum*, mely a művészeti osztály szakfolyóirata lett SZÖNYI ENDRE szerkesztésében.

A Felvidéknek egyetlen tisztán tudományos folyóirata, a Szlovákiai Magyar Kultúregylet Tudományos Szakosztályának 1933-ban indult magyar kisebbségi tudományos szemléje, a *Nemzeti Kultúra* (Komárom), ALAPY GYULA szerkesztésében. Írnak bele a felvidékiek közül JANKOVICS MARCELL, SZIKLAY FERENC, a pestiek közül MELICH JÁNOS, CSÁSZÁR ELEMÉR, LUKINICH IMRE stb. Külön rovatai voltak *Adattár* és *Irodalom* címen s a tudományok minden ágából vegyesen jelentős cikkeket adott. Sajnos, három év múlva megszűnt.

Ezen folyóiratok közül 1938 elején már csak az *Új Élet*, *Tátra* és *Új Szellem* voltak életben. Jelentős folyóiratok voltak még a tudományos és irodalmi *Magyar Minerva* (Pozsony), mely 1930-ban indult REINEL JÁNOS szerkesztésében, s a Prágai Magyar Hírlap kiadásában megjelenő *Nagyasszony* (Prága) című asszonyfolyóirat.

Erdélyben az első jelentősebb folyóirat az 1920-ban meginduló *Napkelet* (Kolozsvár) volt. Főmunkatársai és szerkesztői PAÁL ÁRPÁD, KÁDÁR IMRE, LIGETI ERNŐ, BÁRD OSZKÁR, JANKOVICS JENŐ, KÓS KÁROLY, TABÉRY GÉZA és SZENTIMREI JENŐ voltak, de írtak bele az emigránsok is, IGNOTUS, DIENES LÁSZLÓ,

¹ SZIKLAY FERENC: Kulturális szervezkedésünk története. Magyarok Csehszlovákiában, 1918—1938. 107. l. Az Ország Útja. Bp., 1938. 6. sz.

JÁSZI OSZKÁR stb.¹ Ennek ellensúlyozására keletkezett aztán az S. NAGY LÁSZLÓ 1915-ben indult folyóiratából, melynek címe *Kolozsvári Szemle* volt s 1916-ban *Erdélyi Szemle* lett, 1921-ben a *Pásztortűz* a Minerva Rt. kiadásában. Ez átvette az *Erdélyi Szemle* írógárdáját s már első számától kezdve olyan írók írtak bele, mint ÁPRILY, BERDE MÁRIA, GYALLAY, MAKKAJ, MOLTER, OLOSZ, REMENYIK és TOMPA,² később SZABÓ MÁRIA és TAMÁSI ÁRON. A baloldali *Napkelet* és jobboldali *Pásztortűz* éles harcot indított egymás ellen, melybe, mint említettük, a napilapok is beleszóltak. A harc a *Pásztortűz* győzelmével végződött s a *Napkelet* három év múlva megszűnt. Ekkor a *Pásztortűz* egyeduralkodó lett irodalmi téren.³

De uralmát nemsokára az *Erdélyi Helikon* vette át. 1926-ban ugyanis KEMÉNY JÁNOS báró, hogy az irodalmi téren mutatózó ellentéteket kiegyenlítse, marosvécsi kastélyába összehívott 27 erdélyi író: ÁPRILY, BÁNFFY, BARTALIS, BÁRD OSZKÁR, BERDE MÁRIA, ENDRE KÁROLY, GULÁCSY IRÉN, GYALLAY. HUNYADI SÁNDOR, KACSÓ, KÁDÁR IMRE, KÓS, KOVÁCS DEZSŐ, KUNCZ ALADÁR, LIGETI, MAKKAJ, MOLTER, NAGY DÁNIEL, NYIRŐ, OLOSZ, REMENYIK, SIPOS DOMOKOS, SZENTIMREI, SZOMBATI SZABÓ, TABÉRY, TAMÁSI és TOMPA³ személyében. Ez a 27 író, kiegészülve a házigazdával, lett az *Erdélyi Helikon* munkaközössége. Az írók különböző irányokat követtek, de mind jelentős írók voltak, s az *Erdélyi Helikon* elve lett a tiszta humánus és közös munka. Folyóiratuk az 1928-ban KISBÁN MIKLÓS szerkesztésében Kolozsváron indult *Erdélyi Helikon*. Szerkesztői voltak ÁPRILY LAJOS, KUNCZ ALADÁR, majd KÓS KÁROLY. Irodalmi, kritikai és tudományos szemle, mely azóta Erdély legjelentősebb irodalmi folyóirata.

A megszűnt *Napkelet* írógárdája az 1926-ban keletkezett *Korunk* mellé csoportosult, melyet DIENES LÁSZLÓ alapított Kolozsváron. Ez irodalmi cikkek mellett főleg szociális témákkal foglalkozik.

Jelentős folyóirat a JAKABFFY ELEMÉR szerkesztésében megjelenő *Magyar Kisebbség*, mely 1926-ban indult Lugoson, mel-

¹ TABÉRY GÉZA: Emlékkönyv. Kolozsvár, 1930. 16. l.

² TOLNAI GÁBOR: Erdély magyar irodalmi élete. Szeged, 1933. 52. l.

³ TOLNAI GÁBOR: Erdély magyar irodalmi élete. Szeged, 1933. 84. l.

léklapja is volt, a román, illetve román, német, francia nyelvű *Glasul Minoritatilor*.¹ Kisebbségi problémákkal foglalkozó komoly lap. Megemlítésre méltó az 1931-ben Székelyudvarhelyen meginduló *Székelység* BÁNYAI LÁSZLÓ szerkesztésében, mely a Székelyföld problémáit ismerteti és Erdély legrégebb szépirodalmi lapja, a XXIV. évfolyamába lépő *Erdélyi Szemle*, mely szépirodalommal, művészettel, tudománnyal és kultúrpolitikával foglalkozik.

A tudományos folyóiratok közül legjelentősebb az *Erdélyi Múzeum*, a gróf MIKÓ IMRE által alapított Erdélyi Múzeum Egylet folyóirata. Ez azonban 1918-tól 1929-ig szünetelt s helyét az eleinte BORBÉLY ISTVÁNTÓL, majd GYÖRGY LAJOSTÓL szerkesztett *Erdélyi Irodalmi Szemle* pótolta, mely a *Keresztyén Magvető* irodalmi mellékleteként indult meg 1924-ben, de mint önálló folyóirat jelent meg. Ez a tudományok mellett élénk figyelemmel kísérte az irodalmi életet is. 1930-ban beolvadt az újból meginduló *Erdélyi Múzeumba*. Az *Erdélyi Múzeum*, Erdély legrégebb tudományos lapja, 1874-ben indult FINÁLY HENRIK szerkesztésében s 1930-ban szerkesztését GYÖRGY LAJOS vette át, aki alatt visszanyerte régi tekintélyét úgy, hogy ma vitán felül övé Erdélyben tudományos téren a vezetőszerp. Főleg pozitívista tudományos témákkal foglalkozik, de azért a szellemtörténeti iránynak is helyt ad. Nagy érdeme, hogy évenként bibliográfiát közöl VALENTINY ANTAL tollából az erdélyi magyar könyvekről és időszakonként MONOKI ISTVÁN összeállításában az erdélyi időszaki sajtóról.

Természetesen még számos folyóirat jelent meg és jelenik meg Erdélyben magyar nyelven, de e cikk keretei nem engedik meg, hogy kitérjünk rájuk, a tudományosak közül csupán még kettőt szeretnénk megemlíteni, a konzervatív szellemű háromnyelvű *Kultúrát*, melyet a kolozsvári egyetem tanárai szerkesztettek, a magyar részt KRISTÓF GYÖRGY — és a haladó szellemű kétnyelvű nagyváradi *Aurórát* KERESZTURI SÁNDOR szerkesztésében.² Mindkét folyóirat megszűnt.

¹ GYÖRGY LAJOS: Az erdélyi magyarság szellemi élete. Irodalomtörténeti füzetek. Bp., 1926. 12. sz. 56. l.

² JANCsó ELEMÉR: Magyar tudományos élet Erdélyben. Láthatár. Bp., 1937. 19. l.

Jugoszlávia első komoly irodalmi folyóirata az 1928-ban Szabadkán indult *Vajdasági Írás* volt SZENTELEKY KORNÉL szerkesztésében. SZENTELEKY (STANKOVITY) KORNÉL, a vajdasági Kazinczy, mikor Pestről visszatért a Bácskába, eleinte a *Bács-megyei Napló* hasábjain írt, aztán átvette a *Vajdasági Írás* és a *Reggeli Újság* irodalmi rovata, a *Mi Irodalmunk* szerkesztését, majd a *Kalangya* szerkesztője lett. Úgy gyűjtötte az írókat maga köré, mint Kazinczy, úgyhogy a vajdasági irodalom főleg neki köszönheti megalakulását.¹ A *Kalangya* 1932-ben indult Újvidéken a *Vajdasági Írás* folytatása képen. Szerkesztését SZENTELEKY halála után SZIRMAI KÁROLY vette át. Irodalmi, kritikai folyóirat, mely bibliográfiai adatokat is adott. Volt egy rovata *Kisebbségi Kultúrélet* címen, de ezt be kellett szüntetnie, úgyhogy ma már csak irodalmat adhat.

Az ifjúsági folyóiratok közül kiemelhetjük a Felvidéken a GYÖRY DEZSŐ szerkesztésében indult *Magyar Diákszemlét* és a már említett *Új Életet*. Erdélyben az 1930-ban indult *Erdélyi Fiatalokat*, mely a szabadelvű és a tisztán tudományos 1934-ben induló *Hitelt*, mely a nemzeti irányt képviseli. A kettészakadt ifjúságot a *Vásárhelyi Találkozó* igyekezett közelebb hozni egymáshoz. Jugoszláviában is van az ifjúságnak egy komoly folyóirata, a *Híd*, mely 1934-ben indult Szabadkán. Ez erősen haladó irányú s a kisebbségi életet állandóan figyelemmel kíséri.

Természetesen az egyházaknak is vannak folyóirataik, hiszen az egyházak a magyarság mentsvárai a megszállott területeken. De keretünk nem engedi meg, hogy részletesen foglalkozzunk velük. Így csak egy-kettőt említünk meg. A Felvidéken katolikus az *Új Élet*, református a Felvidék egyik legrégebb lapja, a 19. évfolyamába lépő *Református Egyház és Iskola*. Erdélyben katolikus az *Erdélyi Tudósító* és az aradi minoriták szerkesztésében megjelenő irodalmi lap, a *Vasárnap*, református az *Út* és a *Kiáltó Szó*, evangélikus az *Evangélikus Élet* és unitárius a 92. évfolyamába lépő *Keresztény Magvető*. Jugoszláviában katolikus a *Katholikus Hitélet* és református a *Magvető*.

Szakmabeli tudományos folyóirat Jugoszláviában nincsen,

¹ SZIRMAI KÁROLY: Szenteleky Kornél. *Kalangya*, 1934. 481. l.

a Felvidéken néhány orvosi, pedagógiai, Erdélyben viszont számos tudományos szakfolyóiratot találunk. Egyik legtekintélyesebb orvosi lap a *Magyar Népegészségügy* és pedagógiai az *Erdélyi Iskola*.

Mégcsak a népnevelés terén jelentős eredményeket elért lapokat kell megemlítenünk. Ilyenek a Felvidéken a *Barázda* és a Szlovákiai Magyar Kultúregylet hivatalos lapja, a *Magyar Vasárnap*. Erdélyben először baloldali orgánumként indult egy népművelő lap, a *Kaláka* (KÓS, PAÁL ÁRPÁD, ZÁGONI ISTVÁN, NYÍRÓ JÓZSEF és SZENTIMREI JENŐ) kiadásában a *Vasárnap*.¹ Szerkesztőül BENEDEK ELEK-et kérték fel, ő azonban a következő évben megvált a laptól s akkor SZENTIMREI vette át a szerkesztést s a lap címét *Vasárnapi Újságra* változtatta. De két év múlva megszűnt, mert nem tudott versenyezni jobboldali ellenlapjával, a GYALLAY DOMOKOS szerkesztésében megjelenő *Magyar Néppel*.

A népnevelést célozta BENEDEK ELEK gyermeklapja, az 1922-ben indult *Cimbora* is, mely rendkívül el volt terjedve Erdélyben. Ennek utóda a Minerva rt. kiadásában megjelenő *Új Cimbora*.

Ezzel röviden áttekintettük a Felvidék, Erdély és Vajdaság magyarnyelvű lapjait. A teljességre törekvés, természetesen, nem lehetett célunk, hiszen ez azoknak a feladata, akik maguk is megszállt területen laknak, mi csupán egy egészen vázlatos áttekintést akartunk adni az 1937. évi állapotokat véve alapul. Nyugat-Magyarországra azért nem tértünk ki, mert ott önálló magyar sajtó nem volt, beengedték úgy a magyar, mint a német lapokat s ez a 15.000 főnyi lakosságot teljesen kielégítette.²

*

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtára, melynek feladata a magyarországi, magyarnyelvű, valamint a Magyarországról és általában a magyarságról szóló külföldi

¹ TABÉRY GÉZA: Emlékkönyv. Kolozsvár, 1930. 28. l.

² KERTÉSZ JÁNOS: A megszállt területek magyar sajtója. Országút. Budapest, 1935. 2. sz.

irodalom összegyűjtése, mindent elkövet, hogy a megszállott területeken megjelenő magyar és magyarvonatkozású hírlapokat, folyóiratokat és könyveket beszerezze s bár ezen a téren óriási nehézségekbe ütközik, Magyarországon mégis az Országos Széchényi-Könyvtárnak van megszállott területi hírlap és folyóiratanyagból a legteljesebb gyűjteménye.

MOKCSAY JÚLIA.

A NÉMA KATALÓGUS.

Könyvtár katalógus nélkül értelmetlen könyvhalmoz. A katalógus rendező, teszi elevenné és hasznavehetővé ezt a holt anyagot. Ha jó és sokféle katalógus áll rendelkezésre, a könyvtáros előtt a könyvtárnak nincs többé titka. Megtudhatja azt, hogy valamely könyv megvan-e a könyvtárban, tisztában lehet azzal, hogy bizonyos tárgykörre vonatkozólag milyen anyagot talál, pontos tájékozódást nyer speciális gyűjteményekről, sőt egy pontos tizedesrendszerű szakkatalógus még szinte a könyvek tartalmáról is értesíti.

De vajjon a katalógus a kutató közönség számára is ilyen természetes, magátólértetődő dolog-e, neki is feleletet ad-e minden kérdésre, vagy pedig idegenül, némán áll szemben a kérdezővel? A könyvtáros, mint minden szakember, hajlandó saját tudását annyira természetesnek venni, hogy megelégedezik arról, milyen hosszú, fáradságos munkával sajátította el azt a sok ismeretet, amelyre egy könyvtár tökéletes használatához szüksége van. Valahogy mindent a saját szempontjából néz és minél régibb ideje van könyvtárnál, annál nehezebben tud belehelyezkedni a közönség nézőpontjába. Elvárna, hogy minden olvasó pillanatok alatt tájékozódjék olyan dolgokban, amikbe még ő is csak esetleg hetek munkájával dolgozta bele magát.

Véleményünk szerint a *közönségtől* semmi könyvtári ismeretet nem szabad elvárni, sőt még föltételezni sem. Hiszen az olvasók tekintélyes része először s talán utoljára van könyvtárban, vagy pedig csak egy bizonyos könyvtárban szokott dolgozni, már pedig minden könyvtár rendszere, anyaga, adminisztrációja, katalógusa más és más. Hiszen még magunk, könyvtárosok is, ha egy idegen könyvtárban először vagyunk, tájékozatlannak érezzük magunkat és rászorulunk kollégáink szíves segítségére. A könyvtárosnak tehát állandóan le kell küzdenie magában a könyvtári szakembert; figyelnie kell a közönséget,

valóságos pszichikai tanulmányokat folytatnia abban az irányban, hogy valamilyen újítás hogyan válik be, illetőleg milyen módon lehet a könyvtár egész berendezését úgy tökéletesíteni, hogy a közönség minél egyszerűbben és könnyebben használhassa.

Hányszor gondolunk arra, hogy a számunkra legerősebb mindennapi fogalmak milyen rejtélyesek azok előtt, akik még nem ismerik. Hogy ne mondjunk mást, kell-e egy könyvtárosnak magyarázni, mi a szakkatalógus, vagy mit jelent a szakozás? Pedig olyan kutatónak, aki még könyvtárban nem volt, fogalma sincs arról, mit talál a szakkatalógusban. Például számtalanszor megtörténik könyvtárunkban,¹ hogy a szakkatalógus elhelyezésére utaló tábla alapján, szerző szerint ismert műveket a decimális katalógusban keresnek, mert a szakkatalógus-szóból arra következtetnek, hogy a betűrendes katalógus szakok szerint tagozódik (mint pl. az Egyetemi Könyvtárban).

Vagy például ma már számos hazai könyvtárunkban látunk szépen, pontosan készült *tizedesrendszerű* katalógusokat. Aki ismerős már vele, az érthetőnek és világosnak találja a számoknak azt a tömegét, amely a fiókok feliratait helyettesíti. De aki ilyent még nem látott és alaposan meg nem magyarázták neki, csak azt látja, hogy szám mellett számok csoportosulnak és nem tudja elgondolni, vajjon Pythagorasnak egy kései utóda alapított-e itt valamilyen új szektát, vagy pedig nemzetközi kémszervezet központjába került-e. Mert ki gondol magától arra, hogy ha töméntelen sok fiókot lát maga előtt és az egyikre az van írva, hogy 9 (439) (0 : 8), az oly egyszerű dolgot jelent, mint magyar történelmi tárgyú szépirodalom; vagy esetleg $355.46 : 351.78$ olyan gyakran szereplő fogalomnak a jele, mint a légvédelem.

Akkor se lényegesen más a helyzet, ha az információs tisztviselő még a legudvariasabb formában is közli vele ezeket a számokat, hiszen a számok sorrendje is a legrejtélyesebb valami. Például az a körülmény, hogy 2 után nem 3, hanem 21, 22 stb. 29, azután megint 3 következik és így tovább a még többjegyű számok. Nem valami műveletlen kutatót, hanem egy sub auspiciis doktor barátomat kértem meg egyszer kísérletképen,

¹ A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára.

hogy próbáljon tájékozódni a számok közt (akkor látott először decimálist). Néhány percnyi bajlódás után sikerült is valahogy eligazodnia. De mit várjunk kevesebb szellemi fölkészültségű kutatóktól? Elvégre könyvtárainkat nem csak egyetemi tanárok és akadémikusok, hanem munkások és középiskolai diákok is látogatják. Már pedig mit szóljon az a szegény hetedikes gimnazista, aki önképzőköri dolgozatot akar írni a németre fordított magyar regényekről és minthogy alapos munkát szeretne végezni, elmerészkedik egy könyvtárba, ahol félénk kérdésére azt a meglepően világos választ kapja, hogy $83 - 31 = 3$. Hiszen ő eddig mindig úgy tanulta, hogy $81 - 31$ 50-nel egyenlő és nem 3-mal, és különben sem érti, hogy mi köze mindennek az ő dolgozatához.

Ezeket a bajokon úgy igyekeztünk segíteni könyvtárunkban, hogy elsősorban is a számok mellett *feliratokat* is alkalmaztunk, megjelöltük tehát szóban is az illető fiók tartalmát. Hogy a számok sorrendjének megértését könnyítsük, a számcsoport első jegyét, tehát a főszakot piros számmal írtuk. Ezáltal hívjuk föl a figyelmet arra, hogy az első számjegy a fontos, a többi csak továbbtagolás. Addig ugyanis sehogyan sem tudta megérteni a közönségünk, hogy ha az egyszerű 9-es számot keresi, miért találja meg a szekrény legalján, mikor már a 252-n, vagy a 355.48-on már régen túl van; ehelyett természetsszerűleg a 11 előtt kellett volna keresnie (10 t. i. nincs). Természetesen tárgymutatót is készítettünk, amely a feltüntetett tárgyakat minden fontosabb variációban közli (pl. etika, erkölcsstan, erkölcsbölcselet vagy Biblia, Szentírás stb.). A tárgymutató a katalógus-szekrény első fiókját foglalja el és az egyes lapokon a megadott számon kívül rajta található mindazon utalás, ahol még a kutató valószínűleg hasonló vonatkozású anyagot talál. (Pl. Művelődéstörténet 309. Ezen kívül még felsorolva: történelem 9, filozófiatörténet 109, egyháztörténet 27, művészettörténet 709 stb.) Ugyanilyen utalásokkal láttuk el a fiókokban mindenhol az egyes szakok kezdetét, hogy használat közben ne kelljen mindig újra visszalapozni a tárgymutatóba.

Így tehát a tárgymutató már meg lett volna, csak hogy azt meg is kell találni ahhoz, hogy valaki használni tudja. Már pedig a könyvtárlátogató közönség természetrajzához hozzátartozik az — bármily meglepő, de mindenki megfigyelheti —,

hogy a katalógust szinte kivétel nélkül nem az elején kezdi nézni, hanem a közepén. Megáll a kutatószekrény, vagy szekrények közepén és körülbelül a második vagy harmadik sort, de azt sem az elején, kezdi nézegetni. Néha ilyen szemlélődés közben véletlenül az első fiókra is rábukkan, néha azonban nem. Így történt meg egyszer, hogy egyik kutatónk egészen méltatlankodva fordult hozzánk, hogy: „Önöknek statisztikai anyaguk egyáltalán nincsen?” Pedig a „Statisztika” címfelirat a megfelelő helyen megvolt és a tárgymutatóban is megtalálható volt. Hasonló eseteken okulva, a katalógusszekrényekre feliratot erősítettünk: „Tárgymutató az első fiókban” felirattal. Azóta a heylzet némiképen javult. De még ezt a feliratot is sokszor csak akkor veszik észre, amikor már régóta keresgélnek és végre ez is feltűnik. Kénytelenek leszünk tehát ezt a táblát nagyobbra és feltűnőbbre méretezni.

Ismerve a közönség fentemlített tulajdonságait, nem meglepő, ha 88 megfigyelt eset közül 66-nak, tehát pontosan a háromnegyed részének a kívánt anyagot kézbe kellett adnia valamelyik információs tisztviselőnek, csak 22 keresett a tárgymutató és használati utasítás alapján — valószínűleg nagyobb részben olyanok, akik már a rendszert máshonnan ismerték, de ezek közül is csak 9-ről tudjuk bizonyosan, hogy meg is találta a kívánt anyagot. Az is megnehezíti azt, hogy az olvasó magától boldoguljon, hogy sokszor maga sem tudja, hogy a kívánt tárgyat milyen körben keresse (pl. humanizmust a művelődéstörténetben).

Olvasóink sokoldalú érdeklődésének jellemzésére bemutatjuk, hogy két hónap alatt milyen kérdésekre vonatkozólag kértek felvilágosítást a szakkatalógus referenseitől:

Horatius életfilozófiája.

Biokémia.

Közgazdaság.

Szociológia.

Közigazgatási jog.

Hormonok.

Kossuth Lajos Turinban.

Kunok története.

Abaúj- és zemplénmegyei honvédek
1848-ban.

Matematika.

Ifjúsági színdarabok.

Racionalizálás.

Hajdu megye hova tartozott a Bach-korszakban?

Nemzetiségi kérdés.

Olasz irodalom.

Protestáns biblíamagyarázat.

Borászat.

Nemzetiségi kérdés.

Film.

Francia költők magyar fordítása.

Gázmotorok.	Északamerikai útleírások.
Megszállt területi költők irredenta művei.	Genealógia.
Optikai csalódások.	Jogbölcselet.
Matematika.	Földrajz.
Tejgazdasági szakszótár.	Filozófia.
Ó-francia szótár.	Zsidó imakönyvek.
Kereskedelmi iskola.	A tánc története.
Utazási kedv története.	1437-es parasztlázadás.
Nógrádmegyei honvédek 1848-ban.	Mechanika.
Spanyol nyelvtan.	Gyorsírás.
A ponyvaregény elmélete.	Textilipar története.
Zene.	Irredenta irodalom.
Rádió.	Báthory István politikája.
	Kereskedelmi levelezés.

Ezek még aránylag egyszerű esetek. De megtörtént az is, hogy egy olvasónknak a felesége valami tisztítószert receptjét olvasta valamilyen kalendáriumban vagy kincsestárban — címére sajnos nem emlékszik, azt sem tudja mikor jelent meg, vagy hogy milyen formája volt a könyvnek. Kerestek már irodalmat Bayard lovagról, de érdeklődtek már egyes írók árja vagy nem árja származása iránt is. Az illető kutatók megfelelő információkkal megelégedetten távoztak. Az információt kérők közül csak egyet utasítottunk el, egy ifjú embert, aki a horoszkópkészítést akarta nálunk megtanulni, szemmel láthatólag nem tudományos célzattal. Az ilyen komolytalan kutatók, fiatalok és öregek egyaránt, a könyvtárak legrosszabb közellenségei közé tartoznak, akik csak a tisztviselők munkáját akadályozzák.

Hogy milyen különleges és „sokoldalú“ érdeklődés férhet meg egy olvasóban, arra jó példa szintén egyik kutatónk, aki 1938. július 23-án a következő könyveket kérte használatra: Borosay: Algebra, Ranschburg: Angol nyelvtan, 12 darab Csillagorákulum, Farkas Emőd: Gyilkosság a gyorsvonaton, Schidlof: Angol nyelvtan, Pesti Hírlap 1937. VI—XII., Fővárosi Lapok 1870, 1881. Kevés változtatással a következő napon ugyanazokat használta.

Szép számmal akadnak ilyen érdekes, sokszor kellemetlen esetek. Minden könyvtárban előfordulnak azok a kevés lelki műveltséggel, de annál több öntudattal rendelkező olvasók, akik semmivel sincsenek megelégedve; nők, akiknek sehogy se tetszik, ha nekik maguknak kell a katalógusból a jelzetet kikeresni,

„hiszen más alkalommal egyik könyvtárban a tisztviselők (természetesen fiatalemberek) szívesen kikeresték“ nekik. Ugyanígy férfiak, akik fel vannak háborodva, hogy tőlük tíz filléres napijegyet kérnek, hiszen külföldön sehol sem kérnek ilyent (?!).

Mégis hangsúlyoznunk kell, hogy az ilyen elenyésző töredék, aki csak azért veszedelmes, mert lassanként sok tisztviselőnek elveszi a kedvét attól, hogy szívesen segítsen minden olvasónak. A nagy többség inkább a legkisebb felvilágosítást is igen hálásan veszi. És lehet-e könyvtárosnak szebb eredmény, mintha azt látja, hogy munkája nem volt hiábavaló, mert a könyvtár anyagából meg tudja adni a kívánt felvilágosításokat?

Az olvasóközönség tulajdonságairól megemlékeztünk már; nézzük azonban az érem másik oldalát is: milyennek szeretné látni a kutató a *könyvtárost*, mit vár tőle? Először is megértést, másodszor felvilágosítást. *Megértést* annyiban, hogy ne lássa az ő bármilyen kis problémáit sem nevetségesnek, sőt szükség esetén még bátorítást is kapjon. Hiszen ki tudja, hogy számára milyen életbevágóan fontos az, hogy felvilágosítást kapjon egy kérdésben, amelynek szükségességét mi nem tudjuk belátni. Ne érezze azt, hogy nem részesül mindenki egyenlő elbánásban. A könyvtáros részéről nem elég a pusztá udvariaság, többre van szükség, szinte az otthon hangulatára.

Az olvasó másik követelménye a *tudás*, a felvilágosítás. Az olvasó kicsit úgy képzei, hogy a könyvtárosnak mindent kell tudnia. Tudjon bibliográfiákat és szakkönyveket ajánlani, ismerje a katalógusokat, a könyvtár egész adminisztrációját, tudja, hogy egy könyv már beérkezett-e, vagy ha nem, hogy mikor fogja megkapni; ha a könyv nincs a helyén, hol lehet **most**. Ismerje saját könyvtára gyűjtőkörét és viszont meg tudja mondani, hogy nem a gyűjtőkörébe tartozó könyveket melyik könyvtárban talál meg, hol van az a könyvtár, milyen napokon és hány órákor van nyitva stb.

A fő azonban az, hogy bele tudjon kapcsolódni az ő érdeklődési körébe és valóban azt a könyvet találja meg, amire neki szüksége van. A felvilágosításban tehát ne az a cél vezesse a könyvtárost, hogy saját tekintélyét megóvja és látszat-felvilágosítást adjon, mert hiszen az olvasó erre úgyis rájön és másodszor már nem fog felvilágosítást kérni. Szükséges, hogy a felvilágosítást adó tisztviselőben valamely *tudományág* szakképzett

képviselőjét érezze. Minthogy pedig több szaktudományt senki sem művelhet, viszont felvilágosítás nélkül sem bocsáthatunk el valakit, azt is elvárja a közönség, hogy a könyvtáros tudja, hogy saját könyvtárában, vagy más rokon intézményekben személy szerint kihez utasíthatja a kutatót, ha maga nem tud felvilágosítást adni.

Látszólag nem a katalógusra vonatkozó dolgok ezek, amiket itt említünk. Azonban éppen az *információs szolgálat* tanít meg arra, hogy a katalógus alapján való felvilágosítás távolról sem elegendő. Sőt a szakkatalógusokat legnagyobb részben azok használják, akiknek egyszeri felvilágosításra van szükségük, akik olyan kérdésre keresnek tájékoztatást, amivel eddig nem foglalkoztak, tehát éppen a szellemileg kisebb igényű közönség. A tudományos kutató úgyszintén inkább meghatározott szerzőjű és című könyvet keres. Ha felvilágosításra van szüksége, az szakszerű, tudományos információ, tehát az illető szakban széleskörű ismeretekkel bíró tisztviselőnek, mondhatni, *kritikai* felvilágosítását kívánja.

Nagyobbrészt olyan kutatókról szoltunk eddig, akik akár a katalógus használata közben, akár egyéb okokból a tisztviselőkhöz fordulnak. Ne felejtjük el azonban, hogy a közönségnek igen nagy része, sokszor éppen a komolyabb érdeklődésű és szerényebb föllépésű, nem szívesen kérdezősködik. Gondoljunk tehát arra, hogy azok számára, akik még a könyvtárban idegenek (megfelelően elhelyezett és ízlésesen elkészített) feliratok és mutatótáblák segítsék meg a tájékozódást a kapun való belépéstől kezdve, egészen a könyv megszerzéséig. Legyen minden könyvtárban néhány fillérért, vagy teljesen ingyen kapható tájékoztató füzet, amely a könyvtár használatáról felvilágosítást nyújt. (Pl. mintaszerű ilyen tekintetben a drezdai: *Wie benutze ich die Dresdner Landesbibliothek?*) Sok embernek vette már el a kedvét a könyvtárlátogatástól az a körülmény, hogy a legtöbb könyvtárban a legegyszerűbb dolgokat is csak örökös kérdezősködéssel tudhatta meg. Másrészt az írásbeli felvilágosítás maradandóbb és alaposabb és a tisztviselőket is sok fölösleges zaklatástól kíméli meg.

Soha se felejtjük el azonban, hogy a könyvtár lelke minden körülmények közt a könyvtáros. Nemcsak abban a tekintetben, hogy rendszert és rendet hoz belé, ami által lehetővé teszi a

használatot a közönség számára, hanem abban a tekintetben is, hogy rajta mulik, hogy a könyvtár csakugyan a tudomány és közművelődés műhelye legyen, ahova a kutató biztosan léphet, ahol otthon érzi magát, ahol kérdéseire választ kap. Ha a könyvtáros hivatását — amely nem más, mint mások tudományos munkásságának önzetlen szolgálata — komolyan veszi, nemcsak hogy nem láthat benne megúnt és terhes kenyérkeresetet, hanem a könyvtár saját, szűk nézőpontjából sem indulhat ki, mintha a könyvtár valami öncélú intézmény lenne és benne szükséges rossz, zavartkeltő körülmény, a kutató közönség. Neki mindig vissza kell gondolnia arra az időre, mikor ő maga is még csak kutató volt, mikor első tudományos próbálkozásai közben féltékenyen nyitotta meg a számára még rejtélyes könyvtár ajtait. Milyen tájékozatlanul állt a könyvek és katalógusok közt, útbaigazítást a — sajnos kevésbé kultivált feliratok és írásbeli tájékoztatók híján — csak úgy kaphatott volna, ha megkérdi valamelyik tisztviselőt. De vajjon merte-e? Talált-e bizalomkeltő arcot, akitől nem kellett visszautasítástól, rideg, kelletlen elintézésről tartania? Vagy pedig a néma katalógusok mellett csak néma könyvtárossokat talált?¹

CSAPODI CSABA.

¹ Ezen a helyen is köszönetet mondok CLAUSER MIHÁLY és DEZSÉNYI BÉLA kedves barátaimnak és kollégáimnak, akik értékes hozzászólásaikkal voltak segítségemre.

A SZEGEDI EGYETEMI KÖNYVTÁR FEJLŐDÉSÉNEK AKADÁLYAI.*

Tudom, hogy a jelen történelmi körülmények közt panaszokkal fellépni úgyszólván céltalan és reménytelen. De bár teljesen átérzem azt, hogy ilyen időkben a panaszoknak el kell hallgatniok, mert csaknem minden panasz orvoslásához az a gazdasági eszköz szükséges, amelyet a nemzet számára elsőrendű fontosságú érdekek most maguknak követelnek, sőt a személyeket is ezek a célok foglalják le maguknak, az is bizonyos, hogy meg kell ragadnom mégis az ilyen alkalmat, amely egyenesen könyvtári panasznappal van szánva, arra, hogy feltárjam sebeinket és hiányainkat. Az is kétségtelen, hogy valamennyi magyar nyilvános könyvtár közt mi, kolozsvár-szegediek, vagyunk hajlandók a legsötétebb színben látni intézetünk helyzetét, épp azért, mert mi veszítettük el nemcsak Magyarország, hanem a háború előtti Európa egyik legkitűnőbbben megépített, félmillió kötetnyi nagyszerű könyvvállománnyal, mai viszonyainkhoz mérten hatalmas dotációval s ezen felül teljes létszámú személyzettel ellátott könyvtárát. Azok a testvérintézetek, amelyek nem rendelkeztek olyan fényes és legmodernebb épülettel, nem volt akkora állományuk és olyan berendezésük, akkora anyagi lehetőségük és akkora személyzetük, mint a kolozsvári egyetemi könyvtárnak, a világháború előtt sem, vagy ha volt, azt nem veszítették el, és csak valamivel szegényesebb keretek közt kell most tovább fejlődniök, nem érezhetik olyan kétségbeejtőnek a helyzetüket, sőt talán, ha nagyon lecsökkentett méretben is, de mégis fejlődést is állapíthatunk meg előző helyzetükhöz képest. Hiszen mi is kénytelenek vagyunk elismerni, hogyha a háború utáni időszakot nézzük csupán — amikor a semmiből kellett felépülnie újra ennek az egész könyvtárnak —, mi is jelentős haladásra és fejlődésre tekinthetünk vissza. A nemzetközi jog és a békeszerződések értelmében minden kötet könyvet, minden darab papirost Kolozsvárról kellett hagynunk. 1919-ben tulajdonképpen papirosra sem léteztünk. És ma állományunk erősen meghaladja a 121 ezer művet, illetve 225 ezer dara-

* Felolvastatott a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete második országos kongresszusának panasznapján 1939. VI. 10-én.

bot. Otthonunk is van; hogy milyen, majd meglátjuk, de van; dotációnk is van, ha veszteségeink pótlására kicsike is; személyzetünk is van, ha a létszámunk törpe is, de vagyunk. És mi mégsem tudunk belenyugodni ebbe a csonkaságunkba, mint ahogy a csonkaságba az egész magyar nemzet sem nyugodhatik bele, s a nemzettel együtt nem törődhetünk bele abba, hogy akárhogy, ha koldus színvonalon is, csak tengessük magunkat. S mint ahogy az egész nemzet minden kínálkozó alkalmat figyelemmel kísér, hogy csonkaságából újra integrálódjék, mi is mindúntalan keressük a lehetőségét annak, hogy nem külső fényben, hanem a hivatásteljesítésre szükséges anyagban, erőben, személyzetben, helyiségben visszanyerjük integritásunkat és ugyanazt a szerepet tölthessük be Szegeden a magas műveltség terjesztésében, amelyet intézetünk Kolozsvárott betöltött.

Tekintettel arra, hogy panasza másnak is van, igyekszem összeűríteni mondanivalómat s ha itt-ott mégis beszédesnek látszom, azért teszem, mert gondolom, hogy panaszaim nagy része a mi sajátlagos helyzetünk ellenére is egyetemes panasza a magyar könyvtárosságnak.

Panaszaink három főprobléma körül csoportosulnak, a három főhiány szerint: könyvanyaghiány, férőhelyhiány és személyzethiány.

I.

A szegedi egyetemi könyvtár könyvvállományában két nagy területen mutatkoznak sajnálatosan súlyos hiányok.

1. Intézetünk Kolozsvárott tulajdonképpen hármas szerepet töltött be: a szorosan vett egyetemi könyvtárát, a múzeumi könyvtárát és a népkönyvtárát. Ezekből a népkönyvtár mint könyvanyag és helyiség, készen állott, de a háborúig a közhasználatnak nem volt átadható. Ennek gyümölcseit ugyanis a román impérium aratta le. A múzeumi könyvtárt intézetünkben a vele egyesített Erdélyi Múzeumi Könyvtár képviselte. Szegeden a népkönyvtár szerepét betölti bizonyos vonatkozásban a városi Somogyi-Könyvtár s ez itt nem probléma. Másrészt mi tervbe vettük néhány tanyai könyvtárnak Szeged környékén való megalapítását, miután a tanyai lakosság ezirányú igényeit a Somogyi-Könyvtárnak nincs módjában kielégíteni. Súlyos veszteségünk ellenben az Erdélyi Nemzeti Múzeum közel 300.000 kötetes könyvtára, amely egyfelől a legnagyobb és legkiválóbb erdélyi főúri könyvtárak anyagából összeadományozva a XVIII—XIX. század hazai és külföldi tudományos és szépirodalmi értékeit tartalmazta ritka bőségben, másfelől a budapesti királyi ügyészség köteles példányai révén a XX. század elejének csaknem teljes tudományos és szépirodalmi magyar termését birtokolta. Ezenfelül az egyesített könyvtár az Erdélyi

Múzeum-Egyesület révén bizonyos olyan állandó évi dotációval is rendelkezett, amely csaknem teljes összegében a Hungaricák és Régi Magyar Könyvtári anyag vásárlására volt fordítható. Így szerencsésen magába egyesítette a legszélesebb érdeklődésű és nem egyszer nemcsak a magyar irodalommal és a hazai történelemmel, hanem a természettudományoktól az orientálistikáig minden tudománnyal európai nívón foglalkozó főúri családoknak évszázadokon át gyűjtött kiváló könyvanyagát a legmodernebb magyar irodalommal. De ezenkívül ennek a múzeumi könyvtárnak az erdélyi fő- és köznemes-ség legértékesebb levéltárait őrző hatalmas levéltári és kéziratári osztálya volt, továbbá, a fővárosi nagy gyűjteményektől eltekintve, páratlan Régi Magyar Könyvtárral és hírlaptárral rendelkezett, amelyek ott mind az egyetemi könyvtárban kutató tudós rendelkezésére álltak. Ily vonatkozásban a kolozsvári egyetemi könyvtár ugyanazt a szerepet és missziót töltötte be, mint az Országos Széchényi-Könyvtár 1926 előtt, mielőtt nekem feladatul jutott volna a Múzeumi Levéltárnak az Országos Levéltár épületébe való átköltöztetése. Magyaránom sem kell, hogy Kolozsvárott az Egyetemi Könyvtárnak saját gyűjtési feladatul úgyszólván csak a kontemporaneus külföldi tudományos és szépirodalom különböző körei maradtak. És éppen a könyvtár kolozsvári virágzásának korára esett a hazai és külföldi nagy alapvető gyűjteményes és összefoglaló munkák, Monumenták, Handbuchok, Grundrissek, stb., stb., a magyarányú monográfiák, a biográfiai és bibliográfiai alapvető nagy kiadványok, lexikális és szótári főművek megjelenése, továbbá ebben a korban indultak meg vagy voltak még elég könnyen kiegészíthetők a legfontosabb folyóiratok. A kolozsvári Egyetemi Könyvtár főkincsei ezek az alapvető, ma sokszor megszerezhetetlen művek és a pénzben ma ki sem fejezhető hatalmas ritka teljességű folyóiratsorozatok. Ezt az alapvető, a tudományos munkásság számára nélkülözhetetlen gazdag anyagot a trianoni tollvonás számunkra mind semmivé tette. Nekünk itt szerény kis dotációnkból kellene összeállítani az egyetemi színvonalú tudományos munka biztosítására mind ezt a veszteséget pótló új gyűjteményt, és pedig a kutatók, a mindig elégedetlen kutatók óhajához mértén lehetőleg azonnal, mert különben könyvtárunk hiányos, színvonalatlan, értéktelen a szaktudós szemében. Debreceni és pécsi testvérintézeteinknek legalább rendelkezésükre állanak a helybeli nagymultú különböző könyvtárak, melyek fejlődő egyetemi könyvtári anyagukat szerencsésen kiegészítik. Nekünk Szegeden egyedül az áldott emlékezetű SOMOGYI KÁROLY kanonok gyűjteményéből eredő, elismerem, gazdag és nagyértékű, de mégis csak egyetlen egy ember bármily széleskörű, végeredményben csak egyéni érdeklődéséből teremtdőtt

könyvtára áll testvérintézetül. Világos tehát, hogy a szegedi egyetemi könyvtárban, a régi magyar könyvtártól el is tekintve, az egész XVIII. és XIX. századnak, valamint a XX. század elejének úgy tudományos, mint szépirodalma, hazai és külföldi vonatkozásban egyaránt csak *pium desiderium*. Röviden: könyvhiányunk egyik forrása a trianoni béke, melynek következtében a mondott anyag Kolozsvárott veszett. Az, hogy ez a mi veszteségünk mekkora nyeresége ma az erdélyi magyarságnak, jelen panaszkodásaink alkalmával természetesen más lapra tartozik.

2. A másik hiány a háború utáni helyzet következménye. Kolozsvárott az Egyetemi Könyvtárnak több mint háromszor akkora évi dotációja volt aranykoronában, mint itt pengőben. Ezzel szemben az évi tudományos könyv- és folyóirattermelés lényegesen kisebb volt. Az akkori dotáció lehetővé tette azt, hogy Kolozsvárott a könyvtár csaknem teljesen kielégítse a kutatók igényét, biztosítva számukra az évi szakirodalmat könyvben és folyóiratban egyaránt. Kolozsvárott ez a dotáció a háború előtt fokozatosan emelkedett, mellette különböző incidentaliter felmerült szükségletekre, felszerelésre, alkalmilag felajánlott nagyobb könyvtárak beszerzésére évről-évre tekintélyes póthitelek álltak rendelkezésére s belőle, mint említettem, úgyszólván csak a külföldi tudományos és szépirodalom időről-időre kívánt termékeit kellett beszerezni. (Nagyjában ugyanígy volt ez az Országos Széchényi-Könyvtárban is abban a jó békebeli Ferenc József-féle korszakban és mi öregek, akkori fiatalok mégsem voltunk soha megelégedve ezzel a helyzettel, melyet bizonyos vonatkozásokban csak most vagyunk kénytelenek megbecsülni.) A háború után dotációnk harmadnegyedrésznnyire csökkent, az Egyetem momentán szükségleteinek fedezésére nem egyszer majdnem egészen le is foglaltatott a multban. Itt szakemberek előtt mit panaszkodjam arról, hogy ezzel az összeggel a külföldi tudományos és szépirodalom indokoltan kívánt évi terméséből mennyit szerezhettünk meg? Beszéljek a szakirodalom elspecializálásáról? Beszéljek a valutáris nehézségekről? Arról, hogy az igények és könyvtárak milyen mértékben növekedtek s hogy a javadalmunk ezzel szemben milyen arányban csökkent, s hogy ez a csökkenő javadalom azonfelül milyen arányban vesztette vásárlóképeségét a külfölddel szemben? Minek? Ezeket a kérdéseket ittlelvő kollégáim éppúgy ismerik, mint mi. Csak azt akartam érzékeltetni, hogy mi az oka annak, hogy nemcsak a XVIII. és XIX. század, hanem a modern kor irodalma is miért talál olyan gyér és hiányos képviselőre könyvtárunkban?

Mi van hát akkor könyvtárunkban? A legnagyobb hálával emlékezem meg azokról a testvérintézetekről, amelyek könyvtárunkat az

újraalapításkor (és később is) fölőspéldányaik nagylelkű ideadományozásával megalapozták. Az Akadémia, a Nemzeti Múzeum, a Fővárosi Könyvtár, a budapesti Egyetemi Könyvtár örök hálára köteleztek le minket azzal a nagy szeretetükkel, amellyel akkor segítségünkre siettek. De bizonyára szabad megemlítenem, hogy ezek a nagyon értékes duplumadományok és mult századbeli kiadványok az egyetemen most folyó tudományos kutatások és a tanítás szükségleteinek fedezésére csak nagyon kis százalékban alkalmasak. Szükségesek, hiányt pótolnak, nagy értéket jelentenek, nagyrészüik tényleg forgalomban is van, de restelleném feltenni, hogy részletezni is kellene azt, hogy ez az egyébként is nagyfokú kiegészítésre szoruló anyag egy egyetemi könyvtár életművének csak a hátterét, csak a tudományos épület mélyen fekvő alapjait képezheti, míg a kutatás napi érdekei más anyagot igényelnek. Szegedi gyarapodásunkról nem adhatok egészen pontos képet, miután évről-évre mérlegelnünk kell, hogy a helyhiány és a személyzethiány mellett a beérkezett anyagnak mely részét dolgozhatjuk és állíthatjuk fel könyvtárrá. Azért az 1937/38. tanév percentuális statisztikája nem fog mind a 18 évünkről pontos képet adni, de valamiképen mégis csak illusztrálja állapotunkat.

Vétel	11·3%
Ajándék	16·1%
Csere	25·8%
Ügyészégi anyag	46·8%
	100·00%

Vagyis vétel 11·3%. Szóval egy egyetemi könyvtár céltudatos, szakok szerinti arányos fejlesztése érdekében tervszerűen vásárolt vagy az olvasók kívánságára, elsősorban természetesen a tanszékek óhajára, mint tényleges gyakorlati szükséglet kielégítésére megszerzett könyv- és folyóiratgyarapodás az egész gyarapodásnak csupán egykilencedrésze. Pedig az igazság kedvéért meg kell vallanom, hogy ez a vásárlás csaknem kivétel nélkül tényleges *igénylés* kielégítésére szorítkozott, mert igazán céltudatos, szakszerű, arányos fejlesztésről, bármennyire is fáj a szívünk, jelenlegi javadalmunk mellett szó sem lehet.

Ajándékozás 16·1%. A szerzemény egyhatodrésze. Itt is meleg köszönetet mondok minden ajándékért, legyen az a legkisebb füzetke bár, mert az is hiányt pótol. De mi könyvtárosok, magunk közt megvallhatjuk, hogy az ajándék rendesen már inkább történelmi értékkel bír, vagy egyes elszigetelt szakcsoportok növelésére alkalmas anyag s csak bizonyos töredékében áll olyan művekből, amelyek az olvasóközönség aktuális követelményeinek kielégítésére szolgálnak.

Csere 25·80%. Tudományos szempontból a cserén szerzett anyag csaknem egyértékű, esetleg értékesebb a vétel útján beszerezett anyagnál. Nagy szerencse, hogy a csereanyag már eléri az évi gyarapodás egynegyedét. De úgy-e, itt is elég ritka eset az, hogy akárcsak a tudományos testvér szakintézetek kutatói igényeit is éppen a csere útján szerzett anyag fedezze. Előfordul ilyen részlet-fedezet, s az akkor a mi kutatóink nem kis örömét jelenti, de csak ritkán.

Kötelességed 46·80%. Az egész szerzeménynek közel fele. Valljuk be, hogy több, mint fele. Ezt az anyagot nemcsak azért gondozzuk és őrizzük nagy szeretettel, mert az intézetünkkel Kolozsvárott egyesítve volt Erdélyi Múzeum számára tartogatjuk, akkorra, amikor újra együtt lehetünk, hanem azért is, mert különösen a magyar szépirodalomnak nagyon gazdag anyagát juttatja hozzánk. A kutatók számára az a sokoldalú anyag, amelyet ez a gyarapodási forrásunk hoz, idővel felbecsülhetetlen értéket jelent. Itt hangzott el régebben egy előadás, melyben szóbakerült, mennyire fontos lehet akárcsak egy egykorú árjegyzék is idővel a tudományos kutató számára. Ezt nekem egyébként, mint volt múzeumi levéltárosnak talán legjobban kellene tudnom és megértenem. De mégis nekünk, mint egyetemi könyvtárnak, kötelességünk megállapítani, hogy nem elégedhetünk meg azzal, hogy gyarapodásunk anyagának egy nagy része majd az időmulta következtében fog értékke válni, nagyrésze mint szépirodalmi termék essék latba, s benne egy kevés tudományos anyag is csurranjon-cseppenjen. Mi nem elégedhetünk meg azzal, hogy örökre ábránd maradjon számunkra egy igazán egyetemi könyvtár, amelyben legalább az egyetem tanszékein képviselt tudományok, ha nem is teljes irodalmukban — erről ma már álmodni sem lehet —, de legalább a tényleges szükséglet fedezésére alkalmas válogatott könyv- és folyóirattermésükben arányosan, korszerűen, színvonalon meglegyenek polcainkon. Az egyetemi könyvtárosnak, akármilyen sisyphusi munka is ez, vágyai mindig ide irányulnak: felemelni lehetőleg minden vonatkozásban a tudomány mai színvonalára és szerves élő egészé tenni könyvtárát. Nem elégedhetik meg azzal, hogy az egyetemi hallgatóság pillanatnyi igényeit kiszolgálhassa, hanem professzori szemmel nézve is lehetőleg teljes legyen gyűjteménye. Ne kelljen mindig ezt a sztereotíp választ hallania sem professzornak, sem hallgatónak, sem más kutatónak, hogy: Nincs meg; ha parancsolja, kölcsön kérjük Pestről, Bécsből, Berlinből... Olvasóink iránti messzemenő szolgálatkésztségünk példajaként szoktuk emlegetni, hogy egy ízben repülőpostával kértünk Indiából kölcsön egy vegyész számára könyvet. De megvalljuk, szívesebben vettük volna, ha repülőgép közbejött nélkül polcra szolgáltattuk volna ki vele.

Nem táplállok irreális terveket, csak azt akartam kissé érzékel-
tetni, hogyan lehetséges az, hogy a szegedi egyetemi könyvtár a maga
ma már közel egynegyed millió darabnyi állománya mellett mégis
csak, szorosabban véve, könyveknek és folyóiratoknak — illetve folyó-
irattöredékeknek —, esetlegesen összeverődött halmaza, amelyben épp
a tudományos kutatás napi betevő falatját jelentő alapművek és mo-
dern szakirodalom óriási méretekben hiányzik s hogy ez a könyvhal-
maz igazi egyetemi könyvtárrá csak akkor válhatik, ha úgy a mult-
beli, mint a jelenbeli hiányainak fedezésére huzamos időn keresztül
rendszeres évi rendkívüli javadalomban részesül.

Beszéltem arról, hogy milyen óriási hiányaink vannak könyv-
anyagban. Most szóljunk ennek az anyagnak hozzáférhetőségéről.
Anticipálnom kell itt valamit. Azt tudniillik, hogy személyzetünk
olyan csekély, hogy létszámunkat már megszoktuk törpe létszámnak
nevezgetni. Ez a darabszám szerint mégis csak figyelemreméltó könyv-
állomány, minden esetleges konglomerációja mellett is, hatalmas egy
szellemi érték, amely teljesen feldolgozva, hozzáférhetővé téve lénye-
gesen nagyobb szolgálatot tehetne. Csakhogy — mivel állományunk
már el is hagyta a kolozsvári egyetemi könyvtár tulajdonképeni állo-
mányát, olvasó-, kölcsönző-, látogatóforgalmunk is a kolozsvári szin-
ten mozog, katalógusaink száma meghaladja az ottanit: ott csak ábécés
volt, nekünk van helyrajzi és szakkatalógusunk is —, teendőink azóta
lényegesen megsaporodtak; s ezzel szemben létszámunk a kolozsvári-
nak egyharmadrésze, a kolozsvári múzeumi személyzetet is tekintve,
egynegyedrésze. Ennek következménye, hogy anyagunk csak részben
van feldolgozva. Bár nagyon érdekes és végtelen jellemzően hatna
munkarestanciáink felsorolása, annak pontos kimutatása: mit és ho-
gyan dolgoztunk fel eddig könyvállományunkból és mit nem végez-
hettünk el a ránk váró és elibénk tornyosuló feladataink közül, mind-
ezt az idő rövidsége miatt ez alkalommal kihagyom. Csak annyit em-
lítek, hogy a nyomtatványi osztályban a fel nem dolgozott anyag
mennyiségét 110.000 darabra becsüljük, de a folyóiratosztályban is bő-
ven akad ilyen feldolgozatlan vagy csak abszolút primitív módon szá-
montartott anyag. Ez a feldolgozatlan és így alig használható anyag
részint faállványokon, részint több mint 250 fenyőfaládjában folyosón
és raktárakban áll felhalmozva. Már arról nem is szólok, hogy ez
könyvtári szempontból micsoda, egyszerűen csak arra mutatok rá,
hogy ez a folyosókon és raktárakban feltornyozott anyag egyfelől a
régí típusú épület teherbíróképességéhez képest, másfelől akár egy
közönséges, akár pedig egy háborús tüzeset alkalmából mekkora ve-
szélyt rejt magában. A legutóbbi légvédelmi gyakorlatok során bor-
zadva gondoltunk azokra a lehetőségekre, amit az így elhelyezett
anyag egy igazi légítámadás esetén jelentene. De hogy egy így feldol-

gzott könyv- és folyóirat stb. állomány nevezhető-e könyvtárnak, erre a kérdésre, félek, mindnyájan azt felelnénk: aligha.

II.

Ezek a kérdések átvezetnek a helyhiány problémájához.

Ahhoz, hogy ez a több mint 225.000 darabból álló könyvtömeg könyvtárrá, közelebbről egyetemi könyvtárrá válhassék, mint említettem, nagyarányú pótlásra van szükség úgy a mult századok anyagából, mint a modern tudományos és szépirodalomból, de másrésről ennek az anyagnak megfelelően feldolgozottan kell a kutató rendelkezésére állania. Ehhez azonban elengedhetetlen még két tényező: egyik a rendszeres elhelyezést lehetővé tevő hely, másik a feldolgozó személyzet.

A két irányban is szükséges anyagkiegészítések, bizonyára nem esem egyáltalán túlzásba, ha azt mondom: legalább 50.000 kötetnyi anyagot jelentenek. Vegyük ehhez hozzá, hogy évi normális gyarapodásunk ma is 10—15.000 darab körül mozog. Ha most a szokás szerinti 30 esztendei gyarapodásra is számítva a rendszeresen fejlesztendő szegedi egyetemi könyvtár helyszükségletét:

225.000 darab jelenlegi állomány,

50.000 darab kiegészítés,

30 év alatt 450.000 darabnyi gyarapodás

igényeihez mérjük, folyóméterenként (polconként) 40 darab könyvet számítva 18.000 méter polcot kell előirányoznunk. Csakhogy a különböző forrásokból eredő nem teljes művek kiegészítésének, valamint a folyamatban levő nagy kiadványok helyigényeinek figyelembevételével még mintegy 30% tartalék is tekintetbe veendő, vagyis összesen kb. 23.000 méter polc számára számítandó állványzat, illetőleg férőhely. Ennek a polcszükségletnek 7800 légköbméter raktár felel meg, ami viszont 230 m belmagasság mellett 3391 négyzetméter rakterületet jelent.

De ne számoljunk a jövővel így a levegőbe. Csak azt vegyük, hogy most van 225.000 darabunk, ami ebben az iskolai évben fel fog emelkedni 235.000 darabra. Ennek polcigénye 5875 méter, ami a 3 köbmétertényezővel osztva 1958 légköbmétert, ez 23 m magasság mellett 851 négyzetméter raktári alapterületet jelent. Nos, nekünk rendelkezésünkre áll a központi egyetem első emeletéből összesen 1108 négyzetméter. De ebbe tessék belehelyezni mindent úgy, hogy a valóságban a raktárak számára nem marad csak 481 négyzetméter. Elismerem, hogy ezek a raktárhelyiségek 4,5 m magasak, s így lehetséges volna ezeket a fővárosi könyvtár és a múzeumi könyvtár min-

tájára két könyvtári (fél-) emeletre bontani közbeiktatott mennyezetel s ebben az esetben a jelenlegi anyagunk valahogyan elférne.

Sajnos, az épület, amely szegediesen szólva, még árvíz előtti (1873-ban épült), nem engedi meg azt, hogy 5 q mozgósúlyra tervezett mennyezetén közbeiktatott új földem nélkül 4,5 m magas állványokkal kihasználjuk teljes légköbméter területét; egyes helyeken a 2,3 m magas állványok súlya alatt is szinte pattanásig feszül az ócska fapadlózat. Kértük ismételtén a hozzájárulást ahhoz, hogy kettéosztassuk magasságában a raktári részt; ehhez a beleegyezést megkaptuk, de fedezetet nem. Most az idén ígéret tétetett arra, hogy az illetékes tényezők fedezet után néznek a mennyezet-közbeiktatás költségeire. De ezzel csak azt érnők el, könyvtárilag, hogy az 1940—41. évre esetleg a könyvhelyszükséglet pillantanyilag majdnem egészen fedezve lenne. És még ezzel nincs vége helyszükségleteinknek. Hiszen semmivel sem állunk jobban a többi könyvtári helyiség tekintetében sem. Így, eltekintve az egyébként szomorúan tanulságos és jellemző részletezéstől, nem beszélek az ebből származó napirenden levő kellemetlenségekről. Arról sem beszélek most már, hogy a rendelkezésünkre álló 25 szobára, szobáskára szabdalt területben a modern igényeket valamennyire is kielégítő, a munka folytonosságát biztosító, bankszerűen egymásba kapcsolódó helyiségek alakításáról szó sem lehet. Hogy egy könyv feldolgozása, esetleges bibliográfiai utánatekintés szükségessé válása esetén külön expedíciókat jelent, az a nagy zsúfoltság által okozott össze-visszaságból már csak természetesen folyik. Továbbá az újonnan érkező anyag beszorítása érdekében minden esztendőben újból esedékes anyagsűrítési rekordteljesítmények folytán a fel nem dolgozhatott II—III. rendű anyag szinte évről-évre helyet változtat s ma már a legöregebb és legélesebb emlékezetű tisztviselőim sem tudják megmondani, hogy valami hirtelen szükségessé váló ilyesmi hol lehet. Pedig nem egyszer megesik, hogy nemcsak közepes irodalmi termék gyors kiszolgáltatását kéri tőlünk ebből a feldolgozatlan anyagból, hanem az ügyészség számára is sürgős lesz valami Hacsak és Sajó mozireklám előkerítése (tényleg megtörtént — érdekes, hogy elő tudtuk adni), vagy valami hírlapcikk, vagy szélsőséges iránymunka tétetik kereset tárgyává: ami nagyon izgalmas sportszerű teljesítményre nyújt alkalmat s egymásnak gratulálhatunk is ilyenkor, mert eddig mindig sikerült megtalálni az eképen keresett ilyen eltemetett darabokat is, de jobban szeretnénk mindent, amit keresnek, egyszerűen elővenni rendes helyéről.

Bocsánatot kérek, hogy panasz címén kénytelen az ember akasztófahumorról is élni s egyúttal abba is hagyom a helymizériák további válaszát s csak azt akarom kiemelni, hogy mindezeknek az a logi-

kus és egyetlen következménye, hogy a szegedi egyetemi könyvtár számára a helyhiány megoldására egyetlen reális, racionális és gazdaságos, ennél fogva egyetlen célszerű megoldás mutatkozik: egy a kor igényeinek megfelelő modern új épület emelése. Annál is inkább, mint hogy a Somogyi-Könyvtár számára sincs többé hely a kultúrpalotában s Szeged e kettős könyvtári szükségletének egyedül értelmes megoldása a két testvérintézmény számára egy közös, hosszú időre elegendő otthont nyújtó modern épület emelése.

Áttérek most a harmadik nagy kérdésünkre: a személyzethiányra.

III.

Kolozsvárott az egyetemi könyvtár teendőit egy 40 főnyi személyzet látta el. Ehhez járult az Erdélyi Múzeum részéről egy könyvtárőr, 4—5 napidíjas, 1—2 egyéb alkalmazott, vagyis az egyesített könyvtárak kezelését és feldolgozását összesen mintegy 50 ember látta el. Nem akarom statisztikai adatokkal fárasztani már hallgatóságomat, csak megállapítom újból, hogy az Egyetemi Könyvtár kolozsvári 192.493 kötetével szemben nekünk már több mint 225.000 darabunk van; a feldolgozást nemcsak a kolozsvári teljes bibliográfiai pontosságú rendszerben folytatjuk tovább, hanem az ottanin felül szakkatalógust és helyrajzi katalógust is készítünk. Ott egy már feldolgozott, felállított könyvtárnak csupán továbbfejlesztési munkálatai és adminisztrációja terhelték ezt a nagy személyzetet: nekünk egy új könyvtárt kell felépítenünk és katalogizálnunk. Olvasó és kölcsönző forgalmunk, volt már eset, hogy el is hagyta a kolozsvári méreteket; a külfölddel való sűrű érintkezés, a valutáris kérdések és a többi újabb teendő a tennivalók méreteit hatalmasan felfuvasztották. S nekünk kell kezelnünk az Egyetemi Diákjóléti és Diákvédelmi Iroda nagyforgalmú tankönyvtárát is, nekünk kell lebonyolítanunk az egyetem tudományos kiadványai valamennyi osztályának nemzetközi cseréjét, egy sectio kivételével. S mindennek elvégzésére nekünk van 6 főnyi kinevezett tisztségviselői karunk, 1 díjtalan gyakornokunk, 1 napidíjasunk, 2 főiskolai végzettségű gyakornokunk, 1 beosztott munkaerő, 4 altisztünk, illetve szegődményesünk. Ez összesen 15 fő. *Vagyis meg-háromszorozódott tennivaló, harmadrésznyi személyzet.* Hogy valahogy a munkával, ahogy Szegeden mondanák, elvergődjünk, kénytelen a könyvtár saját könyvbeszerzési javadalma terhére alkalmazni 4 állástalan diplomás rendkívüli munkaerőt és 1 kisegítő szolgát. Akad olykor 1—1 erős reményű volontaire-ünk is. De ez így is együtt sem teszi ki a kolozsvári személyzetnek felét sem, s azonfelül alkalmazásuk évi 4—5000 pengőt vesz el eredeti rendeltetésétől. (Ezzel szemben Kolozsvárt a könyvtár saját javadalmát egyetlen egy

alkalmazottnak a fizetése sem terhelte.) — Már most utalva halaszthatatlan tennivalóink és feladataink méreteinek jelzett duzzadására, valamint nyomtatványi állományunk feldolgozása és kezelése terén megállapított munkarestanciáknak napról-napra szinte ijesztő módon növekedő arányaira kérdelem, nem vagyok-e elég szerény, mikor 3 év óta mindössze 1 díjtanulmány helyett 1 díjas tanulmányt, továbbá 1 szaknapidíjast, 2 napidíjast, 1 altisztet és 2 szegődményest kérek a személyzet kiegészítésére, s a felgyülemlett hátralékmunkák eltüntetésére 10 ÁDOB-osnak intézetünkhöz beosztását sürgetem? Sajnos, ezen régóta kért személyzetkiegészítést mindeztideig nem kaphattuk meg.

Elhangzott a tegnapi összejöveteleinken néhány nagyon szép előadás, egyebek között arról is, hogy a külföldön micsoda új problémák és feladatok foglalkoztatják a világ könyvtárosságát, a nyugateurópai testvérintézetünket és hogy ezen igen érdekes és napról-napra aktuálisabbá váló teendőkhöz mennyire fontos és kívánatos volna nekünk magyarországi könyvtárosoknak is fokozatosan, de komolyan bekapcsolódnunk. Már most én minden körülmények között helyeslem ezeket a törekvéseket a magam részéről is és szívből kívánom, hogy ezeket a célkitűzéseket előbb vagy utóbb, mindenesetre minél hamarabb elérhessük mi is. Egyet azonban ne felejtünk el: ahhoz, hogy mi komolyan bekapcsolódhassunk ezekbe a külföldi törekvésekbe, bizonyos előkészületek és előfeltételek végrehajtása elkerülhetetlenül elengedhetetlen. Ezek közé okvetlenül tartozik a vidéki egyetemi könyvtárak súlyos sebeinek gyors, immár halaszthatatlan és gyökeres gyógyítása is. Méltóztassanak tehát megengedni nekem, hogy a jelzett tanulságos külföldi törekvésekkel én szembehelyezzem a szegedi egyetemi könyvtárban tapasztalható szomorú és beszélő realitásokat, amelyek az én intézetem részére — úgylátszik — még nagyon hosszú időre csak elérhetetlen álommá teszik az ilyen kívánságokat. Hol vagyok én attól, hogy még csak merjek is gondolni arra, hogy például az én közeli vagy távolabbi munkaprogramomba belevegyem a dokumentációs kérdésből kifolyólag a magyarországi könyvtárosságra háruló feladatok csak a legkisebb részecskéjének is az elvállalását és elvégzését? Bátor voltam előadásom elején beszélni arról, hogy nekünk bizonyos vonatkozásban még a betevő falatunk is hiányzik ahhoz, hogy ránkváró legsürgősebb és természetesebb feladatainknak és rendeltetésünknek csak némiképen is a megkívánható színvonalon eleget tehesünk. Most a szükséges és nélkülözhetetlen munkaenergiahiány gondolatával kapcsolatban méltóztassanak elhinni nekem, hogy magunk is csodálkozunk azon, hogy még valahogyan a felszínen vagyunk, hiszen úgy érezzük folyton, hogy fulladozunk és levegő után

kapkodunk. Nekünk nemcsak a betevő falatunk hiányzik, hanem hiányzik az állandóan fenyegető fulladást elhárító levegő is. Bár egyelőre és rövidesen csak annyit tudnánk elérni, hogy dotációnk megfelelő felemelése és munkaenergiánk kellő szaporítása által ez a betevő falatunk és ez a hiányzó levegő nekünk is meglegyen! Mi, sajnos, csak ilyen előfeltételek biztosítása után kerülhetünk oly helyzetbe, hogy mérlegelés tárgyává teheszük azt: mily módon és mily mértékben teljesíthetjük azokat a magasabbrendű kötelességeinket, melyek teljesítése által igyekeznénk lépést tartani a nyugateurópai könyvtárosság mai modern tudományos törekvéseivel.

Nem személyes sérelmek számára van ez az idő, de mint közös panaszt a munkaenergia kérdésével összefüggésben érintek itt még röviden egy a szegedi egyetemi könyvtári tisztikart az egyesített státusban ért méltánytalanságot, amely különösen a kolozsvár-szegedi egyetemi könyvtári tisztviselőket sújtja. Ezek az emberek, 25—29 éves állami szolgálattal, benne 3—5 éves világháborús katonai szolgálattal, kiváló elméleti és gyakorlati könyvtárosok, azonfelül az új könyvtár megalapításában és megszerzésében különleges érdemekkel, egyikük-másikuk tudományosan is elismert munkásságú (egy egyetemi magántanár is van köztük), ma is egynek a kivételével a VIII. fizetési osztályban vannak. Ezek a háborúban katonáskodtak akkor, amikor a két új egyetemi könyvtár megnyílásakor új kinevezési lehetőségek voltak; megszállott területen dolgoztak súlyos körülmények között vagy hadifogságban voltak akkor, amikor a Károlyi-kormány alatt minden kartársuk legalább egy fizetési osztállyal előrehaladt. Megszállott területen vagy hadifogságban, vagy a nemzeti hadseregben találta őket a restauráció utáni második előrehaladási lehetőség. Mindnyájan körülbelül 2 fizetési osztállyal maradtak le kartársaiktól. Hármójuk úgy van a VIII. fizetési osztályban, hogy még a VII. fizetési osztályban is kevesen vannak, akiknek szolgálati ideje hasonlít az övékéhez. A gyűjteményegyetem létesítésekor annak minden intézményében a VIII. fizetési osztály volt a kezdő állás. Ott mindenki megelőzte ezeket a mi régi embereinket. Nem személyeskedem, csak megemlítem, hogy akit ők vezettek be a könyvtári tudományokba és gyakorlatba, a gyűjteményegyetemhez kerülve összesen 3 évi szolgálattal már a VIII. fizetési osztályba jutott, s mesterei csak 5—6 évvel később 20—24 esztendei szolgálat után juthattak be ugyanabba a fizetési osztályba. Vannak más kirívó esetek is, de én nem akarok rekriminálni semmit, csak kötelességemnek tartom megemlíteni, hogy ez nagyon méltánytalan helyzet. A kolozsvári tisztviselőket ott, ha ott maradnak, ötödévenként évi 400 aranykoronának megfelelő korpótlék illetve: hazajöttek, a korpótléket soha meg nem kapták s a

rangsorban mellettük és előttük olyan, egyébként nagyon érdemes, kartársaik foglalnak helyet, akik fiaik lehetnének. Ha részletezném, még megdöbbentőbb aránytalanságok derülnének ki. A helyzet ugyanilyen azután a nem kolozsvári szegedi egyetemi könyvtári tisztviselőkre nézve is. Van köztük doktori okleveles, akí 15 évi szolgálattal még a rangsorba sem tudott eddig bejutni.

Most már csak azt akarom még megemlíteni — volna panaszunk még sok —, hogy mindezeknek a panaszoknak a veleje a pénzkérdés.

IV.

Ezért egy rövid negyedik szakaszban még erre is rátérek. Kolozsvárott, amint erre céloztam, rendes átalányunk évi 25.000 aranykorona volt. Ehhez járult az úgynevezett autonóm jövedelem beiratozási illeték címén. Ezenkívül kiegészítették még különböző rendkívüli javadalmazások is. Úgyhogy évi költségvetése a könyvtárnak Kolozsvárott elérte a 66.130 aranykoronát is, de általában 35—40.000 aranykorona körül mozgott. Tessék átszámítani vásárlóerő szempontjából pengőre! Így aztán igenis, lehetett fenntartani és fejleszteni egy egyetemi könyvtárt.

De vegyünk egy külföldi példát is. Utalok a háborús áldozatokat velünk együtt átszenvedett, katonai felszerelésekre fokozottan óriási összegeket költeni kénytelenülő Németország egyetemi könyvtárainak 1937—38. évi dologi kiadásaira. A rendelkezésemre álló adatok szerint a legkisebb évi dologi javadalomban a würzburgi egyetemi könyvtár részesül, 47.791 márkával. Ezenkívül 15 intézetnek évi javadalma 50 és 100 ezer марка között váltakozik, de úgy, hogy az esetek többségében közelebb áll a 100 ezerhez, mint az 50 ezerhez; 6 testvérintézet évi dotációja pedig a 100 ezer márkát is felülmúlja.*

KIMUTATÁS.

a német egyetemi könyvtárak 1937/38. évi dologi kiadásairól.

(Jahrbuch der Deutschen Bibliotheken Jahrgang 29. 178—181. ll.)

Egyetemi Könyvtár	Könyvvásárlásra	Könyvköztetésre	Egyéb dologi kiadásra	Összesen
	f o r d í t o t t ö s s z e g			
Berlin	78.271	22.183	15.422	115.876
Eonn	63.383	18.038	9.645	91.066
Breslau	81.177	18.506	14.982	114.665
Erlangen	34.867	8.035	9.243	52.145
Freiburg i. B.	67.627	19.882	4.200	91.709
Giessen	34.000	11.647	5.753	51.400

Egyetemi Könyvtár	Könyvvásárlásra	Könyvköttetésre	Egyéb dologi kiadásra	Összesen
	fordított			összeg
Göttingen	94.296	15.168	22.861	132.325
Greifswald	44.509	12.643	9.340	66.492
Halle	50.598	11.237	10.420	72.255
Hamburg (városi és egyetemi)	72.805	35.624	22.493	130.922
Heidelberg	60.792	10.019	6.261	77.072
Jena	39.976	9.526	6.194	55.696
Kiel	51.856	9.708	19.161	80.725
Köln (egyetemi és városi) ..	78.858	16.898	7.609	103.365
Königsberg	55.261	10.634	17.786	83.681
Leipzig	90.502	22.343	24.601	137.446
Marburg	46.778	15.539	9.630	71.947
München	51.232	14.046	16.621	81.899
Münster	57.428	14.401	10.965	82.794
Rostock	45.150	5.790	1.473	52.413
Tübingen	63.916	10.687	11.160	85.763
Würzburg	33.092	7.465	7.234	47.791

Ezzel szemben a mi költségvetési előirányzatunk hosszú idő óta minden évben 6000 pengő körüli deficittel szokott kezdődni, amely régebbi adósságok formájában az egyik évről a másikra szokott örökségképen átszállni. Sem ennek végleges törlesztésére, sem a fennálló mindenkori könyvigénylések stb. kielégítésére a rendelkezésünkre álló bevételeink elegendőnek nem bizonyulhattak. Igaz, hogy a mi összjavadalmunk az utolsó két évben szorgalmazásaim eredményeképpen — hála a följöttek hatóságok megértésének — magasabb volt, mint a közvetlenül az előtti években, nevezetesen 6—7000 pengő rendes állami átalányból, 4000 pengő rendkívüli segélyből és 18.000 pengő körüli autonóm bevételből állott; így is, ha valamennyire átszámítjuk a vásárlóerőt, csak jóakarattal vehető 20.000 márkával egyenlőnek. De ebből is lejön a személyi kiadásokra legalább évi 3500 márkának megfelelő összeg, valamint a mindenkori egyéb dologi kiadásokra szánt tekintélyes összeg is így a szigorúan vett könyvanyaggyarapításra: könyvbeszerzésre és könyvköttetésre aránytalanul kevés marad. S ezen felül nekünk az elsősorban ma is a német szakirodalomra támaszkodó tudományos életünk követelményeinek megfelelően többnyire német könyveket és folyóiratokat kell vásárolnunk, vagyis a német tudományos irodalomnak éppen azt a nagy termését kell pénzért megszerez-nünk, amelyet a német könyvtárak egy része ingyen kap meg: vagy kötelespéldánykép, vagy cserében, vagy ajándéku. Másszóval ezek a német könyvtárak hatalmas javadalmuknak nagy, legalább kéthar-

madrészét tisztán könyvbeszerzésre fordíthatják, ami a valóságban azt jelenti, hogy könyvvásárlásra egy sem fordít kevesebbet évi 33.000 márkánál, emellett ennek az összegnek tetemes részét nem német, hanem angol, francia és más idegennyelvű művek beszerzésére adják ki. Könyvkötésre is 7—22 ezer марка körül fordítanak évenként, a rostocki egyetemi könyvtár kivételével, amely csak 5790 márkát költött 1937—38-ban erre a célra. Hol maradunk mi ezektől a számunkra elérhetetlen és mesebeli számoktól? Nem akarom én okvetlenül összemérni intézetünket a német egyetemi könyvtárakkal, pedig talán kötelességem volna nem engedni az alacsonyabbrendűségi érzések kísértéseinek s ragaszkodni ahhoz, hogy Nobel-díjat nyert tanáru egyetemünk könyvtárának is ott kell állania azon a színvonalon, amelyen külföldi, elsősorban német kartársai állanak, mert különben a kultúrfőlényben lemaradunk s a Balkán államai megelőznek. Mert kultúrversenyfutásban megállani nem lehet, csak haladni vagy lemaradni. De úgy érzem, be kell azt mindenkinek látnia, hogy a mi egyetemi könyvtárunk javadalmának lényegesen magasabbnak kell lennie annál, amekkora jelenleg.

Máris nagyon visszaéltem a hallgatóság türelmével, de úgy gondolom, mutatis mutandis testvérintézeteinknek is nagy általánosságban ezek a panaszaik s az orvosláshoz is körülbelül ugyanazok a kívánságaik, amiket én az alábbiakban összegezsek magunkra vonatkozólag: pénzügyi tekintetben az állandó továbbfejlődés biztosítására *általánynaknak lényeges felelőse*, legalább a kolozsvári méretekre elengedhetetlen. Továbbá *könyvanyagkiegészítés* szempontjából:

1. A Kolozsvárott vesztett egyetemi és múzeumi könyvtári alapvető anyag pótlására szükségünk van ezenkívül egy darabig évi legalább 10.000 pengő rendkívüli könyvbeszerzési javadalomra.
2. Az eddig be nem szerezhett nélkülözhetetlen modern tudományos irodalom beszerzésére szükségünk van bizonyos ideig évi szintén legalább 10.000 pengő rendkívüli modern könyvbeszerzési javadalomra.
3. Javadalmunk mentesítendő minden személyi és egyéb nem könyvbeszerzésre vonatkozó kiadástól, hogy teljes egészében könyvbeszerzésre fordíthassuk.

Ez átvezet a *helykérdéssel* kapcsolatos kívánságainkra:

1. Elodázhatatlan jelenlegi raktárainknak két könyvtári emeletre való bontása, aminek fokozatos keresztülvitelére minimum évenkénti 10.000 pengő átalakítási segílyt kérünk, addigra is, míg
2. egyedüli reális, racionális megoldásként egy modern és felszerelt új egyetemi könyvtári épületet kapunk.

Személyzeti igényeink:

1. Legalább 1 gyakornoki állás, 1 szaknapidíjasi, 2 napidíjasi állás, 1 altiszt és 2 szegődményes engedélyezése a normális munkamenet lebonyolíthatására.

2. 10 ÁDOB-os beosztása intézetünkhöz a csekély létszámú személyzet túlterheltsége miatt előállott munkahátralékok feldolgozására.

3. A szegedi, különösen a kolozsvár-szegedi egyetemi könyvtári tisztviselőket az egyesített státusban ért sérelmek jóvátétele.

V.

Áttérek ezek után néhány kisebb panasz elmondására:

1. *Succrescentia* -hiány. Férfi munkaerőt lehetetlen kapni ezekre a rosszul vagy sehogysem dotált állásokra, amelyekkel a szolgálat kezdődik. A könyvtár a saját költségvetéséből személyi kiadásokra nem fordíthat többet, különben is ez a kezdőszolgálat egyáltalán nem is „kezdő”, mert nincs törvényes folytatása. Nincs meg a lehetősége annak, hogy arra hivatott férfi kezdőalkalmazottat úgy vehessünk fel, hogy számára csak valamelyes valószínűséggel is biztosíthassuk a kinevezéses állásba s ezzel az egyesített rangsorbajutást. Még 15 éve szolgáló, 10 éve miniszterileg kinevezett díjtalan könyvtári gyakornokunkat sem tudjuk a rangsorba bejuttatni. Biztosítani kell tehát a vidéki egyetemi könyvtárak számára legalább egy-egy olyan díjtalan gyakornokságot, amelyből a benne töltött időszerinti sorrendben bejuthassanak a díjas gyakornokságon keresztül a státusba, ami lényegében azt jelenti, hogy ezek a díjtalan gyakornokságok vétessenek hozzá az egyesített státushoz, úgy azonban, hogy az ezekbe az állásokba való kinevezésre való felterjesztés az üresedés beálltával egyidejűleg az illető vidéki egyetemi könyvtár igazgatóját illesse meg a szolgálati út betartásával.

2. *Csere* nagyobb kifejlesztése érdekében célszerű volna, ha a könyvtárak átalányának egy bizonyos hányadát arra a célra lehetne felhasználni, hogy azon a könyvtári tudományos tisztviselők munkájának gyümölcseiből összeállított kiadványsorozat vagy folyóirat jelenhessék meg. Évenként néhány ívnyi kiadvány nem kerülne aránylag sokba, viszont lehetővé tenné a könyvtár saját cseréjét.

3. *Tudományos munkára és önképzésre* szabályzatunk intézkedései szerint a szegedi egyetemi könyvtári tisztviselő a hivatalos időt nem használhatja fel s ezért ha feldolgozás közben kezébe kerül egy őt személyesen érdeklő szakmunka, még akkor is csak bizonyos lelkiismereti furdalásokkal mer beléje tekinteni, ha az a mű vagy cikk könyvtári tárgyú vagy szaktudományba vágó. Ugyancsak félve igényel elvétele egy-egy szakjába vágó munkát, miután a rendelés a

karok és a tanszékek igényei szerint igazodik. Kíváncos volna ennél fogva, hogy

a) a szolgálati idő bizonyos részében a szaktudományokat vagy a könyvtári tudományokat művelő alkalmazottak számára biztosítsák az *önművelődés joga*. A német könyvtáraknál ez napi két óra, azonban ott a napi szolgálati idő is legalább ugyanennyivel magasabb. A mi szolgálati időnk mellett arányos volna kb. 1 órát engedélyezni a tudományos önképzésre. De sajnos, a nagy személyzetihiányra és az óriási munkarestanciákra való tekintettel ezt a szegedi egyetemi könyvtárban csak az esetben lehetne gyakorlatilag is keresztülvinni, ha a fölöttes hatóságok teljesítenék a munkaenergia szaporítására vonatkozó kéréseinket.

b) A könyvtár javadalmából a karok rendelési keretei mellett bizonyos *hányadot biztosítani kell a könyvtári tisztviselőknek* az egyetemen tanszékekkel nem képviselt szakmai irodalmának beszerzésére is. Az egyetem hallgatói között is lehetnek olyanok, akik időnként éppen ezek iránt a tárgyak iránt érdeklődnek. Tehát kíváncsós, hogy a könyvtár tudományos személyzete éppen azokat a tárgyakat képviselje, amelyek tanszékekkel képviselve az egyetemen jelenleg nincsenek. Így az ő igénylésükre beszerzett könyvanyag által a könyvtár állománya teljesebb s az olvasók számára többoldalúlag értékesebb lesz; vagyis ez a könyvbeszerzés nem jelent felesleges kiadást.

4. *Könyvtárosképző tanfolyamok* alkalmával gondoskodást kérünk a vidéki résztvevők megfelelő olcsó, sőt ha lehet ingyenes ellátásáról. A vidéki résztvevők számára aránytalan megterhelést jelent az, hogy csekély fizetékükből Pesten megéljenek, a mi egyetemünk pedig nincs abban az anyagi helyzetben, hogy támogassa felküldött gyakorlóinkat. Az intézetet eléggé megterheli az, hogy a tanfolyamon résztvevő alkalmazottját arra az időre is díjazza saját költségvetése terhére.

Ezzel kapcsolatos másik panaszunk az, hogy szerény véleményem szerint a tanfolyam aránytalanul hosszúra nyúlik. Napi 1—2 órás elméleti képzés kevés. Mi azt szeretnők, hogy gyakorlóink a gyakorlati és elméleti kiképzést a feltétlenül szükséges leggazdaságosabb időn belül megkapják. A rendezőségnek figyelembe kellene vennie a vidék érdekeit s nem szabad akarata ellenére azt a látszatot ébredni engednie, mintha a tanfolyam hosszadalmassága arra is szolgálna, hogy a vidékieket kiszorítsa a fővárosiak előnyére, hármas alapon: a vidéki kezdőjavadalmazású könyvtári alkalmazott számára a főváros nagyon drága, a tanfolyam nagyon hosszú, az intézet olyan hosszú időre nem nélkülözheti alkalmazottait.

Legyen szabad befejezésül még csak a következőket érintenem. Mikor 3 évvel ezelőtt szerencsém volt a szegedi egyetemi könyvtár vezetését átvenni, ezeket az itt leírt állapotokat találtam és kaptam örökségül. Bár ezekhez hasonló szomorú és tarthatatlan állapotok, legyőzhetetlen nehézségek és akadályok egy nagy nemzeti és tudományos feladatokra hivatott intézet életében, valamint a nagy bajok megszüntetésére nélkülözhetetlen önzetlen, áldozatkész és lelkiismeretes harcok fogalma egyáltalán nem volt előttem ismeretlen az addigi pályafutásomon, hiszen közel háromévtizedes fővárosi tapasztalataim között bőven szerepeltek az ezekhez hasonló analóg viszonyoknak végigküzdése és szenvedése is, mégis — bevallom őszintén — született jóhiszeműséggemmel az elején meglepődtem és kissé meghökkentem új helyzetemben. De megtorpannom nem volt szabad. Erőt, vigasztalást, reményt egy jobb jövőben, a bajok gyökeres gyógyításában többféle forrásból próbáltam meríteni. Egy dologról sehogyan sem volt szabad megfeledkeznem sem nekem, sem senki másnak, arról: mily hatalmas erkölcsi tőkét képvisel mindenféle magyar szempontból az a megállapítás, hogy a szegedi Ferenc József-Tudományegyetem a régi kolozsvári Ferenc József-Tudományegyetem egyenes folytatója. Ez a megállapítás pedig nem sülyedhet egyszerű frázissá senki szemében és szájában. Ez a közvélemény által elfogadott és szentesített megállapítás kötelezettségekkel is jár, úgy az egész szegedi egyetemmel szemben, mint annak könyvtárával szemben. E kötelezettségeket pedig vállalni és teljesíteni kell, már csak azért is, hogy ne kerülhessünk inferioritásba a megszállott területek hasonló természetű intézményeivel szemben és kibírassuk az ezekkel való összehasonlítás mérlegét. Ennek az erős erkölcsi fegyvernek a ható erejét az intézet nem hagyhatja használatlanul és figyelmen kívül az életbevágó érdekeiért és fennmaradásáért folytatott nagy harcában.

SULICA SZILÁRD.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Az 1684-i felszabadító hadjárat angol- és németnyelvű naplójáról. Ismeretes, hogy Budavárának a töröktől 1686-ban történt visszafoglalása nem volt előzmény nélküli, egyszeri ostrom eredménye. Bécsnek 1683-i felmentése után megindult a töröknek Magyarországról való kiűzése és ez évtől kezdve a keresztyén seregek több-kevesebb sikerű felszabadító hadjáratokat vezettek magyar földön a török ellen. 1683 sikeres haditénye volt a párkányi nyílt győzelem és Esztergom elfoglalása, 1684-é pedig Visegrád birtokba vétele. A Visegrádot elfoglaló sereg azután — mint tudjuk — főleg BADENI LAJOS őrgróf sürgetésére Buda alá ment; innen azonban — bár Érdnél a felmentő török sereget leverte — 109 napos eredménytelen ostrom után elvonult és feloszlott.

E Visegrádot elfoglaló és Budát sikertelenül ostromló sereg hadjáratának 1684. május 20-tól október 31-ig (vagyis a sereg széteséséig) terjedő *hadinaplóját* tartalmazza az az angol-, ill. németnyelvű nyomtatvány, amelyről az alábbiakban néhány szót kívánunk szólalni.

Az *angolnyelvű* nyomtatvány, melynek egy példánya a glasgowi egyetemi könyvtárban volt a kezemben,¹ ezt a címet viseli: *A True and exact Relation of the Imperial Expedition in Hungaria in the Year 1684. Wherein is contained an Impartial and Full Account of the Siege and Defence of the City of Buda. As also The most remarkable Actions from day to day of the Elector of Bavaria. With an accurate Delineation of the aforesaid Siege. Collected and brought together with great care by a Chief Military Officer there.* (London: Printed for R. TAYLOR near Stationers-Hall, 1685. 4°. 45p. Egy metszettel, amely Budát ábrázolja észak felől.)

Ennek a nyomtatványnak a leírását megtaláltam a visszafoglalás jubileumára készült bibliográfiában (*Buda és Pest 1686. évi visszafoglalásának egykorú irodalma. 1683—1718.*) 384. sz. alatt. A leírás jelzi, hogy az adatot BALLAGI ALADÁR: *Buda és Pest a világirodalom-*

¹ A nyomtatvány könyvtári jelzete BG 50—c1; újonnan, egészsbőrbe kötötték. Proveninenciáját illetőleg csak annyit sikerült megtudnom, hogy a könyvtár 1925-ben 10 és fél shillingért vette egy bristoli antikváriustól.

ban c. műve kéziratban lévő II. kötetéből vette. BALLAGI szerint pedig a nyomtatvány megtalálható a Széchényi-Könyvtárban. A könyvtár régi szakkatalógusában valóban szerepel is *Hung. H. 2065c. 4°* jelzet és *Relation* címszó alatt; a betűrendes nagy katalógusba azonban már nincs felvéve és sem a jelzett helyen, sem az ú. n. apró Hungaricák között sincsen.

A jubileumi bibliográfia említi előszavában, hogy amely nyomtatvány a készítők kezében nem volt, annál szóról-szóra másolták a leírásnál BALLAGI. E *True and exact Relation*nél is nyilván így volt; nemcsak azért, mert a nyomtatvány a BALLAGI által jelzett helyen nem található, hanem azért is, mert ha kézben lett volna, akkor a bibliográfia készítői nem vették volna be felsorolásukba a nyomtatványt 506. sz. alatt még egyszer. Az 506. sz. alatti bejegyzés APPONYI II. 1203-at írja le. Ez a leírás teljességgel egyezik a 384. sz. alatti nyomtatványéval (ami egyúttal azonos a glasgowi példánnyal is), kivéve azt, hogy itt a cím így kezdődik: *Relation of the Imperial Expedition in Hungaria...*, vagyis amazzal összehasonlítva négy szóval (*A True and exact*) kevesebb van. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az APPONYI-példányban egyrészt a címlap felső része a kötéstől a könyv külső szélé felé egyre szélesedően restaurálva van, úgyhogy a *Relation* szót sem látjuk teljesen, másrészt pedig, hogy a könyvkötésnél ezt a példányt igen erősen körülvágták. A szöveg kezdetén azután (p. 1.) mindkettőben egyformán „*A true and exact Relation*” szavak állanak; a szöveg további részében is azonosságot mutatnak. Vagyis mégha az APPONYI-példányban az *A True and exact* nem a körülvágás vagy restaurálás következtében esett is le, hanem a címlap valóban *Relation*nel kezdődött már eredetileg is — ami valószínűnek nem látszik —, akkor sincsen mással dolgunk, mint egy esetleges címlap-variánssal.

A jubileumi bibliográfia 381. sz. alatt egy *németnyelvű* nyomtatványt ír le. (APPONYI II. 1174., ill. Fővárosi Könyvt. B. 0941/172.) Az APPONYI-példány után a cím ez: *Warhaftig — und ausführliche Relation dessen was sich zu Anfang und Ende des Käyserlichen Feld-Zuges in Hungarn Dieses 1684. Jahrs bey Dero Haupt-Armee Denkwürdiges zugetragen: Worinnen absonderlich enthalten ein unpartheyisch — und gründlicher Bericht von Belägerung und Defension der Stadt Ofen anzeigend alle sonderbare mehrentheils in eigener Gegenwart dabey observierte Begebnüsse: Sowohl auch was auf Chur-Bayrischer Seiten von Tag zu Tag remarquables passiret. Deme zu mehrer Erläuterung ein accurater Grund-Riss ermeldter Belägerung beygefüget. Mit grosser Mühe und Fleiss zusammengetragen und ausgefertigt von einem vornehmen Kriegs-Bedienten. Im Jahr 1684. (S. l. et typ. 4°. 32 p. Egy metszettel, amely Budát ábrázolja észak*

felől.)¹ A leírás jelzi, hogy a nyomtatvány a hadműveleteknek 1684. május 20-tól október 31-ig terjedő naplója.

Ha e németnyelvű *Warhafftig — und ausführliche Relation*nak és az angolnyelvű *A True and exact Relation*nek a szövegét összehasonlítjuk, azonnal meglátjuk, hogy fordítással van dolgunk. Tekintve a körülményeket, elsősorban a bajor választó dícséretét (amiért tulajdonképpen az egész munka készült), nem kétséges, hogy a német volt az eredeti és az angol a fordítás. A fordítás kevés és lényegtelen eltéréssel szóról-szóra való. Álljon itt néhány rövid példa:

p. 2. <i>Es weiss ein jeder, welchen Gestalt die Stadt Wien den 12. Septembris obgemeldten 1683. Jahrs glücklich entsetzet ...</i>	p. 1. <i>Every one knows how and in what manner the City of Vienna was September 12. 1683. happily relieved ...</i>

p. 3. <i>Montags den 12. war Ruhe-Tag; und wurde diesem Nachmittage Krigs-Rath gehalten ...</i>	p. 4. <i>Monday the 12th was a day of rest, and in the Afternoon was a Council of War held ...</i>

A nyomtatványok utolsó szavai:

<i>Auf welchem Tag ich dieselbe verlassen.</i>	<i>On which day I left it.</i>

A lapszámban való erős eltérés (a német 32, az angol 45 lapnyi szöveget ad) azonnal érthetővé válik, ha megnézve a két nyomtatványt, látjuk, hogy a német szöveg mennyivel sűrűbben és mennyivel kisebb betűtípussal nyomtatott, mint az angol.

Mind a két nyelvű nyomtatványban egy metszet is van: Buda képe észak felől nézve. Ez a metszet az általam látott példányok közül az APPONYI-féle németben hibátlanul megvan, a glasgowiban a hajtogatott metszet jobbfele leszakadt, az APPONYI-féle angoltól pedig teljességgel hiányzik, amint azt APPONYI maga is megjegyzi.

Tartalmát tekintve ez a *Relation* egyike azoknak a röplapoknak, amelyek német, olasz, francia, holland, angol, sőt spanyol és portugál földön is, rendszeren Bécsből származó tudósításokban számoltak be a hadjárat, a budai ostrom és megszállás egyes fejezeteiről, ezzel tájékoztatva a közvéleményt a keresztyén seregek felszabadító munkájáról.

A *Relation* meglehetősen száraz hadinapló, amely az 1684. május 20-ára, Vágsellyére hirdetett gyülekezőtől a seregnek az év október

¹ Említi ezt a német nyomtatványt a Magyar Könyvszemle 1900. évf. 187—188. lapjain BLEYER JAKAB, *Magyar vonatkozású német újságok a M. Nemz. Múzeum birtokában* c. cikke során, de csak bibliográfiai leírást ad. BLEYERre hivatkozik a jubileumi bibliográfia is.

31-én történt feloszlásáig napról-napra mondja el az eseményeket. Az előadás persze igen vázlatos, egy-egy napnak ritkán szentel 5—6 sor-nál többet. Az utolsó tíz nap története meg éppen néhány szóba van összeszorítva, mert az író lázba esett és a hadinaplót nem tudta az előbbiekhöz hasonlóan rendesen folytatni; a teljesség kedvéért azonban elmondja, hogy mi előzte meg a sereg feloszlását.

Magyarokról és magyar csapatokról többször olvashatunk a naplóban, mint pl. egy ifjú BETHLEN (a szövegben Behlen!) grófról vagy PÁLFIRÓL, vagy arról az 1000 magyar vitézből álló csapatról, amely résztvett a július 19-i esti ostromban, de a szövegben a magyarok szerepe nem domborodik ki különösen. Viszont már a cím is jelezte, hogy a bajor választó napról-napra véghezvitt nevezetes cselekedeteiről lesz különösképen szó.

Tudjuk, hogy különböző fejedelmi személyek seregeik élén személyesen is résztvettek ezekben a hadjáratokban. Ezek mind ünnepektől hősinek akartak maguknak kivívni az európai keresztyén közvélemény előtt. Ezért szálltak személyesen hadba és ezért akart mindegyik fővezér lenni, a tulajdonképeni fővezér, LOTHARINGIAI KÁROLY herceg kárára. Ennek persze egy sereg ellentét lett az eredménye, amelyet a több fázisában egységes hadvezetés nélkül való hadjárat sínylett meg tulajdonképen legjobban.

A hősinek színben feltűnni kívánó fejedelmi személyek között a bajor választó, MAX EMMANUEL különösen becsvágyó fiatalember volt és nyilván tévedés nélkül állítható, hogy a szóbanforgó *Relation* célja nemcsak a külföldi közvélemény tájékoztatása volt, hanem egyúttal a bajor választónak a kívánt hősiköntösbe való felöltöztetése is.

HARSÁNYI ANDRÁS.

Szegedi-Kis István két nyomtatványa Edinburghban. A négy nagy skóciai egyetemi könyvtárban magyar vonatkozású nyomtatványok után kutatva SZEGEDI-KIS ISTVÁN két munkájának, a *Loci communes*-nek és a *Speculum*-nak egy-egy példányát találtam meg Edinburghban.

Az edinburgh-i egyetemi könyvtárban SZEGEDI *Speculum Romanorum Pontificum*-a 1584-i bázeli (vagyis első) kiadásának egy példánya van. A könyvben bejegyzés csak a címlapon található, de ez az egysornyi szöveg is olvashatatlan; egyedül a *London* név és az 1585-ös évszám vehető ki. Ez mindenesetre értesít arról a jelentős körülményről, hogy az 1584. kinyomott munka egy példánya a megjelenést követő esztendőben már Londonban volt.

Ennél több és igen érdekes bejegyzések olvashatók a könyvtár másik SZEGEDI-féle könyvében, az 1585-i bázeli (tehát első) kiadású

Theologiae Sincerae Loci Communes de Deo et Homine-ben. Az igen szép, vízfoltos könyv első figyelemreméltó bejegyzése szerint *Empt. Lond. 28 Junii 1586 pret. 7 sh.*, azaz 1586 június 28-án Londonban vásárolták meg 7 shillingért. Alább ugyane kéztől még két bejegyzés van. Egyik: *3 lib. 10d Scot*; a másik alatta: *Johannis Davidsoni Liber*. A 7 shilling és a 3 font 10 penny között értékkülönbség nincsen, mert az utóbbi megjelölés után ott van a *Scot*, ami annyit jelent, hogy *skót értékben*; az pedig ismeretes, hogy a skót font értéke a font sterlingéhez képest a XVI. században állandóan romlott, míg a XVII. század elejére 12 skót font 1 font sterlinget ért. Az arány 1579. 1 : 8, 1597. pedig 1 : 10 volt. Az, hogy a londoni eladás ténye és a skót fonttal való értékmegjelölés ugyanegy kézzel íratott be a könyvbe (feltételezhetőleg a harmadik azonos kézzel írott bejegyzésben szereplő JOHN DAVIDSON-éval), arra mutat, hogy a könyv a londoni vásár után hamarosan Skóciába került, mégpedig az átszámítási arányt nézve inkább a 80-as, mint a 90-es években; esetleg éppen már 1586., amely esetben JOHN DAVIDSON vásárolta vagy vásároltatta magának a könyvet Londonban és a londoni vételárat írta bele ismételten a könyvbe skót értékben.

Későbbi kézzel még ez olvasható mint bejegyzés: *Donatus ab Joanne Weir 1618 és Donatus sum Academiae Edinburgenae (!) a Johanne Weir anno 1618*. Ez tehát a nyomtatványnak JOHN WEIR által 1618. az edinburgh-i teológiának történt ajándékoztatását örököltette meg.

Ez a két adat is szép bizonyítéka annak, hogy a XVI. századbeli magyar protestáns írók, elsősorban SZEGEDI munkái iránt, mily érdeklődés nyilvánult meg a nyugati protestánsoknál.

HARSÁNYI ANDRÁS.

„Az első magyar kantianus filozófia“ kérdéséhez. A M. KSzemle megelőző számában JOÓ TIBOR ismertette az Országos Széchényi-Könyvtár új szerzeményét, LENGYEL JÓZSEF egykori debreceni professzor 1800—1803. évi filozófiai előadásainak vezérfonalát. Eddig azt tartottuk, mondja, hogy MÁRTON ISTVÁN egykori pápai tanárnak a kriticismus szellemében írt, de teológiai jellegű műveit leszámítva (1796, 1817), „csak 1817-ben szólal meg KÖTELES SÁMUEL etikai művében“ magyar nyelven a kanti filozófia. „A Széchényi-Könyvtár új szerzeménye most sokkal korábbi időpontra tolja ki a magyarnyelvű kantianizmus kezdetét“, írja JOÓ TIBOR. Megállapítását helyesbítenem kell. Először is nem szabad leszámítanunk MÁRTON ISTVÁN teológiai művét az 1796-ban megjelent „Keresztyén theologusi morál“-t, annál kevésbbé, mert a mű I. Toldaléka a 663—769. lapo-

kon „Erkölcsi Szótár“ címen a kanti filozófia alapfogalmait betűrendben behatóan ismerteti: A priori, a posteriori, affectus, akarat... általános, antinómia, autonómia... stb. Az első magyar kantianus filozófia itt van — bár ez is átdolgozás — 1796-ban! Megemlítem ezenkívül MÁRTON ISTVÁN Kant-szellemű főiskolai előadásait, amelyeknek kézírata hallgatói másolatában szintén előbbre teszi az első magyar kantianus filozófia dátumát JOÓ TIBOR fennebbi dátumánál. „Tiszta minden és minden alkalmaztatott logika KIESEWETTER szerént“ 1799, „Propedeutikos metafizika három darabba“ 1799. Sajnos, a mű második része, „Az erkölcsök metafizikája, fundamentum-tétele és a praktikus okosság kritikája“ csak címében van meg, a leíró megkezdte a munkát, de másfél sor után abbahagyta. Az „Empirikos lélektudomány“ és „A lélektudománynak rövid extractusa“ szintén kantianus mű, s az előbbi két kézirattal együtt ugyanarra az időre, tehát 1800 előttre vall. (Lásd: MÁNDI MÁRTON ISTVÁN tudományos munkássága, Pápa 1931 című művem 123—124. lapjait.)

(Pápa.)

TRÓCSÁNYI DEZSŐ.

A szépirodalom üldözése. A MKSzemle 1938. IV. füzetében egykorú adatok alapján magyarázatát kerestem annak, hogy miért nem volt nálunk szépirodalom 1772-ig. Most két újabb adalékkal egészítem ki és támasztom alá akkori megállapításaimat. Az első adalék, amely egy XVIII. századbeli híres magyarországi festőt is említ és a magyar tudósok külföldi megbecsülése, itthoni mellőzése miatt panaszkodik, a könyvtáraknak is szemrehányást tesz a tudós és szent munkák elhanyagolásáért és a „költeményes románok“ előnyben részesítéseért. A másik adalék már a múlt század elejéről való s a régi hangnemben, a „bujaság tüzével“ hozza kapcsolatba „a vesztegető románokat“. E könyvtörténeti szempontból érdekes két adalék a következő:

„... Sinai Úr Magyar Ország Réformátziójának Históriaját ki-dolgozván, azt a' maga képével edgyütt, mellyet a' N. Váradi híres Piktör Ritter nevezetű festett, az anglusoknak engedte ezer és edgy-néhány száz Hollándiai aranyakból álló ajándék jutalomért. Melly tudós munkának kell ennek lenni, a' jutalmaztatás mutattya. Meg-lehet itt közönségesen jegyezni, hogy a' Magyar Tudósokat mennyire betsüllik az idegenek, hogy még meg-is jutalmazzák. Hát még ha közöttök élének, írnának és tanítának...? Bizonyság a' mi időnk, melly nagy ajándékokat és jutalmakat nyertének Hazánkfiái a' kül-földiektől, annyira hogy már nem-is tartatik nálunk ritkaságnak, ha

valaki külföldi jutalommal meg-tiszteltetik, minthogy ez minden esztendőben már közönséges dolog. Mi meg-szégyenelhetjük magunkat, ha nem becsüljük Hazánk tudossait. Ha az említett Prof. Úr e' munkáját a' Hazában hirdettette volna-ki, talám annak ki-nyomatatására elegendő költséget és fizetőket sem kapott volna. Ollyan meszsze lévő idegen Nemzet pedig azon kívül nagy jutalmat — is adott. Sajnálva tudjuk és látjuk, hogy Hazánkban már a' könyvárosok sem akarnak a' költeményes Románokon, Német Komédiákon, sőt a' Felséges Tsászárt-is sértegető könyveken (Pasquillus) kívül, más tudós és szent munkákat árulni. Mert meg-vallják, hogy amazokban több hasznok vagyon. De valyon azokból lehet e' tanulni a' tudományt, erköltsöt, a' keresztyén Hazafi kötelességet? O tempora! o mores!“ (MMúsa. 1789. apr. 28. 269—270 l.)

A másik adalék így szól:

„a' múlt September' közepénn Snell felől azt a' jelentést tettem, hogy Leopoldi Pesti vásárra annak 2-ik Darabját is leküldöm Titt. Fűskúti Landerer Mihály Typografus Úrhoz... A' munkának már ki nyomtatott első árkusát... meg küldötte. — Mond hatom, olly szép és nagyotska betűkkel nyomtattattya, hogy a' Casseli Biblia betűi majd semmivel sem szebbek ezeknél...“ — írja Kováts Sámuel Prédikátor.

Majd így folytatja:

„A' mindennapi szomorú tapasztalás taníttya, hogy a' bujaság' tüze a' nélkül is lángal ég, ha a' vesztegető Románok olajja rá nem töltetik is — mennyivel szentebb szándék és igyekezet azt óltani, mint gerjeszteni. Ha illyen forma (t. i. vallásos tárgyú) könyvek nagyobb számmal jelennének meg a' Magyar Közönség előtt, szembetűnő lenne annak haszna.“ (MKurir 1806. 6. sz. 87—88. l.) Tr. Z.

Kézi nyomda 1789-ben. Az Ofner und Pester Frag- und Kundschäftsblatt 1789. július 9-i száma egy „általános hasznú angol találmány“-ról, egy angol nyomdáról tesz jelentést. Ez a kicsi, javított angol nyomda, az M. Eisfelder és M. Pek „Künstler und Handelsleute aus Wien“ készítménye. Ennek segítségével mindenki rányomhatja teljes nevét könyveire, papirosra, névjegykártyára, selyemre, csalánvásznonra, vászonra... Ára 4, 5 frt. 44 k, 9 frt-ig. A betűk számától függ, hogy mennyibe kerül. Réztáblába is belenyomható a név ennek segítségével. Kezelése oly egyszerű, hogy két perc alatt bárki megtanulhatja. Lakás Pesten az Arany Bárány mellett, Servitater 567.

Használt-e ez a hirdetés és forgalomba jött-e nálunk a kézi-nyomda, amely egyúttal kezdetleges őse az Adrémá-nak, arra nincs adatunk.

Tr. Z.

Könyvbecslés, régi könyvek, könyvtárak értékének a megállapítása csak a könyvpiac ingadozó árainak ismerete alapján történhetik, de így is kockázatos vállalkozás. A könyv anyagának: papirosának, borítékának (kötésének) anyagértéke a régi könyv becslésésnél a leg-ritkább esetben számít, — a könyv kora, régisége sem irányadó, pedig a legtöbb laikus, akinek 200—300 éves könyve van, gondosan őrzi, hogy ha megszorul, eladásával segíthessen magán. A könyv ritkasága sem mindig érték, mert lehet az a ritka könyv valami hitvány Cicero- vagy Horatius-kiadás, iskolai tankönyv, amely iránt senki sem érdeklődik, nem tartozik semmiféle gyűjtési körbe. A régi könyv értékét a kereslet, az iránta megnyilvánuló érdeklődés szabja meg. Ha díszesen kiállított, gazdagon illuminált, stílusosan bekötött középkori kódex, vagy Corvina kerül a könypiacra, ezek iránt gazdag gyűjtők, állami és magán-könyvtárak részéről nyilvánul meg az érdeklődés, Európában és Amerikában, az érdeklődők egymásra verik az árakat s a könyv százezres, vagy több százezer pengős áron cserélhet gazdát. Ha a piacra kerülő könyv valamely nemzet irodalmának, vagy nyelvének forrásértékű, írott emléke, amely egyetlen vagy kevés példányban maradt fenn, az illető nemzet a legnagyobb pénzáldozatokra is hajlandó, hogy az a régi forrás az ő tulajdonába kerüljön. Az antikvár-piacra kerülő régi könyvtárak anyaga azonban általában nem ilyen könyvekből áll, — hanem egy-egy országon, egy-egy zárt kulturális egységen belül — nagyrészt ugyanazokból a régi nyomtatott könyvekből, nálunk magyar, latin, német, francia, olasz és angol könyvekből, olykor másnyelvűekből is. A könyvbecslőnek e könyveket kell megbecsülnie. Ha a könyvbecslő maga az antikvárius, aki a saját maga számára, eladás, raktár céljából vásárol, a maga vevőkörét, annak szükségletét és anyagi erejét tartva szem előtt, úgy becsüli meg a könyveket, hogy biztos haszonnal tudja továbbadni. Ha nincs vevője, vagy úgy látja, hogy a vele összeköttetésben álló hazai vagy külföldi antikváriusoknál sem tudja „lefedezni magát“, nem veszi át a „rég“, többszázszentendős könyvekből álló könyvtárat. Pedig esetleg ugyanezt a könyvtárat a szakértő jelen-tékeny összegre becsülte és pedig alapos utánjárás, katalógusok lapo-zása és belső érték alapján. Viszont az is megtörténhetik, hogy a szak-értő, a leglelkiismeretesebb munka, katalógusárak figyelembevételével lebecsül egy könyvtárat, amelyet az antikvárius mégis jó áron vásárol meg, mert egyes darabjai, vagy az egész anyag iránt vevői körében érdeklődésre számíthat. A régi könyvek millióinak tömegében igen nehéz tájékozódni, bár a könyvtárakról megjelent évi, vagy össze-

foglaló külföldi katalógusok külföldi könyvekre vonatkozólag eddig is hasznos utbaigazítást adtak. A magyar antikvár-piac áairól azonban eddig összefoglaló áttekintésünk nem volt, de — örömmel jelenthetjük — már készül, sőt sajtó alatt is van és MAKKAJ LÁSZLÓ munkájában az Országos Széchényi-Könyvtár kiadásában rövidesen meg is jelenik, az antikvár-katalógusokban ajánlott és a könyvaukciókon elért árak feltüntetésével. Ez persze nem jelenti azt, hogy könyvbecslés most már e katalógus alapján elvégezhető, mert éppen a katalógusból is kiderül, hogy a piac árai időnként változóak, az egyes könyvek iránti érdeklődés, vagy a közgazdasági helyzet, a könyvvásárlók, tudósok, gyűjtők anyagi helyzetének változása, a könyvek állapota s esetleges bejegyzései szerint. De MAKKAJ könyve tájékozást fog nyújtani arról, hogy az elmúlt évtizedekben miképen értékelték a magyar könyvpiacra a forgalomban volt régi könyveket.

TR. Z.

Párizsi forma kötés. A *Magyar Kurir* 1822. évfolyamában olvasom „Jelentés. Hébe. Zsebkönyv 1823-ra, kiadta Igaz Sámuel. Hat részre metszett képpel, Villiers, Huit, Bája, Perger, Schnorr és Höfel János rajzolatjaik után Blaschke, Kovács s Höfel által; kéziratmásolatokkal és muzsikai darabbal; (mellette vagy az 1823-ra szőlő Kalendárium, hasonlóul metszett cím-képpel Lenhardtól); párizsi forma kötésben, aranyos metszéssel, tokban, velin papirosra nyomtatva 7 f V. Cz. (*M. Kurir* 1822. II., 340.) „Auróra... 1823-ra. Tíz részre metszett képpel, G. M. Petrich és Schärmer rajzolatjaik után, Blaschke, Axmann, Höfel és Loos által;... Párizsi forma kötésben, aranyos metszéssel, tokban, velin papirosra nyomtatva. (*M. Kurir* 1822. II. 404.)

A párizsi forma kötés a *Hébe* és *Auróra* selyemkötése, az első, finom, aranymetszésű, elegáns kötés, amely nagyobb számban került a könyvpiacra.

TR. Z.

Erdélyi Magyar Hir-vivő. Der neue Kurier 1790. évi folyamának egyik mellékletében olvasom:

„igyekezzünk ezen folyó 1790-dik Esztendőben Aprilisnak harmadik napján el-kezdve, Juniusnak utolsó napjáig Ujságainkat minden héten egyszer Tsötörtök nap botsátani; Juliusban kezdjük minden héten két izben külden, úgy-mint Hetfőn és Tsötörtökön... ezen Hir-vivőnek árrát oly kevésre szabtuk a' mint tsak lehetett.

A' szebeni Elő fizető Urak mind a' Pénzt az Ujságokért, mind pedig hozzánk teendő Jelentéseiket [Tudósításokat] említett Hochmeister Márton Szebeni Könyv Nyomtatónál adják-be.

Szeben, 18-dik Febr. 1790.

Az Erdélyi Magyar Hirvivő,
író Társaság.

A hatoldalas magyarnyelvű előfizetési felhívás: „Tudositás az Erdélyi Magyar Hir-vivőről“ mint „Zehnte besondere Beilage zu Num. 28. des neuen Kuriers aus Ungarn“ jelent meg. (Der neue Kurier 1790. 301. l.)

Kereszty bibliográfiája említi. Hol található és hány száma jelent meg?

TR. Z.

Ki látta az Ungrische Oekonomische Zeitung-ot ? „Auf die Ungrische Oekonomische Zeitung, welche der Eigenthümer des Pester und Ofner Kundschaftamtes veranstaltet, gehen die Bestellungen nach Wunsch. Am 15. dies erschien das erste Stück davon und wird zur Probe dem Pester Kurier unentgeltlich den 18. beigelegt. Alle Patrioten Ungarns, und Liebhaber Vaterländischer Landeskultur werden brüderlich aufgefordert, durch ihre Vorsprache diese nützliche Unternehmung zu empfehlen, und dem Herrn Verfasser des Magyar Kurier dankt der Verleger hiermit verbindlichst für seine Güte.“ (O. und P. Frag- und Kundschaftsblatt 1789. Juli 16. 214. l.)

Megjelent-e az Ungrische Oekonomische Zeitung s megvan-e valahol Kereszty nem ismeri.

TR. Z.

Színházi évkönyvek, zsebkönyvek és almanachok a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárában. A magyar színészet történetével foglalkozóknak sok nehézséggel kell megküzdeniök. Forrásmunka nagyon kevés van és különösen az 1796-tól 1837-ig terjedő időszak sok részben még mindig nagyon is homályos. A régi hírlapok csak szórványosan és nagyon felületesen foglalkoztak a színházak munkájával és teljesen figyelmen kívül hagyták azt, hogy írásaik valamikor történeti dokumentumokként fognak szolgálni. Inkább lehet támaszkodni a színházi év-, zsebkönyvekre és almanachokra, bár ezeknek adatai sem kielégítőek.

E könyvecskék legnagyobb hibája, hogy egyszerűen az előadott darabok címének felsorolására szorítkoznak, a szerzők nevének megemlékezése nélkül.

Ezeket a kiskönyvecskéket többnyire a színtársulatok sugói adták ki és csak a Nemzeti Színház zsebkönyvét adta ki 1868-tól CSEPREGI LAJOS, a színház titkára.

A legrégebb ilyen magyar nyelvű könyvet 1793-ban adták ki a Nemzeti Játzó Társaság Tagjai. A következő évek kiadványai mind egy kaptafára készülnek. Változást hozott a KÖNYVES MÁTÉ által 1834-ben kiadott *Játékszíni koszorú*, mely az egész ország magyar színészetének adatait magában foglalja.

Ugyancsak az egész ország színjátszását foglalja magában a VAHOT IMRE által 1853-ban kiadott *Játékszíni Almanach*.

Ezután 1872-ig csak az egyes színtársulatok adatait magában foglaló ily könyvecskék jelennek meg. 1872-ben jelenik meg *A magyar színészet országos névtára*, LENHARDT E. kiadásában. Ennél még töké-

letesebb a DR. INCZE HENRIK szerkesztésében megjelent *Magyar művészeti almanach*, mely nemcsak a színművészetet, hanem az összes művészetek adatait tartalmazza.

A kutatóknak az évkönyvekre vonatkozó munkáját megkönnyítendő, az alábbi táblázatban felsorolom a Széchényi-könyvtárban fellelhető almanachokat, zseb- és évkönyveket, mégpedig városok szerint és kronológikus sorrendben csoportosítva, helyrajzi számukat is feltüntetve.

A táblázatban feltüntetett évszámok azt az évet tüntetik fel, amelyre vonatkozó adatok az illető könyvben foglaltatnak. Az évszámok után a könyvek helyrajzi száma van feltüntetve.

I. M a g y a r n y e l v ű e k :

A város neve	Évszám	Hely- rajzi szám	A város neve	Évszám	Hely- rajzi szám
Nemzeti Színház	1838-tól	Hung. l.	"	1853	3130ib
	1876-ig	3130	"	1855	3130ka
Pest	1793	3165a	"	1856	3130m
"	1794	3035	"	"	3130o
"	1795	3030	"	1858	3130r
"	1809	3055	"	1899	3131o
"	1810	3054	"	1862	3130v
"	1811	3056	"	"	3130v
"	1812	3066	"	1866	3166i
"	1813	3070	"	1867	3010b
"	1814	3070	"	1868	3132j
"	1819	3170	"	1869	3132xy
"	1827	3056a	"	1870	3152ab
"	1828	3130	"	1875	3132r
"	1831	3095	Baja	1831	3170b
"	1832	3070b	Balatonfüred	1825	3170n
"	1861	3131	"	1831	3170b
Buda	1819	3170	"	1833	3099
"	1827	3056a	"	1833	3156ax
"	1832	3070b	"	1858	3154b
"	1833	3115	"	1863	3322
"	1834	3170d	Bécs	1856	3130o
"	1835	3116	Beregszász	1830	3150
"	1861	3131r	Debrecen	1830	3150
"	1862	3131r	"	1832	3165b
"	1867	3164x	"	1857/8	3170f
"	1868	3166b	"	1864	3131y
"	1869	3166c	"	1870	3130zd
Alap	1837	3169h	"	1878	3156s
Arad	1833	3169i	"	1879/80	3156x

A város neve	Évszám	Hely- rajzi szám	A város neve	Évszám	Hely- rajzi szám
Eger	?	3167	Kolozsvár	1827	3056a
"	1857/8	3130i	"	1828/29	3054a
"	1858	3154b	"	1830	3150
Eperjes	1830	3150	"	1833	3169k
Esztergom	1861	3164x	"	1840	3169a
"	1841	3009	"	1843/4	3167i
Gyöngyös	1868	3132h	"	1846/7	3156c
Győr	1831	3170b	"	1854	3130jd
"	1833	3099	"	1856	3156
"	1833	3156ax	"	1859/60	3130sp
"	1844/5	3130g	"	1860	3167d
"	1848	3130hs	"	1863	3167c
"	1856	3130e	"	1864	3167a
"	1868	3167f	"	1865	3166k
"	1869	3141f	"	1867	3166h
"	1870	3131g	"	1869	3132
"	1871	3131i	"	1870	3132
Gyula	1858	3130h	Komárom	?	3165f
"	1863	3131v	"	1821	3170
Halas	1831	3170b	"	1833	3099
"	1833	3169i	"	1836	3170g
Hódmezővásárhely	1833	3169i	"	1858	3170f
Hódmezővásárhely	1871	3010a	"	1859	3130s
Kaposvár	1833	3099	"	1865	3132a
"	1837	3169h	"	1871	3132m
Kassa	1829/30	3150	"	1872	3131h
"	1833	3169k	Kőszeg	1841	3009
"	1837	3169g	Lugos	1852	3131k
"	1837/8	3169f	Mágocs	1837	3169h
"	1858	3154b	Máramarossziget	1830	3150
"	1863	3131c	"	1866	3132b
"	1866	3132d	Marosvásárhely	1846/7	3167h
"	1866	3132c	Miskolc	1833	3169i
"	1867	3132i	"	1831/2	3165b
"	1869/70	3132z	"	1854	3160
"	1871	3132y	"	1857/8	3154a
Kecskemét	1832	3170b	"	1858/9	3154b
"	1833	3169i	"	1859	3131n
"	1833	3156ax	"	1860/61	3131s
"	1858	3170f	"	1864/5	3131d
Keszthely	1831	3170b	"	1866	3166j
"	1833	3099	"	1871	3166a
"	1841	3009	"	1880	3130cf
Kisczell	1831	3170b	"	?	3131j

A város neve	Évszám	Hely- rajzi szám	A város neve	Évszám	Hely- rajzi szám
Nagyvárad	1833	3169k	"	1861	3130x
"	1856	3130 o	"	1866	3154 c
"	1875	3132n	"	1867	3132g
Paks	1837	3169h	"	1871	3132k
Pécs	1821	3170	Székesfehérvár	1818	3170
"	1823	3170	"	1819	3170
"	1839	3169 c	"	1821	3170
"	1847	3163	"	1822	3170
Pelsőcz	1832	3165b	"	1823	3170
Pozsony	1825	3170n	"	1825	3170n
"	1833	3099	"	1827	3056a
"	1843	3130a	"	1831	3170b
"	1847/8	3156m	"	1833	3099
"	1856	3130 o	"	1834	3156ax
"	1860	3131p	"	1837	3169h
Rozsnyó	1832	3165b	"	1841	3167k
"	1840	3169d	"	1875/6	3132v
Sárospatak	1832	3165b	"	1876/7	3132 o
"	1868/9	3132u	"	1877	3132 t
"	1871	3132x	Szekszárd	1837	3169h
Sátoraljaújhely	1866	3132 f	"	1866	3132 e
Sopron	1820	3165 c	Szigetvár	1837	3169h
"	1841	3009	Szombathely	1833	3099
"	1863	3132x	"	1841	3009
"	1878	3132s	Ungvár	1830	3150
"	?	3165	Veszprém	1823	3170
Sümeg	1831	3170b	"	1825	3170n
"	1841	3009	"	1831	3170b
Szabadka	1827	3056a	"	1833	3099
"	1868	3131	"	1837	3169h
"	1872	3166 f	"	1859	3131m
"	1871	3166g	Zalaegerszeg	1831	3170b
Szatmár	1858	3130p	"	1833	3099
"	1861	3131a	"	1857	3130n
"	1862	3131b	Zombor	1825	3170n
"	1871	3132l	Magyarország egész		
"	1877	3132 r	területére	1853	3128
Szeben	1844	3156k	Magyarország egész		
Szeged	1827	3056a	területére	1872/76	3154
"	1833	3166	Magyarország egész		
"	1833	3169	területére	1901/7	3133g
"	1838	3111	Magyarország egész		
"	1855	3130ls	területére	1909/13	3133g
"	1860	3130y			

A város neve	Evszám	Hely- rajzi szám	A város neve	Evszám	Hely- rajzi szám
Magyarország egész területére	1920	3133g	Magyarország egész területére	1922	3133g

II. N é m e t n y e l v ű e k :

Pest	1783		"	1826/7	
" és Buda	1789		Buda	1825/6	
" " "	1790		"	1826/7	
" " "	1791		Pest	1827/8	
" " "	1792		"	1828/9	
" " "	1793		"	1829/30	
" " "	1794		"	1830/1	
" " "	1795		"	1826	
" " "	1796		"	1815/8	
" " "	1797		"	1831/2	
" " "	1798		"	1832/3	
" " "	1799		"	1833/4	
" " "	1800		"	1834/5	3020
" " "	1801		"	1835/6	
" " "	1802		"	1836/7	
" " "	1803		"	1838/9	
" " "	1804		"	1839/40	
" " "	1805		"	1840/1	
" " "	1806		"	1841/2	
" " "	1807	3020	"	1842/3	
" " "	1808		"	1843/4	
" " "	1809		"	1844/5	
" " "	1809/10		"	1845/6	
" " "	1810/11		" és Buda	1846/7	
" " "	1811/12		" " "	1848/9	
" " "	1812/13		" " "	1852	3129
" " "	1813/4		" " "	1855	3162f
" " "	1814/5		" " "	1856	3162c
" " "	1815/6		Erdődischer		
" " "	1816/7		Theateralmanach	1785/6	3164n
" " "	1818		Arad	1845/6	3162ax
" " "	1818/9		"	1846	3162bc
" " "	1819/20		Eperjes	1844	3162ab
" " "	1820/21		"	1845/6	3162ab
" " "	1821/2		Lugos	1836/7	3008c
" " "	1822/3		"	1839	3162a
Buda	1823/4		"	1840	3156n
Pest	1824/5		"	1846	3008d
"	1826		"	1846	3162d

A város neve	Évszám	Hely- rajzi szám	A város neve	Évszám	Hely- rajzi szám
Pozsony	1843/4	3164	Temesvár	1836	3162
Sopron	1832	3162 ac	„	1841	3162b
„	1833	3162 ac	„	1844	3162 c

JÓNÁS ALFRÉD.

ISMERTETÉSEK.

A győri közkönyvtár negyven éve. BAY FERENC DR., *A Győri Városi Közkönyvtár Évkönyve* I. 1898—1938. Szerkesztette: —. A Könyvtár kiadása. Győr, Baross-ny. 1939. 58 l. + tj. + sztl. 8°.

Széles, áttekintő képet fest a könyvtár s ezzel kapcsolatosan a győri könyvkultúra multjáról és jelenéről. A könyvtár történetét a főbb mérföldkövek említésével LENGYEL ALFRÉD mondja el. Ismeretes, hogy a mai közkönyvtár alapját kitevő régi városi könyvtár — létrejöttét voltaképpen a helyi városi levéltár rendezésének köszönheti. A rendezés során a könyveket elkülönítették a levelektől s az így nyert kontingenst formálták önálló gyűjteménnyé. E gyűjtemény „intézményes“ gyarapodását biztosította 1901-ben a „Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége“, amidőn a győri kir. ügyészséghez beérkező kötelezpéldányokat a könyvtárba utalta. A könyvtár a békés fejlődés útjára lépett s a fejlődés nyugodt menetébe időnként nagyértékű magánkönyvtárak vétele vitt ugrásszerű lendületet. A fejlődést később a könyvtár és felettes fórumai időnként csak jelentékeny áldozatok árán biztosíthatták.

A férőhely kérdése már ennél az intézménynél is nyugtalanít és megoldásra vár. BAY FERENC, a könyvtár jelenlegi vezetője, a könyvtár új, önálló elhelyezésére gondol. (Elgondolását tavaly propaganda-füzet keretében is kifejtette). A Könyvtárnak ez az egyik célkitűzése. A másik — BAY szerint: — „a győri könyvtárkultúra megteremtése“. Az eddigi eredmények sorából, melyekre BAY e ponton hivatkozik, kiemeljük egy központi katalógusnak a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőjének kezdeményezésére megindított előkészítési munkálatait. E munkálatok tizennégy győri könyvtár anyagának egy a Városi Közkönyvtárba őrzendő cédulakatalóguson való nyilvántartását célozzák. A Közkönyvtár harmadik célkitűzése, BAY szerint, tisztviselői státusának rendezése. E ponton BAY tervezetet is ismertet.

A Könyvtár napi életébe érdekes betekintést nyújt az 1938. évről közölt statisztikája. Irodalomtörténeti szempontból is igen értékes a legolvasottabb szerzőket és műveket bemutató oszlopok.

A Könyvtár multba néző arcát vetíti elénk az a két fejezet, mely a helyi STREIBIG-nyomda kiadványaival s ezeknek az irodalom tör-

ténetében elfoglalt helyével foglalkozik. Több, mint két évszázada már, hogy Győrött gyökeret vert a Sopronból beköltözött STREIBIG JÓZSEF ANTAL nyomdája, — s ezzel egyben egy helyi könyvkultúra kialakulásának a lehetősége is. Igaz ugyan, hogy a kezdeményezés szellemi téren nem vonása e nyomda kiadópolitikájának, — sokkal inkább jellemzi (főleg XVIII. századi) irodalmi értékek újra való kiadása — szerepe azonban mégis nagyon jelentős. És volt egy pillanata — RÉVAI MIKLÓS, RÁTH MÁTYÁS, PÉTZELI JÓZSEF, PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM győri évei —, mellyel az irodalmi idők síkján prominenssé emelkedett és Győr városát szellemi gócponttá tette. Könyvtáros számára különösen emlékezetes évszám 1803. Ekkor hagyta el a nyomda sajtóját az első magyar bibliográfia, SÁNDOR ISTVÁN műve: „Magyar könyvesház, avagy a' magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerént való rövid említésök.“ Az 1850-ig fennállott STREIBIG-nyomda által kiadott művekből eddig 178 darab van együtt, gerinces díszbe ez a Könyvtár „győri gyűjteményé“-nek. A nyomda történetének keretében LENGYEL ALFRÉD valamennyiről pontos címléírást közöl. A nyomda működését, kiadványait irodalomtörténeti szempontból JENEI FERENC méltatja.

Évkönyvét a Győri Városi Közkönyvtár néhai nagynevű igazgatója és voltaképeni életrehívója: SEFCSIK FERENC emlékének szentelte.

SUPKA ERVIN.

Szarvasi Margit: *Magánkönyvtáraink a XVIII. században.* (Az Országos Széchényi-Könyvtár kiadványai. VII.) Budapest, kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtára. (1939.) 8°. 131+1 sztl. 1.

Az utóbbi évtizedek szépszámú és jelentős könyvtártudománnyal foglalkozó tanulmánya, könyvtártörténeti értekezése, elméleti bibliológiai munkái sorát méltóképen egészíti ki ez a nagy áttekintésű, hatalmas keresztmetszetet adó könyvtártörténeti mű, mely előttünk fekszik. A gazdag korszakot, melynek művelődéstörténeti arculatát rengeteg forrásmunka megemésztése és beledolgozása árán meg lehetőséggel az olvasó elé vetíti (hála nagykészültségű bizonyító eljárásának) e könyv alapján akár a *magyar könyvtár-korszaknak* is lehetne nevezni. A magyar művelődési ház jelszava e korban — *musis patriis* — nemcsak a marosvásárhelyi TELEKI-TÉKA s a többi főúri könyvtár oromfalán lánkol, de ott ég a második vonalban szerényen meghúzódó, érdemben azonban épp olyan elsőrendű tudós-könyvtáros arcán: KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY-én, BOD PETER-én, vagy KOLLER JÓZSEF-én. Szinte szimbolumként, képszerűen látjuk e kor felett lebegni SZÉCHÉNYI FERENC gróf alakját, aki KÓNYI ISTVÁN strázsamesterrel

levelez könyvtárgyarapító buzgalmában, szintúgy ÁRVA BETHLEN KATÁÉÉ, BOD PÉTER sugalmazó, tudós profiljával a háttérben...

A török világ sötétsége után nagy művelődési áhítat szállja meg a társadalom felső rétegeit; de ez a törekvés sokáig gátolt és kielégítetlen marad. Nemzeti királyi udvar, ahonnan tudás és műveltség s egy magasabb nemzeti életforma sugárküllői áradhatnának az országra: nincsen. Idegen királyaink „provinciának tekintették a török alól felszabadult földet, ahol pedig csak közvetlen megértő fejedelmi gondoskodás tehetne volna jóvá a középkor-végi és újkor-eleji fejlett kultúra másfél százados pusztulását, sőt megsemmisülését.”

A megújódásra kész magyar társadalom életösztönének különös bravurját mutatja a könyvtáralapítás-történet áttekintése. A látszólag Bécsre utalt magyarság, a Bécsset járó főpapok és főurak ugyanis művelődési ellensúlyként Rómából (három főpapunk is tartózkodott hosszabb időn át a San Apollinare könyvtárban), vagy a másik latin hazából, Franciaországból hozzák haza eleinte a vallásos barokk, később a „Lumière” szellemi javait. A felvilágosodás korából olyan franciás könyvkultúrát penderítenek ide, hogy, amint mondják, a francia XVIII. század kutatója akár Magyarországon is befejezheti munkáját, nem kell könyvekért Frankhonba mennie.

A dunántúli szemnekvaló barokk díszkönyvtáraktól a szerény erdélyi tudós-polcokig izgalmas és gyönyörködtető utat jár meg a magyar könyvkultúra. A latin, vagy német egyházi barokktól a felvilágosult franciásságon át a világi magyarságig halad ez az út. A század elején még a túldíszített, pompázatoságukban is merev s hozzáférhetetlen főpapi könyvtárakba csak elvétve vetődött be egy-egy magyar könyv vagy kézirat (Batthyány könyvtára kivétel: a magyar érzelmű főpap sokat áldozott régi magyar munkák megszerzésére is); a század végefelé már azonban kizárólag magyar könyveket gyűjtő könyvtárakban bővelkedünk: a sok méltatlanságot szenvedett, egy időben éppenséggel ponyvának minősített magyar irodalom végre méltó helyére kerül. A felvilágosodás nyomán járó áramlatok következményeképpen némely nagyobb könyvgyűjtemény a XVIII. század végén megfelelő korlátozással a tudományos kutatásnak (a „közönségnek” is) megközelíthető. Az egyén „Leswuth”-jából tehát szép lassan az öntudatra ébredő nemzeti tudomány tápláló anyaga alakult ki, s az alapítók messzi évtizedekre, sőt évszázadokra, előre megszabták könyvtáraik fejlődésének nemzeti kultúrát sugárzó útját.

A pontos és világos művelődéstörténeti áttekintésen kívül nagy munkát végzett SZARVASI MARGIT könyvértékeink könyvtárankénti felsorolásával, miáltal könyve nélkülözhetetlen *kalauz* lett, minden olvasóját nemzeti büszkeséggel eltöltő művelődéstörténeti útmutató.

Annál nagyobb szomorúság fogja el azonban az embert, amikor például ÁRVA BETHLEN KATA könyveinek sorsáról olvas (1849-ben a román pusztítás áldozatául esett, özvegyével, a nagyenyedi kollégium könyvtárával egyetemben), vagy a nagyapponyi APPONYI könyvtárról, melyet — akárcsak a gróf REVICZKY KÁROLY-ét — külföldön elárvereztek. Könyvtárainkat is ugyanaz a fátum üldözi, amely ide-oda hánnya-veti a könyveket. Ugyanazzal a szomorúsággal (némi reménység mostanában kezd derengeni!) gondolunk a békeszerződések által ellenséges országokhoz csatolt magyar terület könyvtárait, melyeknek majd mindegyike mérhetetlen értékű könyvkenododiumokat őriz: a marosvásárhelyi TELEKI-Tékára, a gyulafehérvári Batthyányeumra a pozsonyi, aradi könyvtárakra s a nagyszebeni BRUCKENTHAL-múzeum könyvtárára.

Mint e mű külön könyvtártörténeti értékéről, meg kell emlékeznünk még a györgyfalvi CSÉPÁN ISTVÁN-nak szentelt néhány oldalról, melyeket Szerző a rendelkezésre jutott adatok közlésének egyéni és önálló hangjával emel ki az inkább forrásmunkákból merített, sok utalással és citátummal közölt — tárgyi szempontból természetesen nem kevésbé nagy horderejű — más gyűjtőkre vonatkozó fejezetekből. Ennek a résznek szerves kiegészítője györgyfalvi CSÉPÁN ISTVÁN háromszázharminchárom könyvének, néhány képeinek és térképeinek függelékben közölt lajstroma.

Vétek, hogy a gazdag anyagú, nagy tárgyismeretre és tárgyszeretetre valló, hézagpótló jelentőségű munkában elég sok bizonytalan felépítésű „barokk” mondat és nem egy henye jelzőhasználat fordul elő.

JÉKELY ZOTTÁN.

LEVÉLSZEKRÉNY.

A Hírlaptár a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának helyiségéből át fog költözni a Hírlaptár számára megvásárolt palotába, amely a Magyar Nemzeti Múzeum központi épületének szomszédságában, az Esterházy-utca és Sándor-utca sarkán van. Ez a palota, melyet az állam herceg Festetics Györgytől, a helikoni ünnepek rendezőjének, a keszthelyi Georgicon megalapítójának, gróf Festetics Györgynek a dédunokájától vásárolt meg, nem most először kerül kapcsolatba a Magyar Nemzeti Múzeummal: hatalmas istállója már szolgált kisegítő raktárul 1919-ben, amikor a Károlyi-kormány intézkedésére éppen a Hírlaptár anyagának egy része nyert benne elhelyezést. Bár e palota közelségével, méreteivel és olvasóteremül igen alkalmas, világos és tágas dísztermével Hírlaptár céljaira a legalkalmasabb, kellő átalakítások nélkül nem foglalható el teljesen. A tervek szerint, melyek még csak nagy vonalakban vannak készen, az istálló helyére kerül a hatemeletes vasállványokkal berendezett raktár, az olvasóteremmé átalakítandó díszterem körüli helyiségekben nyerne elhelyezést a kézikönyvtár, valamint a legsűrűbben használt hírlap- és folyóiratanyag. Egyelőre a Hírlaptár csak azt az anyagát szállította át, amely — férőhely hiánya miatt — feldolgozatlanul hevert az eddigi Hírlaptár terein és utcáiban, valamint oly külföldi és hazai újságokat, amelyeket kutatóink csak a legkritkább esetben szoktak keresni. Ez utóbbiak azonban olymódon nyernek elhelyezést a volt Festetics-palota termeiben, hogy szükség esetén a kutatók a Széchényi Könyvtár központi olvasótermében egyik napról a másikra megkaphatják.

A volt Festetics-palotába átköltözött a Zeneműtár, az Aprónyomtatványok tára (plakátok, gyászjelentések) és a Térképtár. Ezek ideiglenesen foglalták el a palota egyes termeit, olyképen, hogy kutatóikat ott, a raktárhelyiségek mellett levő kutatószobában kiszolgálhatják.

Gróf Teleki Pál és Dr. Hóman Bálint volt és jelenlegi kultuszminiszternek hálával adózik fenti nagyjelentőségű intézkedéseért az egész magyar tudományos világ.

Őskutatás a könyvtárakban. A zsidótörvény és az ezzel kapcsolatban szükségessé vált lezármazási igazolások jelentékenyen megszorították a könyvtárak látogatóinak a számát. Eddig is voltak őskutatások könyvtárakban is, főképen nemesség igazolása céljából, a mai kutatók azonban közeli ősöknek, szülőknék, nagyszülőknék, dédszülőknék (vagy sajátmaguknak) iskolai, katonai, háborús szereplését, erre vonatkozó adatait, vagy az 1848/49-i szabadságharcban való részvételét akarják igazolni. Ezért ma egyre gyakrabban keresett könyvek a Rendeleti Közlöny, Verordnungsblatt és a Streffleur, az 1848/49-es hírlapok — részben az iskolai értesítők és a gyászjelentések. Megszaporodott a könyvtárak munkája, elsősorban a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának munkája, a könyvekből, hírlapokból, rendeleti közlönyökből kiírt cikkek másolásával, fotokópizálásával és ezek hitelesítésével is. Íme, a könyvtár és a mindennapi élet kapcsolata.

A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete f. év június 8—10-én tartotta második országos kongresszusát. A könyvtárosi és levéltárosi szakosztályok ülésein, valamint a megnyitó együttes ülésen és a közgyűlésen számos értékes előadás, hozzászólás és a pansznapon több figyelmet érdemlő felszólalás hangzott el. A könyvtárakat érdeklő előadásokat és felszólalásokat a Magyar Könyvszemle következő számaiban fogjuk közzétenni.

Andrád Sámuel Magyar Stentorát ki ismeri? Irodalomtörténeteink, lexikonaink nem tudnak róla. — Néhai Edvi Illés Aladárnak tíz évvel ezelőtt piacra került nagyszerű könyvtárában ötven kötet régi kézirat-kolligátum is volt, melyek közül több kötet, omniarium-szerűen, emlékezetre méltó újságközleményeket, verseket, könyvek egyes fejezeteit tartalmazta másolatban, több kötetben pedig a XVIII. század végéről, a XIX. elejéről való eredeti írások és levelek vannak egybekötve. Edvi Illés Aladár könyvtára és kézirat-kötetei Krucsay József antikvárius útján szétzóródtak s néhány „Polyhistorikus jegyzetek” című kötetét e sorok írója vette meg. Egyik kötetének, (mely már a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának a tulajdona), 255-ik lapján Andrád Sámuelnek, a XVIII. századi magyar humoristának és anekdota-gyűjtőnek egy levele kezdődik, amelyben a nagy szegénységben élő író egy kormányzósági fogalmazóhoz fordul támogatásért: „Mlgos Concipista Úr! Felséges Kir. Gubernium mellett levő Székely Hazafi Urak közül ide lévén bővebb 's bátorságosabb esméretségem, bátor-kodám a' M. Ur kezébe küldeni Francias nevű könyvemből az ide zárt Armata Siculiát. Hogy abból lehessen látni, hogy én fatalis szerentsétlen állapotomban is igyekszem a Nmes Hazának szorgalmatos fíja lenni, Bétsben velem hosszason közlött, mások felett való kegyességéért. Ebben a munkámban, (Franciásban), nem emlékeztem a M. Urról [!]; mert még eddig nem láttam rá alkalmatosságot; de van 8 ezeres M. Stentoromban, a Vesuviusnál emlékezet.” Amint a levél következő soraiból és idézeteiből kiderül, a Francias [azaz Ferenc királyunkról írt epos] latinnyelvű, a „8 ezeres” Magyar Stentor magyar, s összesen huszonötezer „versei” vannak Andrádnak, amelyekkel — mint levelében írja — szinte „bé érem a' 30 ezeres Homért, a 14

ezeres Márót pedig el hagytam“. A levél Sepsi-Szentgyörgyön kelt, 1802 június 20-án. Hol található a „8 ezeres Magyar Stentor“, melyről irodalmi lexikonaink, sem Jakab Eleknek Andrásról írott tanulmányai nem tudnak. A Magyar Stentorban efféle versek vannak:

„Nagy malom apró malom mind egy színű lisztet őrlnek;
A' sem jár hajport, de bíz e sem fekete kormot;
Mindenik a' víz után tsak korpás lisztet okádgat.“

vagy:

„Végezetre tsak el mulunk
Valakik születettünk
S kik most élünk, mind el hullunk,
Mihelyt dőrdül felettünk.“

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

A Magyar Könyvszemle Szerkesztő-Bizottsága ezúton is felhívja a Magyar Könyvszemle fenntartásához bizonyos ívszámok költségeivel hozzájáruló könyvtárakat és az előfizetőket, hogy esetleges hátralékukat és az erre az évre esedékes hozzájárulási összegeket, előfizetési díjakat a Magyar Könyvszemle pénztáránál, az Egyetemi Nyomdánál szíveskedjenek befizetni, mert a júniusi könyvtáros-kongresszuson elhangzott értékes előadásokat, valamint az újabb könyvészeti kutatások eredményeit tartalmazó értekezéseket és kisebb cikkeket csak abban az esetben tudja megjelentetni, ha a költségvetésben előírányzott összeg rendelkezésére áll.

FOLYÓIRATSZEMLE 1938.

(Rövidítések: *AB*: Archives et Bibliothèques, Paris, III. évf. — *ABI*: Accademie e Biblioteche d'Italia, Roma, XII. évf. — *ABM*: Archives, Bibliothèques et Musées du Belgique, Bruxelles, XV. évf. — *B*: La Bibliofilia, Firenze, XL. évf. — *BB*: Bulletin du Bibliophile, Paris, XVII. évf. — *BCb*: Bibliothèque de l'École des Chartes, Paris, XCIX. évf. — *Bny*: Bulletin of the New York Public Library, XLII. évf. — *Bü*: Die Bücherei, Berlin, V. évf. — *CI*: Coopération Intellectuelle, Paris, 85–96. sz. (1938.) — *IDC*: Institut International de Documentation (Fédération Internationale de Documentation): Communicationes, La Haye, V. évf. — *LAR*: The Library Association Record, London, XL. évf. — *LJ*: The Library Journal, New York, LXIII. évf. — *LQu*: The Library Quarterly, Chicago, VIII. évf. — *MF*: Maso Finiguerra, Roma—Vatikán, III. évf. 1–2. sz. — *Pb*: Philobiblon, Brünn, X. évf. — *ZBW*: Zentralblatt für Bibliothekswesen, Leipzig, LV. évf.

A beszámolóban a rövidítést követő szám az idézett cikk kezdő lap-számát jelzi.)

1. Milyen irányban haladnak a könyvtárak?

H. A. KRÜSS (Comment on domine le savoir: *AB* 7.) kifejti, hogy a tudományos irodalom és a folyóiratok mindinkább növekvő és specializálódó tömege folytán már nem hogy a könyvtárak katalogusai, de még az áttekinthetetlenül megszorodott bibliográfiák sem nyújtanak kielégítő módot az emberi tudás felett való uralomra. Szükség van a specialisták által folytatott dokumentációra és az ebben való együttműködésre. De a dokumentáció technikai megszervezése ehhez távolról sem elegendő; az emberi megismerés terén feltétlenül a szellem irányításától függő munkára van szükség elsősorban.

M. GODET szerint (Développement des bibliothèques et crise du livre: *AB* 69.) a könyvtárak anyagának mindinkább szaporodó tömege, amely már katalogusok, újságok filmezésének problémáit is felvetette, sokakban azt a gondolatot keltheti, hogy a könyv krízise küszöbön áll. Ez azonban tévedés. A fénykép, a mozifilm, az autó elvon ugyan egyeseket az olvasástól, viszont másoknak éppen lehetővé teszi a művelődést. A statisztikák szerint a könyvkiadás is, a könyvtárak forgalma is növekvőben van; az emberek ma is olvasnak, sőt szükségképpen többet olvasnak, mint azelőtt, mert hiszen pl. a szakirodalom is mindig nagyobb méreteket ölt, úgy, hogy áttekintéséhez igen gyakran dokumentációra van szükség. A technika tehát nem veszélyezteti a könyvtár jövőjét, sőt maga is bevonul oda, de nem a könyv ellensége gyanánt, hanem éppen annak szolgálatában.

W. C. BERWICK SAYERS (In the spirit of their profession: *LAR* 291.) az angol könyvtáros-kongresszuson mondott elnöki megnyitóbeszédében, a régi és az új idők könyvtárainak szerepét hasonlítja össze. Régente az emberek nagy része lenézte, nem használta a nyilvános könyvtárakat, inkább saját könyveit olvasta. A harmincas évek felé ugyan a nyilvános könyvtáraknak ez a lenézettsége megszűnt, de ugyanakkor vált erősen népszerűvé a mozi, a rádió és az autó és mindezek elvonták az olvasót a könyvtártól;

a mai szűk, modern lakásokban magánkönyvtárt sem igen tart senki. Azonban a modern kor vívmányainak a lényege is könyvekben van lefektetve. A régi klasszikusok ma is tovább élnek és az új könyvek is mindig régiekből merítenek. A könyvtár életének folytonossága tehát ma is fennáll, azonban a könyvtárnak is haladnia kell a korrallal. A mai, modern ember a könyvtártól is modernséget vár. Az épületnek és berendezésének vonzónak, barátságosnak kell lennie. Ezt még nem minden könyvtár érte el, de határozottan ebben az irányban haladunk. Ma sem minden ember látogatja a könyvtárt, de ez lehetetlen is volna. Így is mindig többen jönnek a széles néprétegekből információkért és a rendszeres olvasók száma is folyton emelkedik. A könyvtári szolgálat mindinkább specializálódik. A jövőben tökéletes technikával kell feldolgoznunk és hasznosítanunk anyagunkat és olyan fokra kell fejlesztenünk a könyvtárak közötti együttműködést is, hogy bárkit, bárhol tökéletesen kiszolgálhassunk. Ez fogja biztosítani annak a lehetőségét, hogy az emberi szellem fejlődésével ne csak lépést tartssunk, hanem annak irányításából is tevékenyen kivegyűk a részünket.

H. E. HAINES (Technics or humanization in librarianship? LJ 619.) a mai idők fokozódó technicizálódása ellen foglal állást: a könyvtárosnak nem a „közönség összességét” kell kiszolgálnia „bizonyos könyvtípusokkal”, hanem egyes embereket egyes könyvekkel. Ezeket a könyveket tehát ismer-nie és szeretnie kell, hogy hivatását jól betölthesse és nem elég, ha a könyveknek csak a címeit ismeri, sokszor azokat is csak bibliografiákból.

M. J. FERGUSON (The library crosses the bridge: LJ 523.) az amerikai könyvtárosegyesület kongresszusán elhangzott elnöki megnyitójában a könyvtár nevelő feladatát emeli ki. Ennek a feladatnak a könyvtár csak az önmaga népszerűsítése révén tud megfelelni. Az épület, a felszerelés és a jó anyagi helyzet még nem elég; jó személyzetre is szükség van, amely a kellő nívót biztosítani tudja. A könyvtárosi státus tekintélye is csak akkor fog növekedni, ha a könyvtárosok nagyobb része fog a helyzet magaslatán állni.

H. W. CRAVER (Unfinished business: LJ 481.) az amerikai könyvtárak népművelési feladatait és helyzetét tárgyalja. Szerinte az amerikai könyvtárak elég magas fejlettségi fokon állnak és az iskolával együttesen fontos népművelési szerepük van. De míg az átlagos amerikai ember iskolába mind járhat, addig a népesség egyharmada nem juthat könyvekhez, másik harmada (kisvárosokban) nem juthat magasabb műveltséget nyújtó könyvekhez és csak egyharmada olvashat hasznosabb, jobb könyveket. Az a baj, hogy sok könyvtár nincs egységes szervezetbe foglalva, aminek a beszerzés és a kölcsönzés terén is igen sok előnye volna. A jövő feladatai közül kettő a legfontosabb: a könyvtár munkájának kiterjesztése a még ellátatlan területekre (esetleg központi, állami szervezet útján), továbbá az eddig még csak kevés helyen meglevő referenszolgálat általános bevezetése. Bibliografia rengeteg van ugyan, de igen kevés az olyan, amely megfelelő kritikát is alkalmaz; ezért van szükség a referensre, hogy az az olvasónak csak az arra érdemes, jó könyvet adja a kezébe és ne bármelyiket, válogatás nélkül. Szükséges természetesen az is, hogy a könyvtár a szükséges könyveket be is szerezzé, vagy vegye kölcsön az olvasó számára. Így tud csak teljesen megfelelni népművelő feladatának. A jövő eme feladatai tehát összefoglalva: a közönség fokozottabb szolgálata.

H. M. LYDENBERG a newyorki nyilvános könyvtár évi jelentésében (BNy 165.) a férőhely- és pénzhányt főképen azért hangsúlyozza, mert ez akadályozza a közönség kellő kiszolgálását.

T. I. M. CLULOW (Speculations on libraries in a changing society: LAR 317.) ugyancsak a könyvtárak anyagi helyzetét teszi felelőssé azért, hogy a közönséget nem tudják a kellő módon kiszolgálni.

2. A könyveszerzés.

M. PLANT (The statistical treatment of accessions: LAR 407.) a beszerzett könyveknek kísérőlappal való ellátását ajánlja, amelyhez mintát is

mutat be. A kísérőlapos rendszer egyéb előnyei mellett így több szempontra kiterjedő statisztikák is készíthetők a beszerzett anyagról.

R. LILLIE (More about book prices: LAR 25.) a könyvtárak beszerzési politikájának egységesítését tartja annak az eszköznek, amelynek segítségével a könyvtárak irányíthatnák a könyvek áralakulását, vagy legalább is előnyt biztosíthatnának maguknak a magánszemélyekkel szemben a könyvek árát illetően a beszerzéskor.

R. IRWIN (County library finance: LAR 322.) a könyvtári költségvetés tárgyalása során foglalkozik a beszerzés kérdésével.

TH. P. FLEMING (Developing library resources with limited funds: LJ 137.) a beszerzés racionalizálásához ad tanácsokat; a kiadvány- és duplumcsere fejlesztését fontosnak tartja.

I. MACIVER (The exchange of publications as a medium for the development of the book collection: LQu 491.) technikai tanácsokat ad a könyvtárak kiadványcseréjének megszervezésére.

A kötelespéldányok ügyéről tájékoztatnak:

U. ASCHIERI: Note sull'applicazione del diritto di stampa. (ABI 292.)

R. POUTEAU: Les agents du dépôt légal dans les départements. (AB 41.)

A beszerzéskor szükséges szelekcióról a következő cikkek szólnak:

S. H. BARLOW: Analysis of issues as an aid in book selection. (LAR 461: a kölcsönzött könyvanyagról szakok szerint statisztikát kell vezetni; az érdeklődés megnyilatkozásait így ismerve, a könyvbeszerzést jobban a közönség igényeihez alkalmazhatjuk.)

C. C. BARNARD: The selection of periodicals for medical and scientific libraries. (LAR 549: ismerteti a nem szakember számára az egyes folyóiratokat is.)

O. KILGER: Die Tageszeitung in der Bibliothek. (ZBW 259: a napilapok gyűjtésének szempontjait ismerteti és adatokat közöl a szükséges férőhelyre vonatkozólag.)

H. S. A. SMITH: Wanted: Facts about fiction. (LAR 164: szépirodalmi anyag beszerzésének irányelvei.)

M. DOUD: Reading without rule or reason. (LJ 7.)

A. M. MCANALLY: Book selection technique in a junior college library. (LJ 57.)

W. A. MUNFORD: The public library and the left. (LAR 74: a könyvtárból a destruktív irodalmat sem lehet kizárni.)

3. Katalogizálás.

H. FUCHS (Progrès de l'unification des règles catalographiques: AB 264.) az egyes nemzetek katalogizálási szabályait hasonlítja össze a Preussische Instruktionnal. Úgy látja, hogy az egyes nemzetek szabályzatai közelednek egymáshoz, mindig egységesebbekké válnak.

F. RIDER (The possibility of discarding the card catalog: LQu 329.) rámutatva a nagy könyvtárak cédulakatalógusainak nehézkes és költséges voltára (nagy terjedelem, időtrábló, drága üzemű cédulabeosztás), foglalkozik a cédulakatalógus kiküszöbölésének lehetőségével, megjegyezve, hogy a közönség is jobban szereti a könyvalakú katalógust. Az új katalógusfajta megválasztásánál szem előtt kell tartani, hogy a kis terjedelem mellett azért a beosztás lehetősége is megmaradjon. A mikrografotografált katalógusba csak szétválasztás és beragasztás útján lehet címeket beosztani, ami nehézkes; a film egyébként erősebb használat mellett gyorsan tönkre is megy. A nyomtatott katalógus fenntartása a szedésanyag nagy terjedelme és nehéz raktározhatósága miatt nem lehetséges. Teljes újrasedés és nyomás viszont nagyon drága volna. A szerző elgondolása szerint, miután nagy könyvtáraknak amúgy sem elég a katalógusból egy-két példány, feltétlenül a könyvalakban való sokszorosítás volna ajánlatos, de olyan megoldással, amelynél a szedésanyag megőrzése helyett csak egyes papírlapokon levő, összefüggő szövegrészek, könyvoldalak megőrzéséről lenne szó, amelyek közül újranyomás esetén csak

a változtatandó lapok készülnének újra. Szerinte a szöveget nyomdai szedést utánzó írógéppel kellene leírni (amely azonban még nem elég tökéletes, különösen, ami a sorok egyenlő hosszúra való kizárását illeti), majd az így előállított lapokról fotografikus reprodukció közbejöttével, offsetnyomás útján készülné a katalógus, könyvalakban. Természetesen változások esetén a meglevő régi és a közbeiktatott, újonnan gépelt lapokról újabb reprodukció készülné és a kötet teljes egészében újra kerülne kinyomtatásra.

A. M. MCANALLY (The library and the card catalog: LJ 814.) az előbbi elgondoláshoz kapcsolódva olyan tárgyi címszókatalógus bevezetését javasolja, amelyben külön betűrendben elhelyezett címszólapok után a megfelelő művek rendes, szerző szerinti felvételei volnának beosztva. Ezenkívül szükségesnek tartja még egy szerzői katalógus alkalmazását is, de megjegyzi, hogy ez utóbbit a közönség jóval ritkábban használná.

A. B. YOUNG (The changing catalog: LJ 762.) szintén RIDER cikkéhez csatlakozva tárgyalja a cédulakatalógus helyett alkalmazandó könyvalakú katalógus problémáját.

F. B. MORGAN (The official catalog for the large public library: LQu 210.) nagyobb könyvtárak számára ajánlja a külön hivatali katalógus bevezetését, amely kizárólag a tisztviselők használatára szolgálna és tehermentesítene a közönség katalógusát. Utalókat csak mérsékelten kellene alkalmazni benne.

American Library Association, sub-committee on incunabula: Incunabula. (Simplified rules.) (LJ 358: az incunabulumok katalógizálásának egysegésített amerikai szabályai.)

E. DAMIANI: Sur l'état actuel des systèmes de transcription des noms slaves cyrilliques dans la documentation bibliographique. (IDC 107: lásd ehhez KNIEZSA ISTVÁN cikkét: MKszle 1939, 149.)

H. A. MATTICE: Japanese books in American libraries. (LQu 13: a japán könyvek katalógizálási módjára tesz javaslatot.)

M. A. YOUNGS: Document cataloging in depository libraries. (LJ 913: az állami kiadványok katalógizálásának egyszerűsített módjáról.)

J. F. RUSSELL: The cataloguing of music. (LAR 247: zenei anyag katalógizálási szabályai, példákkal.)

J. E. ABBOTT: Cataloging and filing of motion picture films. (LJ 93: a newyorki Museum of Modern Art filmkönyvtárának és a mozgófilmek katalógizálási és megőrzési módjának ismertetése.)

A. F. WOOD: California divides its catalog. (LJ 723: a berkeley-i egyetemi könyvtár szótárkatalógusának két részre való bontását [szerzői és rendszókatalógusra, valamint tárgyi katalógusra] ismerteti.)

M. E. FITCH: Newspaper indexing in San Diego. (LJ 493: a san diegói nyilvános könyvtár újságkatalógusának és tárgymutatójának készítése módját ismerteti.)

Egyes országok központi könyv- és kéziratkatalógizálási munkálatairól alábbi cikkek számolnak be:

H. FUCHS: Der Deutsche Gesamtkatalog als Organisation und Leistung. (ZBW 443.)

A. MONDOLFO: Indici e cataloghi delle biblioteche d'Italia. (ABI 254.)

A. KERN: Zur Katalogisierung der Handschriften öffentlicher Bibliotheken im Deutschen Reich. (ZBW 499.)

W. GOEBER: Das Verzeichnis der Handschriften im Deutschen Reich. (ZBW 505.)

P. FAIDER: Le catalogue général des manuscrits des bibliothèques de Belgique. (LQu 523.)

4. Szakozás, decimálás.

S. RUNGE: Betrachtungen über die Basis bibliothekarischer Systeme. (IDC 23: vizsgálja az egyes szakrendszereket, milyen főcsoportokra osztot-

ták fel a tudományokat; megállapítja, hogy ez inkább a filozófusok problémája, ugyanis a gyakorlati könyvtáros számára tökéletes megoldás nincs.)

H. HOFMANN: Beiträge zur Sachkatalogisierung. (Bü 26: a népkönyvtárak szakkatalógusainak fontosságát hangsúlyozta.)

B. BOURREL: Sur la valeur des indexations personnelles. (IDC 11: szakkatalógusokban tapasztalható hibákról és okairól.)

E. V. CORBETT: The classification of fiction. (LAR 166: szépirodalmi művek szakszálásáról.)

H. E. BLISS—W. S. MERRILL: Comments on the proposed non-expansive classification system. (LQu 120: hozzászólás J. J. LUND és M. TAUBE cikkéhez, LQu 1937, 373; nem értenek vele egyet.)

B. COWLES: Subject classification of the titles in the „Union list of serials”. (LJ 47: a címben említett nagy bibliográfiában alkalmazott szakrendszert ismerteti.)

H. J. MÜLLER: Comments on subject classification. (LJ 130: hozzászólás a fenti cikkhez.)

G. HOEDT: Das neue deutsche Recht und der juristische Realkatalog. (ZBW 533: az új német rendszer jogi reformjainak következtében szükségessé vált módosítások a könyvtári szakkatalógusokban.)

W. A. FABER: Canon law in the A. C. (LJ 63: az „Alternative Classification” kánonjog c. csoportjának kritikája a gyakorlati használhatóság szempontjából.)

W. SCHOLTEN: Die Anwendung der Dezimalklassifikation in Fachzeitschriften und in Fachbibliographien. (IDC 76.)

G. H. J. J. SCHUURMANS STEKHOVEN: Decimal classification of cuttings. (IDC 77.)

5. Könyvkölcsönzés.

W. POEWE: Deutsche Zentralstelle für den Internationalen Leihverkehr. (ZBW 558: a szervezet működésének és szabályzatának ismertetése.)

[G. ABB]: Un projet de prêt international. (AB 299: a madridi kongresszuson előterjesztett tervezet kivonatolt ismertetése.)

A. BOSELLI: Del prestito internazionale: dubbi e proposte. (ABI 267: ismerteti a régibb és újabb megállapodásokat, valamint saját javaslatait.)

Il nuovo regolamento per il prestito dei libri e dei manoscritti delle biblioteche governative. (ABI 390: a rendelet szövegét közli.)

K. TAUPITZ: Leitsätze zur Gliederung der Buchkartenkartei in grossstädtischen Büchereien. (Bü 719: a kölcsönzési kartoték elrendezésének főbb irányelveit adja meg.)

W. HOFMANN: Grundakte und Grundformen der Ausleihe. (Bü 20: a népkönyvtári kölcsönzés alapelveiről és technikájáról; a kölcsönzők szellemi vezetéséről.)

D. M. COOPER: The problem of the reserve book collection in university libraries. (LJ 401: statisztikákkal bizonyítja, hogy az egyetemi tanárok által helyben való használatra félretett könyvek legnagyobb részére nem szokott szükség lenni, úgy, hogy azok nyugodtan kölcsönadhatók.)

K. D. PATTERSON—K. H. BERTHOLD: Fines — an overdue problem. (LJ 181: a pénzbírság szükségessége a könyvek pontos visszahozatalának ki-
eszközüléséhez.)

6. Olvasótermi használat.

K. KOSSOW: Die Handbücherei des Lesesaals. (Bü 541: a modern olvasótermi kézikönyvtár összeállításának irányelvei, különös tekintettel a nemzeti szocializmusra.)

K. BROWN: A guide to the reference collections of the New York Public Library. (BNY 75, 143, 343, 430, 508, 574, 959: az olvasóterem állományának ismertetése, szakok szerint. Az előző 3 évfolyamban megkezdődött cikksorozat folytatása.)

R. R. SHAW: Trends in the use of public libraries as indicated by circulation statistics. (LJ 144: a könyvtári használat változásai, statisztikák alapján; keresi a csökkenő használat okát, amely szerinte a rossz beszerzési politikában található meg.)

N. SANTOVITO-VICHI: Le letture nella Biblioteca Nazionale di Roma. (ABI 208: decimális statisztika a könyvtár forgalmáról, a közönség érdeklődésének kutatására.)

E. THIER: Bevölkerungsentwicklung und Leserzahlen. (Bü 73.)

7. Felvilágosító szolgálat, dokumentáció.

M. GODET három cikkben is (Bibliothèque et documentation, B 450; Documentation, bibliothèques et bibliographie, IDC 15; Rapports des bibliothèques et de la documentation, AB 257.) magyarázza a dokumentáció lényegét és könyvtári vonatkozásait: szorosabb értelemben véve a dokumentáció speciális témákra vonatkozó, legújabb adatoknak többnyire anyagi haszon céljából való összegyűjtése és feldolgozása, mechanizált módszerekkel, a racionális, gyors munka érdekében. A könyvtári munkával a dokumentáció annyiban nem azonos, hogy 1. a legnagyobb, általános gyűjtőkörrel rendelkező könyvtárak a folyóiratcikkek feldolgozásáig menő részletességű munkára, tehát dokumentációra pénz-, személyzet- és időhiány miatt nem vállalkozhatnak, 2. a dokumentáció területe meghaladja a legtöbb könyvtár anyagát, illetve gyűjtőkörét, mert nyomtatványokon kívül filmekből, hangfelvételekből, stb. is gyűjti anyagát. Ugyanebből az okból nem azonos a bibliográfiával sem, amelytől még abban is különbözik, hogy a napi aktualitásoktól sokkal kevésbé marad el, mint a rendszerint nagy késéssel megjelenő bibliográfia, 3. a tudományos könyvtárak egyenesen önmaguk ellen vétenének, ha a kutatónak a munkájához szükséges egész anyagot előre összeállítanák, mert így az nem szerezne meg azt a közvetlen kontaktust a forrásokkal és az eredeti anyaggal, amelyre a szellemtudományok területén éppen a legnagyobb szükség van és amely nélkül a tudomány színvonala erősen lesüllyedne. Viszont a könyvtárak már ma is végeznek, legalább részben, dokumentációs munkát: sok vidéki könyvtár például a helytörténeti vonatkozású anyagot folyóiratokból is feldolgozza, ilyen képgyűjteményt is létesít, stb., vagy pl. az amerikai könyvtárak Information desk-je, amely a kutató minden konkrét kérdésére felelni igyekszik, lényegében szintén dokumentációt végez. A könyvtári és a dokumentációs munka különbsége végeredményben tehát nem annyira a tárgyban, mint inkább a módszerben nyilvánul: a dokumentalista elsősorban a hasznossági szempontra, a könyvtáros viszont a kultúra tradicionális értékeire van tekintettel.

C. GALASSI-PALUZZI (Bibliografia e documentazione: ABI 3.) véleménye szerint a dokumentáció nem fogja megszüntetni és feleslegessé tenni a bibliográfiát, bár az utóbbi egymagában már nem tud megfelelni a folyton fokozódó igényeknek. Dokumentációra tehát szükség van, de viszont ennek is szüksége van a bibliográfiára, mint kiindulási alapra.

J. ALINGH PRINS: Problems of international documentation. (IDC 147: ismerteti az eddig elért eredményeket.)

La documentation. (CI 272: a nemzetközi dokumentációs munkában közreműködő intézmények felsorolása, továbbá beszámoló az 1937. évi párizsi nemzetközi dokumentációs kongresszusról, a határozatok szövegével.)

Congrès mondial de la documentation universelle (AB 125.)

Az 1938. évi oxfordi kongresszusról a következő cikkek szólnak:

S. C. BRADFORD—A. E. TOOTH: The International Documentation Conference. Two impressions. (LAR 560.)

XIVth conference of the International Federation for Documentation. (IDC 131.)

A dokumentáció ügyének állásáról az egyes országokban az alábbi cikkek tájékoztatnak:

F. PRINZHORN: Stand der Normungs- und Dokumentationsarbeiten in den einzelnen Ländern, insbesondere in Deutschland. (ZBW 510.)

H. LUTZ: Die öffentlichen Bibliotheken der Schweiz und die Dokumentation. (IDC 19.)

A. LYSAKOWSKI: L'organisation des centres de documentation et d'informations bibliographiques. (IDC 153: a lengyel viszonyokat ismerteti.)

E. GARNETT: Information desk at University of Illinois Library. (LJ 408: a referenszolgálat ismertetése; egyes érdekes esetek.)

J. M. FLEXNER: Readers and books. (LJ 55: egy referens-tisztviselő tapasztalatai.)

N. B. NOTKIN: They can read. (LJ 866: az egyetemi könyvtár referens-tisztviselőjének szerepe az általános műveltséget adó olvasmányok kiválasztásában.)

American Library Association, Periodicals Section Committee: Preliminary survey of indexes and abstracting services, with special emphasis on the fields of industrial arts and chemistry. (LJ 265.)

8. A könyvtár propagandája.

D. GRAY: Libraries and the public. (LAR 24.)

M. L. HARRIES: Libraries and society. (LAR 457.)

S. H. BARLOW: A public relations officer for public libraries. (LAR 381: nagyobb könyvtáraknak külön tisztviselőre volna szükségük, aki a könyvtár kapcsolatait más intézményekkel és a közönséggel fenntartaná és fejlesztené.)

Z. GALE: Why libraries need friends. (LJ 717.)

J. E. TAGGART: Cooperative publicity. (LJ 159: a könyvtár népszerűsítésének leghatásosabb módja, ha a könyvtár minden tisztviselője résztvesz benne, vagy aktíve, vagy legalább hasznos eszmék felvetésével.)

W. A. MUNFORD: An experiment in extension work. (LAR 464: beszámoló egy könyvtári klub megalakulásáról, amelynek tagjai kisebb olvasó-köröket alkottak és rendszeres havi vitaestekre gyűltek össze.)

D. GRAY: On library bulletins. (LAR 216: időszaki kiadványok, könyvjegyzékek kiadásáról.)

F. M. GARDNER: More on library bulletins. (LAR 260: hozzászólás az előbbihez.)

H. A. LACON: Library service from the chairman's point of view. (LAR 107: sürgeti a kisebb helyek könyvtárral való ellátását és a könyvtárak nemzetibb szellemét.)

L. R. MILLER: „Welcome to our library“. Orientation of visitors, practice students, and new staff members. (LJ 905: a könyvtár látogatóinak nem elég az egyes helyiségek rendeltetését elmagyarázni, hanem eleven, összefoglaló képet is kell adni a könyvtár munkájának lényegéről, a könyvtár belső életéről.)

E. Z. POSELL: The music division as a factor in adult education. (LJ 769: a zenei gyűjtemény, mint újabb olvasókat vonzó intézmény.)

L. CHAPMAN: The place of the phonograph in the library. (LJ 765.)

G. GARRISON: The library on the air. (BNY 751: a könyvtár népszerűsítése rádió útján.)

A. M. WRIGHT: The book fair — a venture in library publicity. (LJ 215.)

J. WELLS: Modernistic library records. (LJ 11: a könyvtárak havi és évi jelentéseit élvezetesebben, közérthetőbben kellene megszerkeszteni és a nagyközönség számára is hozzáférhetővé tenni; ez nagyban hozzájárulna a könyvtár propagandájához.)

Modernistic library records for trustees for the last month of 1937. (LJ 183: „mintacikk“ a közérthető és élvezetes módon megírt könyvtári jelentéshez.)

R. COGGESHALL: Making the library news. (LJ 59: technikai tanácsok a könyvtár eseményeiről szóló hírlapi közlemények megírásához.)

A. E. BOSTWICK: Making reading easier. (LJ 734: eszmék a könyvek jó olvashatóságának előmozdítására.)

A. M. FARQUHAR: Organization of adult education in a public library. (LJ 50.)

O. M. PETERS: Service to special groups of adults. (LJ 52.)

S. BARNARD: A „natural” in adult education. (LJ 719: a könyvtáros legyen tekintettel a kiszolgálásnál az emberek különböző természetére.)

N. STEWART: Library service and the old. (LJ 218: az idősebb emberek is bevonandók a könyvtár olvasóinak körébe; természetesen a használatot fokozottan kényelmessé kell tenni számukra.)

H. L. WEBB: Bibliographic course for the pre-graduate student. (LJ 402: a legtöbb diák számára hasznos, ha nagyobb tudományos munkája előtt bevezetjük a könyvtár és a segédkönyvek használatába.)

W. S. HOOLE: The course in recreational reading in Birmingham--Southern College. (LQu 1.)

J. M. SHARPE: Reading for recreation at Rockford College. (LJ 576.)

9. A könyvtárak együttműködése.

W. SCHUSTER: Die Zusammenarbeit der Stadtbibliotheken mit den Volksbüchereien. (ZBW 457.)

F. HEILIGENSTAEDT: Volksbibliothekarische Zusammenarbeit. (Bü 656.)

B. MASCHER: Volksbücherei und Verlag. Von der Zusammenarbeit geistiger Mittler. (Bü 507.)

W. RUMPF: Bücherei und Bühne. (Bü 331: a könyvtár segítségére tud lenni a színházkultúrának is, szövegeknyvek és kották gyűjtésével és rendelkezésre bocsátásával.)

H. FUCHS: Bericht über die 10. Jahrestagung des Internationalen Bibliotheks-Ausschusses. (ZBW 64: beszámoló az 1937. évi párizsi konferenciáról és az ott elhatározott egységesítési intézkedésekről: nemzetközi kölcsönzés szabályozása, nemzetközi statisztika, katalogizálási szabályok egységesítése, könyv- és könyvtárügyi szabványosítás, dokumentáció.)

F. PRINZHORN: Internationale Vorschläge für die Normung auf dem Gebiet des Bibliotheks-, Buch- und Zeitschriftenwesens. (IDC 56.)

W. RUST: Regelung der Zitierformen von wissenschaftlichen Zeitschriften. (IDC 110.)

J. VAN HOVE: La normalisation en matière de bibliothéconomie et de bibliographie. (ABM 77: raktári állványok méretei, könyv- és papírformátumok, katalogus- és kataloguscédula-méretetek, egységesítés a betűrend terén, továbbá a szakozásban; *felsorolja, mely nagyobb könyvtárak használják a decimális rendszert.*)

Comité international des bibliothèques. (CI 557: beszámoló az 1938. évi brüsszeli ülésről.)

J. v. H.: Vme Congrès flamand de bibliothéconomie et de bibliologie. (ABM 127: rövid beszámoló az elhangzott előadásokról.)

E. A. CHAPMAN: Outline of federal relations to libraries. (LJ 100: az Egyesült Államok kormányának a könyvtárak támogatására és irányítására vonatkozó rendeleteit és intézkedéseit ismerteti; a fő szempont ezekben is a könyvtár együttműködése az iskolákkal.)

M. J. FERGUSON: Adult education — and the library. (LJ 624.)

I. L. KANDEL: The free library movement and its implications. (LJ 571: a könyvtár együttműködése az iskolával.)

Th. J. DURELL: The county library and the rural school. (LJ 628.)

A. S. COOKE: The problem of hospital library service for the county library authority. (LAR 345.)

E. GERARD: Hospitals and the smaller libraries. (LAR 347.)

P. E. JAHIER: Catalogo a soggetto e schedatura centrale. (ABI 281: központi címjegyzék és kiadandó katalógusának tervezete.)

A. BERTHOLD: Editing a union catalog. (LJ 222: a philadelphiai Union Library Catalog készítésének problémái.)

D. M. WELLS: The local history clipping file. (LJ 189: a könyvtár helytörténeti vonatkozású újságkivágatok gyűjtésével is végezhet együttműködést a helyi intézményekkel.)

10. Fényképezés és mikrofilm.

A LJ 1938. évfolyamában, év közben állandó rovat indult meg „Library photography” címen, amely számos apróbb újdonságot, készüléket, anyagokat ismertetett.

G. R. MAYNARD: Photography for librarians. (LJ 726: a fényképezés és különösen a mikrofilm technikájának elemeit ismerteti.)

B. S. PAGE — L. A. SAYCE: Introduction to microphotography. (LAR 16: a mikrofotografia alkalmazási lehetőségeit és előnyeit ismerteti; technikájáról keveset mond.)

B. S. PAGE — L. A. SAYCE — E. F. PATTERSON: Microphotography: standards in „format”, storage and cataloguing. (LAR 212: gyakorlati útmutatások, meglehetősen részletességgel.)

J. HUBERT: Les procédés modernes de reproduction des écrits scientifiques. (AB 295: nyomdai, offset és fotografikus eljárásokat ismertet, nagyon röviden.)

W. SCHÜRMEYER: Die Vorteile der Filmphotokopie. (ZBW 494: legjelentősebb olcsósága, mert a közönséges fotokópia árának csak mintegy tizedrészébe kerül. Unikumok, vagy más, nagyon drága művek megszerzésénél sokkal olcsóbb másolatuk megszerzése; katalógusok lemásolása is sokkal olcsóbb filmen; hírlapok és más hasonló, nagyterjedelmű anyag eredetiben való megőrzése helyett is célszerű a filmkópia, mert ára alig több, mint egy tartós kötésé és még jelentékeny helymegtakarítás is érhető el vele. Sokszor egy-egy nagyobb kötet kölcsönzése helyett is filmmásolatot lehet inkább adni, mert a kölcsönzőnek csak egy-két cikkre van szüksége, amelyeknek filmmásolata kikerül abból az összegből, amely a kötet postai szállítási díja lett volna. A német könyvtárak sürgősen be akarnak rendezkedni erre a másolási rendszerre; a hozzá szükséges felvevő- és olvasókészülékeket a német ipar már előállította a megfelelő tartós és egyszerűen kezelhető minőségben. Az elterjedésnek egyelőre még néhol útjában áll az a körülmény, hogy a kisebb könyvtárak még nincsenek felszerelve a szükséges vetítő-, illetve olvasókészülékekkel.)

M. BUTTERFIELD: Organizing a collection of manuscripts for filming. (LJ 302: a rochesteri egyetemi könyvtár egy nagy kéziratgyűjteményének filmre való felvételét ismerteti; előadja a felvételre való előkészítés és a kész filmek rendezésének technikai lebonyolítását, végül számszerű adatokkal bizonyítja, hogy ugyanennek a kb. 19.000 lapra terjedő anyagnak photostatikus úton való reprodukciója a filmfelvételek árának tízszeresébe került volna.

H. BRUNCKEN: Indexing and filming newspapers. (LJ 211: a hírlapoknak filmen való megőrzését javasolja, de szükségesnek tartja pontos tartalommutató készítését is.)

W. E. WRIGHT: The cataloging of microfilm. (LJ 530: a filmek katalógizálásánál adódó, technikai természetű kérdéseket tárgyalja.)

11. Könyvkötés, restaurálás.

R. BRUN: Guide de l'amateur de reliures anciennes. (BB 6, 60, 209, 262: régi kötések részletes leírásai.)

D. DE CARDENAL: Évolution générale de la décoration de la couverture du livre. (BB 345: nyomtatott dászítású könyvborítópapírokról.)

M. SANDER — L. DONATI: Copertine illustrate del rinascimento. (MF 27: fametszet-díszítésű könyvborítópapírokról.)

M. J. HUSUNG: Graphik und Bucheinband. (MF 107: főleg 15—16. századi grafikus díszítésű kötéstáblákat ismertet, az egykorú grafikával kapcsolatban.)

F. VANDÉREM: Sur les brochés. (BB 49: régi, fűzött könyvpéldányok bibliofil jelentőségéről.)

J. HOFMANN: Ausschuss für Bucheinband-Katalogisierung. (ZBW 552: a kötések katalogizálásának németországi munkájáról számol be.)

E. GOEPEL: Der Buchbinder Ignatz Wiemeler. (Ph. 1. füzetének melléklete: a jeles könyvkötő munkáit ismerteti, sok technikai részletkérdéssről szólva.)

A LJ-nak állandó kötésttechnikai rovata van: Bookbinding news for librarians. Ennek néhány fontosabb cikke:

A. H. MUMMERT: Good binding in library economy. (LJ 40.)

H. D. BESUDEN: Binding service for university libraries. (LJ 40: technikai tanácsok a kötetendő anyag előkészítésére.)

A. L. A. specifications for newspaper binding. (LJ 168.)

L. N. FEIPEL — W. R. THURMAN: Preserving leather bindings. (LJ 706.)

G. E. NELSON: New discovery. (LJ 902: a „collaquering“ nevű eljárást ismerteti, amellyel Amerikában a szétmálló, régi papíryanagot bekenés útján szilárdra és vízállóvá teszik. — A National Archives a megóvándó papíryanagot melegen acetátcellulóze-lapok közé préseli, amint arról ugyan-ezen folyóiratban olvasható egy rövid híradás. [LJ 200.]

Egy új olasz intézményről és munkájáról szól a következő két cikk:

A. GALLO: L'Istituto di Patologia del Libro. (ABI 236: az intézetben folyó paleografiai, restaurálási és más hasonló munkálatokat ismerteti; az épületet és felszerelést külön cikk ismerteti: ABI 342.)

A. STRINI: In materia di falsi bibliografici. Il rimpiccolimento dei fogli. (ABI 167: esetleges bibliografiai hamisítványok felismerése céljából felhívja a figyelmet kísérleteire, amelyek során azt tapasztalta, hogy megfelelő töménységű szódaoldatba áztatott papír, vagy pergamen jelentékenyen összezsugorodik, eredeti kiterjedésének mintegy $\frac{1}{5}$ -ére, viszont ilyen arányban meg is vastagszik. A tinta, vagy nyomdafesték az eljárás következtében nem szenved kárt. Egyelőre ilyen módon előállított hamisítványokat nem ismerünk ugyan, de előfordulhatnak.)

L. DOEPPENSCHMITT: Wie bekämpft man am wirksamsten den Bücherwurm und die anderen tierischen Schädlinge in unseren Bibliotheken? (ZBW 331: a könyvkötőcsirizbe preventív ajánlatos $\frac{1}{1000}$ -rész szublimátot tenni; a már bekötött könyvből a rovar 3—4 nap alatt ki lehet irtani szénkéneg gőzével, vagy még hamarabb ciángázzal.)

G. REICHARDT: Die Dauerhaftigkeit des Papiers. (ZBW 214: a papír anyagától és készítési módjától, másrészt az igénybevételtől, a légköri viszonyoktól és esetleges mikroorganizmusok fellépésétől függ annak élettartama. Ismerteti a célszerű elraktározás követelményeit és a védelem módjait.)

G. REICHARDT: The durability of paper. (LQu 510: nagyjából azonos előző cikkével.)

GRONOVSKY IVÁN.

(Folytatjuk.)

RÉSUMÉ. — INHALTSANGABE.

Flóris Kühár OSB: *Bestimmungsort, weitere Schicksale und geistesgeschichtliche Bedeutung des Pray-Kodex.* Der Pray-Kodex des ung. Nationalmuseums ist nicht nur deshalb von grösster Bedeutung, weil er das älteste zusammenhängende ungarische Sprachdenkmal, das sog. „Halotti Beszéd“ enthält, sondern als ganzes, mit seiner Chronik, Kalender, Micrologus-Text und zwei Sacramentarien. Schon I. Batthyány hat die Handschrift Sacramentarium Boldvense genannt (1785). Melchior Zalán hat die Beweise gesammelt, dass die Handschrift für die Benediktinerabtei Boldva (bei Miskolc) bestimmt wurde. Nach dem Brande von Boldva (1203) ist die Handschrift höchstwahrscheinlich nach Somogyvár gekommen, wohin im J. 1204. Bernhard, Erzbischof von Spalato, als Kommendatarabt anstatt der bisherigen französischen Mönche ungarische Benediktiner einführte. Von Somogyvár kam der Pray-Kodex um das J. 1210. nach Pannonhalma. Im J. 1228. befindet sich die Handschrift in Deáki, Ende des XIII. Jahrhunderts im Besitze des Kapitels von Pozsony, wo im J. 1770. der berühmte ung. Geschichtsforscher, Georg Pray S. J. die Handschrift nach ihrer geschichtlichen und sprachgeschichtlichen Bedeutung hin würdigte. Die Handschrift stellt als liturgiegeschichtliches Denkmal einen Übergangstypus zwischen Sacramentarium und Missale dar. Ihr Ordo Missae weicht vielfach vom Micrologus ab und bewahrt den vorgregorianischen ungarischen Messritus. Einzelne Texte sind wahrscheinlich eigene Arbeiten des Verfassers. Interessant ist die Notiz, nach der Clemens Alexandrinus den Messkanon verfasst haben sollte. Sowohl der Stamm der zwei Sacramentarien, wie die späteren Einträge sind recht bezeichnend für die Jahrhundertwende um das J. 1200, wo man den Antichrist erwartete, mit neuen Häresien rang, für Erfolg der Kreuzzüge betete. Sehr viel hat der Pray-Kodex zur Ausbildung des ungarischen Propriums beigetragen; sein Kalender enthält schon 14 ungarische Heiligenfeste.

Ilona Hubay: *Das Gesetzbuch des Mathias Corvinus.* Den 2. Juni 1488. erschien bei dem Leipziger Buchdrucker Moritz Brandis das i. J. 1486. sanktionierte Gesetz des Mathias Corvinus, das sog. Decretum Maius (Cop. 1758.). Dies ist das erste gedruckte ungarische Gesetzbuch. Die zweite Auflage (H 5779 = Cop. 1757.) druckte Konrad Kachelofen, ohne den Druckort, das Jahr oder seinen Namen zu verraten. Kachelofen verwendete zum Druck des Textes seine Type 3., zum Titel die Auszeichnungstypen 6. Letztere ist erst seit 1489 (Brit. M. Cat. III. 625.) oder 1490 (GW 5084—5.) in seinen Druckschriften nachweisbar. Mathias Corvinus starb

den 6. April 1490 unerwartet in Wien. Das privat- und strafrechtliche Gesetzbuch vom J. 1486. war in vieler Hinsicht gegen die Interessen des Adels, so dass die höheren Stände den neuen König zwangen, die nachteiligen novitates des Decrets zu ändern. Schon als Vladislaus II. den 31. Juli 1490. die ungarische Grenze bei Farkashida überschritt, stellten sie ihm diesbezüglich Forderungen, bis der Landtag von 1492. die Neuerungen des Decretum Maius ausser Kraft setzte. Wenn also Kachelofen die 2. Auflage des Gesetzbuches im Jahre 1490. unternahm, ist diese — wenn auch nach dem Tode des Königs — wahrscheinlich noch vor dem Einzug Vladislaus II. (31. Juli) erschienen. Dass Kachelofen den Druck noch bei Lebzeiten des Königs Mathias begann, zeigt auch das aus der ersten Ausgabe nachgedruckte Vorwort, das von dem lebenden Mathias Corvinus spricht.

In den Leipziger Offizinen des Moritz Brandis und Konrad Kachelofen wurden auch die Gesetze des polnischen Königs, Kasimir IV. gedruckt. Kasimir Piekarski wies nach, dass auch die „Constitutiones regni Poloniae“ (H 5664) zwei Ausgaben haben. Die erste druckte Moritz Brandis, wahrscheinlich kurz nach der Erstaussgabe des ungarischen Gesetzbuches, die zweite Konrad Kachelofen in den Jahren 1490 oder 1491. Die Typen sind in den ungarischen und polnischen Ausgaben dieselben, ja Kachelofen schmückte sogar das polnische Gesetzbuch mit demselben Holzschnitt wie das ungarische, so dass er an Stelle des Corvinus-Wappens das polnische Wappen setzte.

Weder das ungarische, noch das polnische Gesetzbuch verrät uns den Auftraggeber der Drucklegung. Das Vorwort der „Constitutiones regni Ungariae“ sagt bloss, dass Ambrosius Widfy de Mohora, Vizegespan des Komitates Nógrád den Text zum Drucke bereitstellte. Der Gedanke, das Decretum Maius durch Druck zu vervielfältigen, stammt wahrscheinlich von Johannes Filipecz, Bischof von Várad und königlichen Kanzler und von Thomas de Drag, Statthalter der königlichen Kurie, die das Gesetz vorbereiteten und denen auch die Erstaussgabe der Turóczi-Chronica (H 15517) zu verdanken ist.

Das Decretum Maius des Königs Mathias machte grossen Eindruck auf Philippus Callimachus, den allmächtigen italienischen Ratgeber des polnischen Königs Kasimir IV., so dass er in der gegen Mathias verfassten Flugschrift „Attila“ und in dem dem Nachfolger Kasimirs gewidmeten „Consilium“ dessen Verordnungen zum Vorbild nahm. Die Flugschrift „Attila“ erschien angeblich noch im Jahre 1489 in Friaul, um ihre politische Wirkung nicht zu verfehlen. Da Callimachus das Decretum Maius höchstwahrscheinlich aus der Leipziger Erstaussgabe kannte, wäre es nicht unmöglich anzunehmen, dass es sein Gedanke war, die polnischen Statuta nach dem Vorbild des ungarischen Gesetzbuches erscheinen zu lassen.

Auf die Frage, wer wohl den Verlag der beiden Gesetzbücher besorgte und diese bei denselben Leipziger Buchdruckern bestellte, können wir wieder nur mit einer Hypothese antworten. Es dürfte der Nürnberger Buchdrucker und Buchhändler Anton Koberger gewesen sein, der gegen Ende des XV. Jahrhunderts sowohl in Krakkau, als auch in Ofen seine Vertreter hatte und den ungarischen und polnischen Buchhandel in seinen ausgebreiteten Geschäftskreis zog. Sein Ofner Kommissionär Theobald Feger hat ihm vielleicht den

Verlag des ungarischen Gesetzbuches vermittelt und Koberger liess den Druck deshalb in Leipzig ausführen, weil der Kaiser im Jahre 1485, wegen einer von König Mathias bestellten Schmähschrift es den Nürnberger Druckern verbot, irgend etwas für den ungarischen König zu drucken.

Die Antwort auf all diese Fragen könnte vielleicht die Lösung des Monogrammes B. R. L. geben, das den Autor des Vorwortes im ungarischen Gesetzbuche birgt.

Gábor Tolnai : *Des reliures ornées à l'éventail en Transylvanie. (Histoire d'un motif ornamental).* Un des éléments ornementaux préférés, répandus par toute l'Europe, de l'art de relier des cours princières était le motif à l'éventail. Appliqué à un livre, ce motif exerce un effet stylistique semblable, parmi les éléments ornementaux de l'architecture baroque, à celui de la conque. Il se répand surtout dans les pays subissant le rayonnement de la civilisation française. Son origine remonte aux éléments décoratifs de l'art oriental. Il a pour archétype un motif arabe, transporté à Venise au XVIe siècle par des relieurs arabes et d'où un relieur français fait dériver un des éléments ornementaux les plus répandus des reliures de cour du siècle suivant. Voici quelques dates, marquant la première apparition des reliures à l'éventail dans les différents pays européens:

France	1604
Italie	1640
Allemagne	1654
Suède	1666
Pays-Bas	1664
Hongrie	1673
Espagne	1684
Suisse seconde moitié du XVII ^e siècle.	

L'inventeur du motif ne peut en aucun cas être Du Seuil à qui il a été attribué jusqu'ici. Cet artiste était en effet contemporain de Louis XIV : or, le motif à l'éventail fait sa première apparition en France dès le début du siècle. Tous les indices font conclure, en échange, que l'ornement à l'éventail se rattache au nom de Le Gascon, le même à qui les relieurs de cour du XVIIe siècle doivent un autre ornement généralement répandu, les fers pointillés.

En Hongrie, c'est en Transylvanie que la reliure à l'éventail s'est surtout répandue. Cette partie orientale de la Hongrie, principauté indépendante à l'époque dont il s'agit en matière de politique aussi bien que de civilisation, s'orientait vers la France. La première reliure transylvaine ornée du motif en question (fig. 7) a été faite avant 1632, pour le prince George Rákóczi Ier; elle est encore due, cependant, à un maître français et non pas transylvain. C'est sous le règne du prince Michel Apafi Ier (1661—1690) que le motif à l'éventail se généralise et devient l'ornement le plus fréquent de l'atelier de reliure princier. Sur les premiers ouvrages sortis de cet atelier (fig. 1., 2. et 3.) le motif à l'éventail forme l'élément central de la composi-

tion. Par la suite, les ornements locaux de l'art transylvain gagnent progressivement d'importance. Il s'agit d'éléments pareils à ceux qu'on trouve sur les broderies „seigneuriales“, les bois sculptés, les reliefs en pierre, les peintures murales. Le caractère local s'annonce au début dans des cadres faits de guirlandes (fig. 4.), mais sur les mêmes reliures on rencontre des ornements végétaux naturalistes, comme p. ex. des glands. Les motifs de l'art local ne font ensuite que se multiplier. Les ornements à l'éventail sont relégués au second plan (fig. 5) et le premier est occupé par d'autres motifs stylisés ou naturels, parmi lesquels on remarque pour la première fois le buet épanoui. Pendant la dernière phase de l'évolution, ces éléments gagnent encore d'importance et le motif à l'éventail s'étiole presque complètement (fig. 6).

A la fin du siècle, la principauté indépendante de Transylvanie cesse d'exister, ce qui marque la fin de l'atelier de reliure. Des livres ornés à l'éventail continuent cependant de paraître ci et là, et même en d'autres régions du pays, p. ex. sur les reliures de l'atelier des jésuites à Nagyszombat et sur celles de Debrecen, en parchemin. Au début du XIXe siècle, un atelier de Transylvanie — comme celui des frères Bozerian en France — renouvellera encore ce motif parmi plusieurs autres ornements de la vieille reliure transylvaine.

Julia v. Mokcsay: *Die ungarische periodische Presse der besetzten Gebiete.* Auf den von Tschechen, Rumänen und Jugoslawen okkupierten ungarischen Gebieten entwickelte sich die ungarische periodische Presse in verschiedener Weise. Das von den Tschechen und Jugoslawen okkupierte Gebiet war vor dem Friedensschluss von Trianon auf dem Gebiete der Literatur von Budapest abhängig; hingegen entwickelte sich das von den Rumänen besetzte Gebiet — wegen seiner geographischen Lage und seiner historischen Traditionen — gewissermassen selbständig. Die ungarische periodische Presse musste hier nach der Okkupation nur einfach weiter entwickelt werden, während dieselbe auf beiden anderen Gebieten sozusagen neu geschaffen werden musste. Man wird daher wohl für selbstverständlich halten, wenn die periodische Literatur des von den Rumänen okkupierten Gebietes einen höheren Grad der Entwicklung aufweist, welcher Umstand sich hauptsächlich in der Fülle an Zeitschriftenliteratur äussert.

Im Jahre 1937 waren die leitenden ungarischen Blätter die Folgenden: In der Tschechoslowakei: „Prágai Magyar Hírlap“, aml. Organ der Ungarischen Partei, und „Új Hírek“ (Pozsony), welches nach dem Anschluss das führende ung. Organ in Slowakien wurde, ferner „Magyar Újság“ (Pozsony), (regierungsfreundlich). In Rumänien: „Keleti Újság“ (Kolozsvár), amt. Organ der Ung. Partei, „Ellenzék“ (Kolozsvár), nicht offiziell, „Brassói Lapok“ (demokratisch) und „Magyar Lapok“ (Nagyvárad), katholisch. In Jugoslawien: „Napló“ (Szabadka), liberal, „Reggeli Újság“ (Újvidék), von katholischer Richtung.

Die ansehnlichsten ungarischen Zeitschriften waren in der Tschechoslowakei: „Magyar Írás“, von ung. nationaler Richtung, „Tátra“, „Új élet“, „Nemzeti Kultúra“ (wissenschaftlich) und „Magyar Figyelő“ (regierungs-

freundlich). In Rumänien: führend ist „Erdélyi Helikon“ (literarisch) und „Erdélyi Múzeum“ (wissenschaftlich). Von geringerer Bedeutung, aber immerhin wichtig sind: „Magyar Kisebbség“, „Székelység“, „Erdélyi Szemle“, „Pásztortűz“, „Vasárnap“, „Korunk“, etc. Die Jugendliteratur vertreten die Zeitschriften „Hitel“, von nationaler Richtung, und „Erdélyi Fiatalok“, liberal. Die ansehnlichste Zeitschrift in Jugoslawien ist das literarische Organ „Kalangya“.

Eine komplette Serie der ungarischen periodischen Presse der okkupierten Gebiete ist in Ungarn in der Széchényi-Landesbibliothek des Ungarischen Nationalmuseums vorzufinden.

Csaba v. Csapody: *Der Stumme Katalog.* Wenn ein Bibliothekar das Verhalten des Lesepublikums den Katalogen gegenüber beobachtet, wird er unbedingt bemerken müssen, wie schwer es vorwärtskommt. Der Katalog darf aber nicht stumm dem Publikum gegenüberstehen. Er soll schon so verfertigt und von Zeit zu Zeit so vervollkommen werden, dass er sogar dem unerfahrenen Forscher gleich eine Antwort auf seine Fragen geben könne. Besondere Schwierigkeiten birgt diesbezüglich der Dezimal-Katalog durch sein schwer übersehbares Zahlensystem in sich. Dieser Katalog soll also mit leicht ins Auge fallenden Aufschriften versehen werden (Zbsp. die erste Zahl in roter Farbe; der Gegenstand soll nicht nur durch Nummern, sondern auch durch das entsprechende Stichwort angegeben werden). Ein Sachregister soll womöglich beigelegt werden, der alle mögliche Verweisungen auf verwandte Fächer enthält. Ausserdem wird die Herausgabe eines kurzen Führers für die Benutzer der Bibliothek und der Kataloge, weiterhin auf sichtbare Stellen angeschlagene Aufschriften für das Publikum und dem Bibliothekare von grossem Nutzen sein. Von grösster Bedeutung aber ist die Zuvorkommenheit der Referenten und die verschiedene fachwissenschaftliche Ausbildung der einzelnen Beamten der Bibliothek.

Rev. **András Harsányi**, Ph. D.: *A war-diary in English about the Imperial Expedition in 1684.* In the year 1683 Vienna was released from the Turks who were in this time rulers over the greater part of Hungary. The whole European Christianity was anxious to drive them back from Christian soil. Therefore, after the release of Vienna the recapture of Hungary was carried out through several expeditions of the Imperial Army. The most remarkable achievement of these expeditions was the reconquest of Buda. The Imperial army consisted of troupes assembled of various parts of Europe, but naturally also of Hungarian ones. A small pamphlet bearing the title *A True and Exact Relation of the Imperial Expedition in Hungaria in the Year 1684...* contains a war-diary of the expedition of 1684. This pamphlet — we might call it with a modern term: **NEWSPAPER** — was one of those which were written in different Western languages to inform European Christianity about the situation on the Turkish front. The mentioned war-diary was written originally in German, and this English True and exact Relation is only a translation of the German text. A copy

of the English version is to be found in the University Library of Glasgow (Press Mark BG 50-c1).

Rev. **András Harsányi**, Ph. D.: *Two books by a Hungarian Reformer in Edinburgh.* István (Stephen) Kis of Szeged was one of the prominent personalities of Hungarian Reformation and the most erudite of them, a renowned scholar. He wrote several remarkable works in Latin which were printed abroad, chiefly in Switzerland, but one of them also in London. The University Library of Edinburgh possesses two books written by him. The one is a copy of his great dogmatical work *Theologiae Sincerae Loci Communes de Deo et Homine*, and the other a copy of his rather interesting *Speculum Romanorum Pontificum*. — The peculiarity of these two copies lies in the fact that both of them reached Britain very early. Some contemporary hand recorded on the first page of the *Speculum*-copy (printed in Basle in the year 1584) that it was in London already in 1585, and according to the contemporary entries in the *Loci Communes*-copy (printed in Basle, 1585) the book was bought in London on the 28th June 1586 for 7 shillings. The next entry by the same hand being the price of the book given in Scottish value it is likely that the book reached Scotland within a short time. It belonged then to a certain John Davidson. Later on it came into the possession of a certain John Weir who presented it in 1618 to the University of Edinburgh. — These evidences show clearly how much the works of the Hungarian Reformer István Kis of Szeged were appreciated by Western (and chiefly by Scottish) Protestantism.

A szerkesztésért és kiadásért felel : Trócsányi Zoltán.

31.894. — Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Bpest. (F.: Thiering Richárd.)

TARTALOM.

	Lap
Kühár Flóris O. S. B.: A Pray-kódex rendeltetése, sorsa, szellem-történeti értéke	213
Hubay Ilona: Mátyás király törvénykönyve	234
Tolnai Gábor: Legyező-díszes könyvkötések Erdélyben. (Egy díszítő-motívum története.)	247
Mokcsay Julia: A megszállott területek magyar időszaki sajtója	266
Csapodi Csaba: A néma katalógus	277
Sulica Szilárd: A szegedi egyetemi könyvtár fejlődésének akadályai	285
Kisebb közlemények: HARSÁNYI ANDRÁS: Az 1684-i felszabadító hadjárat angol- és németnyelvű naplójáról. — HARSÁNYI ANDRÁS: Szegedi-Kis István két nyomtatványa Edinburghban. — TRÓCSÁNYI DEZSŐ: „Az első magyar kantiánus filozófia“ kérdéséhez. — TR. Z.: A szépirodalom üldözése. — TR. Z.: Kézi nyomda 1789-ben. — TR. Z.: Könyvbecslés. — TR. Z.: Párizsi forma kötés. — TR. Z.: Erdélyi Magyar Hir-vivő. — TR. Z.: Ki látta az Ungrische Oekonomische Zeitung-ot? — JÓNÁS ALFRÉD: Színházi évkönyvek, zsebkönyvek és almanachok a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárában	303
Ismertetések: A győri közkönyvtár negyven éve. (Ism. SUPKA ERVIN.) — SZARVASI MARGIT: Magánkönyvtáraink a XVIII. században. (Ism. JÉKELY ZOLTÁN.)	318
Levélszekrény: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN A Hírlaptár. — Öskutatók a könyvtárakban. — A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. — Andrád Sámuel Magyar Stentora. — A Magyar Könyv-Szemle Szerkesztő-Bizottsága	322
Folyóíratsszemle 1938: (GRONOVSKY IVÁN.)	325
Résumé — Inhaltsangabe	335

Az 1936. év Magyar Könyvészte.

I. A magyarországi könyvtermelés forrásai: a nyomda- és sokszorosítóvállalatok statisztikai jegyzéke. Összeállította: dr. Szollás Ella. — II. A Magyarországon megjelent könyvek jegyzéke. Összeállította: dr. Droszt Olga. — III. A Magyarországon megjelent hírlapok és folyóiratok jegyzéke. Összeállította: dr. Mokcsay Júlia.

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár. 1938. Kb. 600 lap.
Sajtó alatt. Megjelenik 1939 nyarán: Ára P 20.—

A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének Évkönyve.

II. köt. 1937—1938. Szerk. Bisztray Gyula dr. főtthkár. (Tart.: Rédey T.: Könyvtáros és közönség. — Iványi-Grünwald B.: Levéltár és közönség. — Trócsányi Gy.: Magyar nemzeti bibliografia. — Doromby I.: Írásbeli ügykezelés a hadrakélt seregnél. — Fitz I.: Elnöki megnyitó. — Bisztray Gy.: Főtthkári jelentés. — Asztalos M.: A II. könyvtárosképző tanulyam.) 1938. 96 l. Ára P 8.—

Trócsányi Zoltán: A XVIII. század magyar nyomtat- ványainak meghatározása.

(Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai VI.) 1938.
86 l. Ára P. 8.—

Vass Klára dr.: A szellemtudomá- nyok magyar bibliográfiája: a tör- téneti vonatkozású irodalom az 1935. évben.

Kiadja a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete.
(Szakbibliografiai Kiadványai I. kötet.) 1938. XIV + 225 lap.
Ára P 12.50.